מחשבת ישראל · אחרונים · רמחל

ספר המליצה

רבי משה חיים לוצאטו [הרמח"ל]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ספר המליצה

רבי משה חיים לוצאטו [הרמח"ל]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ספר-המליצה/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 5
פרק ג 7
פרק ד 11
פרק ה 12
פרק ו 16
פרק ז 18
פרק ח 21
פרק ט 22
פרק י 27
מאמר על הדרשה 28
אחרית דבר 31
פרק א 31
פרק ב 32
פרק ג 32

פרק א

בִּהְיוֹת שֶׂכְבָר קֹדֶם עָסַקְנוּ בְּבֵאוּר דַּרְכֵי הַהַשְׂכָּלָה וְחֻקּוֹתֶיהָ שֶׁהוּא מְלֶאכֶת הַהֶגְיוֹן — יַגִּיעַ לָנוּ עַתָּה, כְּפִי הַסֵּדֶר הַטִּבְעִי לְבָאֵר דַּרְכֵי הַדִּבּוּר וּמִשְׁפָּטָיו שֶׁהוּא הַבָּא בְּהַדְרָגָה אַחַר הַהַשְׂכָּלָה, כִּי אמנם, מַה שֶּׁיִּקְנֶה הָאָדָם בְּעַצְמוֹ עַל יְדֵי הַהַשְׂכָּלָה יַקְנֵהוּ אַחַר כָּךְ לַאֲחֵרִים עַל יְדֵי הַדִּבּוּר.

וְהִנֵּה הַדִּבּוּר בְּכָלָל יֵחָלֵק לִשְׁנֵי מִינִים. הָרִאשׁוֹן הוּא הַהַגָּדָה, וְהוּא — שֶׁיּוֹצִיא וְיַגֶּלֶה הָאָדָם בִּלְשׁוֹנוֹ מַה שֶּׁבְּמַחֲשַׁבְתּוֹ וְיָגִיעַ לַשּׁוֹמֵעַ אוֹתוֹ הַצִּיּוּר עַצְמוֹ שֶׁמְּצַיֵּר בְּשִׂכְלוֹ. וְהַשֵּׁנִי הוּא הָרְצוּי, וְהוּא שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל אָדָם לְהָעִיר בְּלֵב חֲבֵרוֹ תְּשׁוּקָה לְדָבָר מָה עַל יְדֵי טְעָנוֹת שֶׁיִּטְעַן לוֹ וְהֶסְתָּה שֶׁיְּסִיתֶהוּ. נִמְצָא: מַבַּט הַמִּין הָרִאשׁוֹן — הַשֵּׂכֶל, וְשֶׁל הַשֵּׁנִי — הָרָצוֹן, כִּי הַמַּגִּיד יִתְכַּוֵּן שֶׁתְּקַבֵּל הַגָּדָתוֹ בְּשֵׂכֶל שׁוֹמְעוֹ[1] וְיִצְטַיֵּר בֶּהּ הָעִנְיָן אֲשֶׁר יַגִּיד כְּפִי מַה שֶּׁיַּגִּידֶהוּ, וְהַמְרָצֶה — כַּוָּנָתוֹ לְהַטּוֹת רְצוֹן שׁוֹמְעוֹ אֶל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ לְהַטּוֹתוֹ. וּבְהִיוֹת חֹק טִבְעִי וּמֻשְׂכָּל רִאשׁוֹן שֶׁהָעוֹסֵק שֶׁיְּדַבֵּר מָה, אִם יִרְצֶה לְהַצְלִיחַ בְּעִסְקוֹ. — צָרִיךְ שֶׁיַּשְׁוֶה הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ אֶל טֶבַע הַדָּבָר שֶׁהוּא עוֹסֵק בּוֹ וּכְפִי תְּכוּנָתוֹ כֵּן יִשְׁתַּדֵּל בּוֹ, הִנֵּה הַמַּגִּיד צָרִיךְ שֶׁיְּעָרֵךְ הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ אֶל טֶבַע הַשֵּׂכֶל וְצִיּוּרוֹ בְּהַשְׂכָּלָתוֹ וְיַבִּיט אֶל מַה שֶּׁהוּא קַל לוֹ לְצַיְּרוֹ וּמַה שֶּׁקָּשֶׁה עָלָיו בְּאֹפֶן שֶׁיְּסַדֵּר הַגָּדָתוֹ בְּדֶרֶךְ שֶׁיֵּקֶל לוֹ לְהַשְׂכִּילָהּ וְיִשָּׁמֵר מִמַּה שֶּׁיּוּכַל לְהַקְשׁוֹת עָלָיו הַשְׂכָּלָתָהּ, וְהַמְרָצֶה יַשְׁקִיף אֶל טֶבַע הָרְצוֹן וְהַחֵפֶץ הָאֱנוֹשִׁי, גְּבוּלָיו וּמְקָרָיו, וְיַבִּיט אֶל מַחֲלִישָׁיו וּמְחַזְּקָיו בְּאֹפֶן שֶׁיְּסַדֵּר רְצוּיוֹ בְּדֶרֶךְ שֶׁיְּעִירֵהוּ בְּכֹחַ וְיִכְבֹּשׁ אוֹתוֹ וְיַטֵּהוּ אֶל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ.

נִמְצִינוּ לְמֵדִים שֶׁיְּסוֹד חֻקּוֹת הַדִּבּוּר וּמִשְׁפָּטָיו הוּא מַה שֶּׁהִתְבָּאֵר מִטֶּבַע הַשֵּׂכֶל בְּהַשְׂכָּלָתוֹ וְהַחֵפֶץ בְּהִתְעוֹרְרוּתוֹ, שֶׁכְּפִי מַה שֶּׁנִּתְפָּרְסֵם לָנוּ מֵהֶם כֵּן נְסַדֵּר וְנַעֲרֹךְ דִּבּוּרֵנוּ לִשְׁלֹט בָּם כְּחֶפְצֵנוּ; בַּשֵּׂכֶל — לְקַבֵּעַ בּוֹ הַצִּיּוּרִים שֶׁנִּרְצֶה לְקַבֵּעַ, וּבַחֵפֶץ — הַהִתְעוֹרְרוּת שֶׁנִּרְצֶה לְעוֹרֵר בּוֹ. וְאוּלָם יִמָּצְאוּ חֻקִּים מְיֻחָדִים לַמַּגִּיד וְחֻקִּים מְיֻחָדִים לַמְרָצֶה — כָּל אֶחָד כְּפִי עִסְקוֹ וְתַכְלִיתוֹ, וְיִמָּצְאוּ חֻקִּים מְשֻׁתָּפִים לִשְׁנֵיהֶם, וְעִקַּר זֶה — כִּי אָמְנָם הַמְרָצֶה כְּמוֹ שֶׁצָּרִיךְ לְהָעִיר הָרְצוֹן — כָּךְ יִצְטָרֵךְ גַּם כֵּן לְהַשְׂכִּיל אֶת הַשּׁוֹמֵעַ מַה שֶּׁיִּרְצֶה לְהַשְׂכִּילוֹ, שֶׁיִּהְיֶה סִבָּה לְהָעִיר בּוֹ הַהִתְעוֹרְרוּת הַנִּרְצָה. וְלִפְנִים, בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם, נְבָאֵר כָּל זֶה בִּפְרָטוּת.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע שֶׁשְּׁתֵּי הַבְחָנוֹת נִבְחָנוֹת בְּכָל דִּבּוּר שֶׁיִּהְיֶה: הָרִאשׁוֹן — הָעִנְיָן, וְהַשֵּׁנִי — הַמִּלּוֹת; הָעִנְיָן הוּא הַנִּרְצֶה וְנִרְמָז בַּדִּבּוּר הַהוּא: הַמִּלּוֹת הוּא מַה שֶּׁיִּבָּאֵר הָעִנְיָן הַהוּא הַנִּרְצֶה. בָּעִנְיָן תִּבָּחֵן עוֹד הַבְחָנָה אַחַת. וְהוּא — הָאֵיכוּת, וּבַמִּלּוֹת שְׁלֹשָׁה, וְהֵם — הַכַּמּוּת, הָאֵיכוּת וְהַסֵּדֶר.

[1] "שומעו", כך בכה"י, ומסתבר שצ"ל ושומעיו.

אֵיכוּת הָעִנְיָן הוּא — פירוש: הֱיוֹתוֹ אֱמִתִּי אוֹ כוֹזֵב, אוֹ מְפֻרְסָם אוֹ בִּלְתִּי מְפֻרְסָם, כִּי הֱיוֹתוֹ דָּבָר נוֹדָע לַכֹּל שֶׁאֵין צָרִיךְ רְאָיָה עָלָיו, אוֹ בִּלְתִּי נוֹדָע לַכֹּל — וְיִצְטָרֵךְ לְאַמְּתוֹ.

כַּמּוּת הַמִּלּוֹת הוּא — מִסְפַּר הַמִּלּוֹת בָּהֶן הָעִנְיָן הַנִּרְצָה, אֵיכוּתָן — טֶבַע הַמִּלּוֹת כְּפִי הוֹרָאָתָן בַּלָּשׁוֹן וּמַה שֶּׁיְּצַיֵּר מֵהֶן[2] אֵצֶל הַשּׁוֹמֵעַ אוֹתָן, וְהֵינוּ — הֱיוֹתָן מְבָאֲרוֹת הָעִנְיָן הֵיטֵב אוֹ לֹא, הֱיוֹתָן קַלּוֹת הַהֲבָנָה אוֹ קָשׁוֹת. וְהַסֵּדֶר הוּא — סֵדֶר בּוֹאָן בַּמַּאֲמָר: בְּקִדִּימָה אוֹ בְּאִחוּר. וְהִנֵּה בְּכָל הַהַבְחָנוֹת הָאֵלֶּה יִמְצֵא תִּקּוּן וְהֶפְסֵד, פֵּרוּשׁ[3]: כִּי מִצַּד כָּל אַחַת מֵהַהַבְחָנוֹת הָאֵלֶּה אֶפְשָׁר שֶׁיֵּעָזֵר הַמְדַבֵּר לְהַשִּׂיג הַתַּכְלִית אֲשֶׁר הוּא רוֹצֶה לְהַשִּׂיג בְּדִבּוּרוֹ וְאֶפְשָׁר שֶׁיֵּפָרַע מִמֶּנּוּ. כִּי הִנֵּה בְּכָל אַחַת מֵאֵלֶּה הַהַבְחָנוֹת יִמְצָא מַה שֶּׁיְּקֻל עַל הַשֹּׂכֶל צִיּוּר הַדָּבָר הַמְכֻוָּן וְיִקְבָּעֵהוּ בּוֹ עַל נָכוֹן, וְיִמָּצֵא מַה שֶּׁיְּקֻשֶּׁה עָלָיו הַצִּיּוּר הַזֶּה וְלֹא יִפָּעֵל בּוֹ כָּרָאוּי: וְכֵן יִמָּצֵא מַה שֶּׁיּוֹעִיל לְהַמְשִׁיךְ הַחֵפֶץ אֶל אֲשֶׁר יְבַקֵּשׁ וּמַה שֶּׁיַּזִּיק לוֹ; וְעַל כֵּן, לְפִי כָּל הַהַבְחָנוֹת הָאֵלֶּה יִצְטָרְכוּ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים לַדִּבּוּר — עַד שֶׁיַּשִּׂיג הַמְדַבֵּר אֶת תַּכְלִיתוֹ בְּדִבּוּרוֹ וְלֹא יִרְחַק מִמֶּנּוּ. וְעַתָּה נַתְחִיל לְבָאֵר הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה כָּל אֶחָד כְּפִי שֶׁהוּא.

פרק ב

צִיּוּר הַדְּבָרִים בַּשֵּׂכֶל, לְשֶׁיִּהְיֶה שָׁלֵם, צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה אֱמִתִּי וּבָרוּר, פֵּרוּשׁ: שֶׁיִּהְיֶה כְּפִי מַה שֶּׁהוּא הַדָּבָר, כְּמְצִיאוּתוֹ בֶּאֱמֶת — לֹא פָּחוּת וְלֹא יוֹתֵר, וְיִהְיֶה בָּרוּר וְלֹא מְעֹרְבָּב דְּהֵינוּ — שֶׁיְּצַיְּרוּ חֶלְקֵי כָּל אֶחָד כְּמִדְרֵגָתָם: הַנּוֹשֵׂא וְקִשְׁרָם בְּכָל גְּבוּלֵיהֶם, וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְתִּי בַּ"הַגְיוֹן", כִּי כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יְצַיֵּר הַדָּבָר כֵּן — אֵין צִיּוּרוֹ שָׁלֵם וְנָכוֹן, וְאִם יְצַיְּרוּ הַחֲלָקִים כֻּלָּם אִישׁ לֹא יֵעָדֵר, אִם לֹא יַכִּיר כָּל אֶחָד מֵהֶם מָה הוּא וּמָה מַדְרֵגָתוֹ בַּדָּבָר הַמְצַיָּר — לֹא נִקְרָא לָזֶה יְדִיעַת הַדָּבָר הַהוּא בֶּאֱמֶת, וְאֵין זֶה אֶלָּא כְּמִי שֶׁרוֹאֶה גּוּפִים רַבִּים מֵרָחוֹק אֲשֶׁר לֹא יַבְחִין בָּהֶם וְלֹא יַעֲמֹד עַל אֱמִתָּם אַף עַל פִּי שֶׁרְאִיָּתוֹ נִשְׁטַחַת[4] עַל פְּנֵי כֻלָּם, אֲבָל יְדַמֶּה בָהֶם דְּמְיוֹן מֻטְעֶה וְכוֹזֵב, כְּפִי הַמֶּרְחָק אֲשֶׁר יְרַחֵק מֵהֶם וּמַה שֶּׁיַּגִּיעַ מֵהֶם אֶל עֵינָיו. וְאוּלָם, כְּמוֹ שֶׁהַצִּיּוּר לֹא יִשְׁלַם אֶלָּא בְּבֵרוּר זֶה — כֵּן גַּם הַדִּבּוּר לֹא יִשְׁלַם בִּלְתּוֹ, כִּי הֲרֵי אֵין הַדִּבּוּר אֶלָּא הַגָּעַת הַצִּיּוּר שֶׁבְּשֵׂכֶל הַמְדַבֵּר אֶל שֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ, וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא יִהְיֶה בָּרוּר וּמְתֻקָּן כְּפִי אֱמִתַּת הַצִּיּוּר, הִנֵּה לֹא נֹאמַר שֶׁהוּא מְגַלֶּה אוֹתוֹ בֶּאֱמֶת וְלֹא מַגִּיעַ אוֹתוֹ[5] אֶלָּא

[2] "מהן", בכ"ח מהם,
[3] "פרוש", כ"ח ר"ל והוא בהקשים.
[4] נשטחת: משתרעת
[5] ולא מגיע אותו וכו': כלומר איני מגיע אליו אלא כששומעו

שׁוֹמְעוֹ בַּאֲמִתָּתוֹ. וְהִנֵּה, נִמְצָא, זֶה הַמִּשְׁפָּט הָרִאשׁוֹן שֶׁרָאוּי שֶׁיִּשָּׁמֵר בַּדִּבּוּר — שֶׁיִּהְיֶה הַדִּבּוּר בָּרוּר, מַבְחִין וּמְבָאֵר הָעִנְיָן הַנִּרְצֶה בּוֹ בְּכָל חֲלָקָיו בְּמַדְרֵגָתָם.

וְהִנֵּה בְּעִנְיָנוֹ שֶׁל הַמַּאֲמָר תָּלוּי הֱיוֹתוֹ אֲמִתִּי אוֹ כּוֹזֵב, מְפֻרְסָם אוֹ לֹא מְפֻרְסָם, אַךְ בְּמִלּוֹתָיו, בְּכָל הַבְחָנוֹתֵיהֶם, תָּלוּי הֱיוֹתוֹ בָּרוּר אוֹ לֹא, וְזֶה: כִּי הִנֵּה לִהְיוֹת הַהַגָּדָה בְּרוּרָה צָרִיךְ שֶׁתִּסְכִּים בְּמִלּוֹתֶיהָ עִם הַמְּכָוָן בָּהּ הַסְכָּמָה שְׁלֵמָה וְלֹא תֵּחָטִיא בְּשׁוּם צַד, לֹא בָּאֵיכוּת לֹא בַּכַּמּוּת וְלֹא בַּסֵּדֶר.

בָּאֵיכוּת — שֶׁיִּנָּתֵן בַּמִּלּוֹת הֶהֵן צִיּוּר מַסְפִּיק לְצַיֵּר הַדָּבָר שֶׁנִּרְצֶה לְהַגִּידוֹ וְלֹא תִּהְיֶה הוֹרָאָתָן בַּלָּשׁוֹן פְּחוּת מִמַּה שֶׁנִּרְצֶה לְהַגִּיד בַּמַּאֲמָר. דֶּרֶךְ מָשָׁל: אִם רָצִינוּ לוֹמַר שֶׁלֹּא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה וְאָמַרְנוּ: "מֹשֶׁה הָיָה גָּדוֹל בַּנְּבִיאִים", הִנֵּה, לֹא בֵּאַרְנוּ בְּמִלּוֹתֵינוּ מַה שֶּׁהוּא דַּי לְהַגִּיד כַּוָּנָתֵנוּ, כִּי יוּבַן מִמַּאֲמָרֵנוּ שֶׁמֹּשֶׁה הָיָה מִן הַגְּדוֹלִים שֶׁבַּנְּבִיאִים, אַךְ לֹא הֱיוֹתוֹ גָּדוֹל שֶׁבָּהֶם; אֲבָל אִם נֹאמַר: "הָיָה הַגָּדוֹל בַּנְּבִיאִים", אוֹ "גָּדוֹל שֶׁבַּנְּבִיאִים", אוֹ "יָחִיד בַּנְּבִיאִים", הִנֵּה אָז בֵּאַרְנוּ כַּוָּנָתֵנוּ כְּפִי מַה שֶּׁהִיא בֶּאֱמֶת. וְאָמְנָם, כְּמוֹ שֶׁהַהַמְעִיט[6] בְּצִיּוּר הוּא חֶסְרוֹן בַּמַּאֲמָר, כֵּן הַהַרְבּוֹת יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהוּא — גַּם הוּא חֶסְרוֹן. וְלֹא יִקָּרֵא מַאֲמָר "נָאוֹת" בִּבְחִינָה זוֹ אֶלָּא **אוֹתוֹ** שֶׁתַּסְכִּימְנָה מִלּוֹתָיו בְּהוֹרָאָתָן עִם הָעִנְיָן שֶׁנִּרְצֶה לְרַמֵּז בָּם, לֹא פָּחוּת וְלֹא יוֹתֵר.

וְאוּלָם, כְּמוֹ שֶׁהוֹרָאַת הַמִּלּוֹת צְרִיכָה לִהְיוֹת מְדֻקְדֶּקֶת — כֵּן הֲבָנָתָן[7] רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה קַלָּה. וְזֶה — כִּי הִנֵּה דְּבָרִים רַבִּים יִמָּצְאוּ לָהֶם שֵׁמוֹת נִרְדָּפִים שׁוֹנִים, אָמְנָם קְצָתָם יִתְמִידוּ בָּם וְיֵרָגְלוּ בָּם בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן הַהוּא יוֹתֵר מִקְצָתָם, וְכֵן הַשֵּׁמוֹת הַמְּשֻׁתָּפִים — יִמָּצְאוּ מֵהֶם שֶׁיּוֹתֵר יֵרָגְלוּ בָּם בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן הַהוּא יוֹתֵר מִקְצָתָם, וְכֵן הַשֵּׁמוֹת הַמְּשֻׁתָּפִים — יִמָּצְאוּ מֵהֶם שֶׁיּוֹתֵר יֵרָגְלוּ בָּם בְּאַחַת הַהֲבָנוֹת שֶׁלָּהֶם מִמַּה שֶּׁיִּקָּחוּם בְּאַחֶרֶת. וְאָמְנָם, הָרוֹצֶה לְצַיֵּר בְּשֵׂכֶל שׁוֹמֵעַ דָּבָר כָּרָאוּי — אֵין לוֹ לְבַקֵּשׁ מִלּוֹת נְהוּגוֹת שֶׁלֹּא הֵרְגִּלוּ בָּם הַמְדַבְּרִים כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוֹרָאָתָן עַל הָעִנְיָן אֲמִתִּית — אֵין הֲבָנָתָם קְרוֹבָה, וְהִנֵּה, יִתְקַשֶּׁה בָּם אוֹ יִסְתַּפֵּק שֵׂכֶל שׁוֹמְעוֹ, וְלֹא יַשִּׂיג **הוּא** אֶת תַּכְלִיתוֹ.

עוֹד מִן הָרָאוּי שֶׁתִּהְיֶינָה הַמִּלּוֹת נְאוֹתוֹת אֶל הָעִנְיָן הַנִּרְמָז. דֶּרֶךְ מָשָׁל אִם מִי שֶׁרוֹצֶה לְהַגִּיד הֱיוֹת אֶחָד יוֹשֵׁב וְדוֹאֵג, מִתְיָרֵא פֶּן תְּבוֹאֵהוּ רָעָה, יֹאמַר, שֶׁ"הָיָה יוֹשֵׁב **וּמְצָפֶּה פֶּן תְּבוֹאֵהוּ רָעָה**" הִנֵּה, זֶה חֶסְרוֹן גָּדוֹל. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלָּשׁוֹן צְפִיָּה יוֹרֶה עַל הַמַּמְתִּין לְדָבָר עָתִיד, הִנֵּה לֹא יָבִינוּ בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן בְּמִלָּה זֹאת אֶלָּא מַמְתִּין לְטוֹבָה שֶׁתָּבֹא, אֲבָל לֹא עַל הָרָעָה. וּדְבָרִים אֵלֶּה אִי אֶפְשָׁר לְהַגְבִּיל לָהֶם כְּלָלִים, אֶלָּא כָּל מִלָּה וּמִלָּה צָרִיךְ שֶׁתּוּבַן בַּאֲמִתַּת הוֹרָאָתָהּ, פֵּרוּשׁ: הַצִּיּוּר שֶׁיְּצַיֵּר מִמֶּנָּה בְּשֵׂכֶל רֹב הָאֲנָשִׁים שֶׁיִּשְׁמְעוּהָ, וּכְפִי זֶה תּוּשַׂם בַּהַגָּדוֹת וְלֹא

[6] שההמעיט: שההמעטה
[7] הבנתן, בכה"י הבנתם.

זוּלַת זֶה. רַק לִפְעָמִים יִהְיֶה מָקוֹם לְדַבֵּר זֶה עַל צַד הַחָכְמָה וְהַתַּחְבּוּלָה וּכְמוֹ שֶׁאָזְכֹּר לִפְנִים בְּסִיעְתָּא דִשְׁמַיָּא.

בַּכַּמּוּת — הִנֵּה, הַמִּלּוֹת הַנֶּאֱמָרוֹת לְהַגִּיד עִנְיָן-מָה צָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶינָה כָּל כָּךְ שֶׁיִּלָּקַח מֵהֶם צִיּוּר שָׁלֵם עַל הָעִנְיָן הַהוּא, שֶׁלֹּא יִמָּצֵא חֵלֶק מִמֶּנּוּ אֲשֶׁר לֹא יְבֹאַר בַּמִּלּוֹת הָהֵן. אָמְנָם כָּל מִלָּה אֲשֶׁר לֹא תוֹסִיף חֵלֶק בְּצִיּוּר הָעִנְיָן כְּלָל, הִנֵּה הַמִּלָּה הַהִיא מְיֻתֶּרֶת לְגַמְרֵי וּבוֹאָהּ בַּמַּאֲמָר אֵינָהּ אֶלָּא עֵרְבּוּב בּוֹ וְגוֹרֶמֶת בִּלְבּוּל בַּהֲבָנָתוֹ. וְאָמְנָם, כְּמוֹ שֶׁהַתּוֹסֶפֶת חֶסְרוֹן — גַּם הַגֶּרְעוֹן חֶסְרוֹן כָּמוֹהוּ. כִּי אִם לֹא יְבָאֲרוּ הַמִּלּוֹת כָּל חֶלְקֵי הַדָּבָר, הִנֵּה, אֵין הַצִּיּוּר הַמְצֻטָּיר עַל יָדָם צִיּוּר שָׁלֵם. וְאָמְנָם, גַּם זֶה וְגַם זֶה יֵעָשֶׂה לִפְעָמִים צַד עַל הַחָכְמָה וְיוֹעִיל לַמַּאֲמָר וּכְמוֹ שֶׁאָזְכֹּר לִפְנִים בְּסִיעְתָּא דִשְׁמַיָּא. אַךְ סְתָם הַהַגָּדָה רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה בְּמִלּוֹת יַסְפִּיקוּ לְצִיּוּר לֹא יִפְחֲתוּ וְלֹא יוֹסִיפוּ, אָמְנָם כְּבָר אֶפְשָׁר בְּזֶה הַשִּׁעוּר עַצְמוֹ שֶׁיִּהְיֶה מְקֻצָּר יוֹתֵר אוֹ מַאֲרִיךְ יוֹתֵר, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יֵצֵא מִגְּבוּל הַהַגָּדָה הַמַּסְפֶּקֶת בְּשֶׁלֹּא יִהְיֶה הַתּוֹסֶפֶת וְהַגֶּרְעוֹן אֶלָּא בְּמַה שֶׁהַמְּצָאוֹ יוֹעִיל וְהֶעָדְרוֹ לֹא יַזִּיק, פֵּרוּשׁ: בְּקִצָּת תְּנָאֵי עִנְיָנִים שֶׁבָּאוֹרָם אֵינוֹ מוֹתָר גָּמוּר, שֶׁהֲרֵי כְּבָר אֶפְשָׁר לְשַׂכֵּל מִן הַשְּׂכָלִים שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ בָּם אִם לֹא יְבֹאֲרוּ לוֹ, וְהַשְׁתִּיקָה מֵהֶם לֹא תִהְיֶה חֶסְרוֹן — שֶׁכְּבָר רֹב בְּנֵי אָדָם יִתְבּוֹנְנוּ אוֹתָם אַף שֶׁלֹּא יְבֹאֲרוּ. וְאָמְנָם, בָּזֶה פּוֹעֵל הַרְבֵּה טָבַע הַמְדַבְּרִים אוֹ הֶרְגֵּלָם — שֶׁיֵּשׁ מִי שֶׁבִּטְבָּעוֹ מַאֲרִיךְ בְּדִבּוּרוֹ וּמְבָאֵר הַתְּנָאִים הָאֵלֶּה שֶׁזְּכַרְנוּ וּמִי שֶׁבִּטְבָּעוֹ מְקַצֵּר וְיִשְׁתּוֹק מִמַּה שֶׁיִּתְבּוֹנַן בּוֹ בְּלִי שֶׁיְּבֹאָר. וְאָמְנָם, בָּאֱמֶת יֵשׁ עֵת לְקַצֵּר וְיֵשׁ עֵת לְהַאֲרִיךְ — לְפִי הָעִנְיָן וּלְפִי הַשּׁוֹמְעִים, לְפִי הַשָּׁעָה וּלְפִי הַכַּוָּנָה, כִּי הָעִנְיָנִים הָעֲמֻקִּים וְהַדַּקִּים יִצְטָרֵךְ בָּם בֵּאוּר רָחָב מִזּוּלָתָם, וְעִם הִנָּבוֹנִים אֵין צָרִיךְ רִבּוּי הַדְּבָרִים הַמְצֻטָּרֵךְ עִם יוֹתֵר קְשֵׁי הַהֲבָנָה. וּכְשֶׁיִּצְטָרֵךְ לוֹמַר עִנְיָנִים רַבִּים בִּזְמַן מֻעָט, הִנֵּה, יִהְיֶה הַקִּצּוּר מֻכְרָח; הַמְכַוֵּן לְסַדֵּר כְּלָלִים שֶׁיִּזָּכְרוּ בִנְקָלָה וְלֹא יִשָּׁכְחוּ רָאוּי שֶׁיְּקַצֵּר בִּלְשׁוֹנוֹ, וְהַמְכוּן לְבָאֵר דְּבָרִים שֶׁנֶּאֶמְרוּ אוֹ חִבּוּר שֶׁחִבַּר רָאוּי שֶׁיַּאֲרִיךְ יוֹתֵר, וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָזֶה. וּבַסֵּדֶר הוּא — שֶׁיִּשְׁמוּ הַנּוֹשֵׁא וְהַנָּשׂוּא, הַקֶּשֶׁר וְהַגִּבּוּלִים בְּסֵדֶר כָּרָאוּי שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַשּׁוֹמֵעַ נוֹטֶה בַּהֲבָנַת הַמַּאֲמָר מִמַּה שֶׁנְכַוֵּן בּוֹ, אוֹ נִשְׁאָר מְסֻפָּק, וּבִכְלָל זֶה מִכָּל מַה שֶׁהוּא טָעוּת לְפִי הַדִּקְדּוּק — אִם בְּשֵׁמוֹת, אִם בְּמִלּוֹת, אִם בְּפְעָלִים.

פרק ג

מִמַּה שֶׁצָּרִיךְ שֶׁתִּתְבּוֹנֵן — שֶׁלֹּא כָּל הַמַּשְׂכִּילוֹת שָׁוּוֹת הַהַשָּׂגָה אֵצֶל הַשֵּׂכֶל, כִּי יֵשׁ שֶׁיִּקָּנֵם יוֹתֵר עַל נְקֵלָה מִזּוּלָתָם, וְיֵשׁ שֶׁיִּתְקַשֶּׁה בָהֶם: אוֹ מִצַּד דַּקּוּתָם אוֹ מִבִּלְתִּי הֱיוֹתָם כָּל כָּךְ מוּחָשִׁים וּמֻרְגָּשִׁים וְאֵינָם מִתְגַּלִּים אֶלָּא אַחַר חִפּוּשׂ וַחֲקִירָה רַבָּה. וְאָמְנָם הַהֶכְרַח יְבִיאֵנוּ לְבַקֵּשׁ דֶּרֶךְ לְהָקֵל הַהַשָּׂגָה הַזֹּאת בְּמָקוֹם שֶׁמִּתְקַשֵּׁית לָנוּ. וְהִנֵּה, כְּבָר נִתְבָּאֵר בַּ"הִגָּיוֹן"

שֶׁשְּׁתֵּי הַשְׁכָּלוֹת הֵם: הָאַחַת — שְׁלֵמָה, וְהָאַחַת — בִּלְתִּי שְׁלֵמָה — הַשְּׁלֵמָה — עַצְמִית, וְהַבִּלְתִּי שְׁלֵמָה — מִקְרִית, פֵּרוּשׁ: הַשְּׁלֵמָה הִיא — כְּשֶׁנַּשִּׂיג דָּבָר בְּגִדְרוֹ הָאֲמִתִּי וְנַכִּיר צוּרָתוֹ הָעַצְמִית; הַבִּלְתִּי שְׁלֵמָה — כְּשֶׁלֹּא נַשִּׂיגֵהוּ מִצַּד עַצְמוֹ אֶלָּא בְּסִמָנִין נַכִּירֵהוּ מִצַּד סְגֻלּוֹתָיו וּמִקְרִים שֶׁנִּתְיַחֲדוּ בוֹ. וְהִנֵּה, עַל פִּי שֹׁרֶשׁ זֶה, מַה שֶּׁלֹּא יֵקַל לָנוּ הַשִּׂיגוֹ וּבָאֲרוֹ מִצַּד עַצְמוֹ — נִשְׁתַּדֵּל לְהַשִּׂיגוֹ וְלִקְבֹּעַ צִיּוּרוֹ בְּזוּלָתֵנוּ: מִצַּד יְחָסָיו, מִצַּד פְּעֻלּוֹתָיו וּמִצַּד כָּל שְׁאָר מִקְרָיו. דֶּרֶךְ מָשָׁל: דָּבָר שֶׁבֶּאֱמֶת יֵשׁ בּוֹ נָשׂוּא מִן הַנְּשׂוּאִים, אֶמְנָם, אֵין הַנָּשׂוּא הַהוּא מְפֻרָסָם וּמְפֹרָשׁ בּוֹ, וְנִמְצָא אוֹתוֹ הַנָּשׂוּא עַצְמוֹ בְּנוֹשֵׂא אַחֵר דּוֹמֶה לוֹ לְנוֹשְׁאֵנוּ וּמְפֹרָשׁ בּוֹ יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר הוּא בְּנוֹשְׁאֵנוּ, הִנֵּה, בְּהִיוֹת מֻחְלָק הַדּוֹמִים שֶׁמַּה שֶּׁרָאוּי לְאֶחָד בִּבְחִינָה מַה שֶּׁהוּא דּוֹמֶה לַחֲבֵרוֹ, יִפֹּל בַּשֵּׁנִי הַדּוֹמֶה לוֹ — נִשְׁתַּמֵּשׁ מִן הַדּוֹמֶה (סִימִילִי Simile) לְנוֹשְׁאֵנוּ: לְלַמֵּד עַל נוֹשְׁאֵנוּ וּלְבָאֵר הֱיוֹת בּוֹ הַנָּשׂוּא הַהוּא. וְנִמְצָא שְׁנִבָאֵר בְּסִפּוּרֵנוּ מְצִיאוּת הַנָּשׂוּא הַנִּרְצֶה בְּנוֹשֵׂא שֶׁהוּא מְפֹרָשׁ בּוֹ לָתֵת עַל יְדֵי זֶה צִיּוּר מַסְפִּיק לְשׁוֹמְעֵנוּ מִהְיוֹתוֹ נִמְצָא בְּנוֹשְׁאֵנוּ גַּם כֵּן, וְכֵן מִצַּד הַהֶפְכִּים (אַנְטִיטֵיזִיס Antitesis) — לְהֶפֶךְ, דְּהַיְנוּ: שֶׁבִּהְיוֹת שֶׁמַּה שֶּׁרָאוּי לְאֶחָד מִן הַהֶפְכִּים אֵינוֹ רָאוּי לַחֲבֵרוֹ, הִנֵּה, מְצִיאוּת נָשׂוּא אוֹ הֵעָדְרוֹ בְּאֶחָד מִן הַנּוֹשְׁאִים שֶׁלֹּא נִתְפָּרְסֵם לָנוּ עִנְיָנוֹ בּוֹ — נִשְׁתַּדֵּל לְבָאֲרוֹ וּלְפָרְסְמוֹ עַל יְדֵי הֶפְכּוֹ. וּמַה שֶּׁהִגְדִּיר בְּקִצּוּרוֹ לֹא יַסְפִּיק לוֹ לְשֶׁיְצַיֵּר בִּשְׁלֵמוּת, אוֹ שֶׁלֹּא יְוַדַּע לָנוּ גִּדְרוֹ הָאֲמִתִּי, הִנֵּה, נְגַדִּירֵהוּ בְּיוֹתֵר הַרְחָבָה (פִּירִיפְרַאזִיס prifrasis) מִצַּד סְגֻלּוֹתָיו וּמִקְרָיו.

וְכֵן עִנְיָן שֶׁלֹּא תַסְפִּקְנָה הַמִּלּוֹת הַנֶּאֱמָרוֹת בְּדִקְדּוּק לְבָאֲרוֹ כָּרָאוּי שֶׁיְּצַיְּרֵהוּ שׁוֹמְעוֹ צִיּוּר שָׁלֵם — נְבָאֲרֵהוּ בְּמִלּוֹת שֶׁלֹּא בְּדִקְדּוּק (שֶׁכְּבָר קָדַם עִנְיָנָם בַּ"הִגָּיוֹן" עַיֵּן שָׁם[8]), שֶׁהֵם יְבָאֲרוּ יוֹתֵר הַצִּיּוּר הַהוּא שֶׁנִּרְצֶה לְקִבֹּעַ בְּשֵׂכֶל שׁוֹמְעֵנוּ. וְגַם זֶה יִבָּחֵן בְּכַמּוּת הַמִּלּוֹת וּבְאֵיכוּתָם, פֵּרוּשׁ: שֶׁכְּבָר אֶפְשָׁר שֶׁהֶעְדֵּר הַדִּקְדּוּק יִהְיֶה בְּכַמּוּת מַה-שֶּׁנִּזְכִּיר בַּמִּלּוֹת הָהֵן, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בָּאֵיכוּת. וְזֶה: כְּשֶׁנִּיחֵס לַנּוֹשֵׂא נָשׂוּא רָאוּי לוֹ בָּאֱמֶת וְשַׁיָּךְ בּוֹ, אֲבָל נַפְרִיז עַל הַמִּדָּה וְנִיחֵסֵהוּ בּוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהוּא בּוֹ, הִנֵּה זֶה יִהְיֶה כַּמּוּת בִּלְתִּי מְדֻקְדָּק, דֶּרֶךְ מָשָׁל: עָרִים גְּדוֹלוֹת[9] וּבְצוּרוֹת בַּשָּׁמַיִם, הִנֵּה, הַגֹּדֶל וְהַחֹזֶק הוּא נָשׂוּא רָאוּי לַנּוֹשֵׂא הַהוּא שֶׁהוּא הָעָרִים, אַךְ הַכַּמּוּת הוּא יוֹתֵר מִדַּי, שֶׁהֲרֵי צִיֵּר גְּדֻלָּתָם עַד לַשָּׁמַיִם, וְזֶה נִקְרָא "גָּזְמָא" (אַפֶּרְבּוֹלִי) אוֹ "הַפְלָגָה" וְנָדַבֵּר בּוֹ עוֹד לְפָנִים בְּסִיעְתָּא דִשְׁמַיָּא. וּכְשֶׁנִּיחֵס לַנּוֹשֵׂא נָשׂוּא בִּלְתִּי רָאוּי לוֹ וְלֹא שַׁיָּךְ בּוֹ כְּלָל — נֹאמְרֵהוּ בוֹ עַל צַד הַהַשְׁאָלָה וּבְהַעְתָּקָה כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בַּ"הִגָּיוֹן" מִצַּד אֵיזֶה יְחַס שֶׁבֵּינוֹ לְנוֹשֵׂא רָאוּי לוֹ, אוֹ יַחַס שֶׁבֵּין הַנּוֹשֵׂא הַהוּא וְהַנּוֹשֵׂא אֲשֶׁר אוֹתוֹ הַנָּשׂוּא רָאוּי לוֹ בֶּאֱמֶת, זֶה יִקָּרֵא דִּבּוּר בִּלְתִּי מְדֻקְדָּק מִצַּד אֵיכוּתוֹ.

[8] "שם", אצל החכמים.
[9] ערים גדולות וכו': דברים א, כח; ט, א.

דֶּרֶךְ מָשָׁל: בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ[10], הִנֵּה, הָרְדִיפָה לֹא תֵאוֹת אֶלָּא בְּדָבָר גַּשְׁמִי בַּעַל מָקוֹם וּתְנוּעָה, וְאָמְנָם, כַּוָּנַת הָרְדִיפָה הַמֻּזְכֶּרֶת כָּאן הוּא הַהִשְׁתַּדְּלוּת הַגָּדוֹל וְהַמַּתְמִיד עָלָיו, אֲשֶׁר מִמֵּינוֹ הָרְדִיפָה בְּבַקָּשַׁת הַגּוּפִים בַּעֲלֵי הַמָּקוֹם וְהַתְּנוּעָה. וְנִמְצָא שֶׁנִּזְכָּר הַהִשְׁתַּדְּלוּת הַגָּדוֹל הַתָּמִידִי בְּשֵׁם "רְדִיפָה" עַל דֶּרֶךְ הַשְׁאָלָה (מֵיטַאפוֹרָה Metafora) וְהַעְתָּקָה מִפְּנֵי הַיַּחַס שֶׁבֵּין זֶה לָזֶה.

וְצָרִיךְ שֶׁתִּתְבּוֹנֵן עוֹד, שֶׁהִנֵּה, יֵשׁ עִנְיָנִים יְצֵירוּ לְבַדָּם בַּשֵּׂכֶל, פֵּרוּשׁ; שֶׁבְּצֵירוּ אוֹתָם יַעֲמֹד בָּהֶם מִבְּלִי שֶׁיְּשׁוֹטֵט מֵהֶם אֶל עִנְיָנִים אֲחֵרִים, וְיֵשׁ עִנְיָנִים יְשׁוֹטֵט בָּהֶם וְיֵלֵךְ מֵאֶחָד לְאֶחָד; וְגַם זֶה בִּשְׁנֵי דְרָכִים: הָרִאשׁוֹן הוּא שֶׁיְּמַשֵּׁךְ הָעִנְיָן לְעִנְיָן בְּהַדְרָגָה זֶה אַחַר זֶה, שֶׁקְּדִימַת הָרִאשׁוֹן תִּצְטָרֵךְ לְהֲבָנַת הַשֵּׁנִי, וְלֹא תִשְׁלַם זוּלַת זֶה; הַשֵּׁנִי — שֶׁבְּעוֹדוֹ מְצַיֵּר הָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן יִתְעוֹרֵר עַל הַשֵּׁנִי, וְהִנֵּה, אֶפְשָׁר שִׁיִּתְעוֹרֵר עָלָיו בְּקִבְיעוּת וְיַאֲרִיךְ בּוֹ הַהִתְבּוֹנְנוּת, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּתְעוֹרֵר עָלָיו בְּקָצָרָה וְיָשׁוּב מִיָּד אֶל עִנְיָנוֹ.

וְאָמְנָם בְּהִתְהַלְּכֵנוּ בְּסִפּוּרִים וּבְהַגָּדוֹת אַחַר טֶבַע הַהַשְׁכָּלָה, כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ לְמַעְלָה, הִנֵּה, כְּפִי תְּכוּנַת הָעִנְיָנִים כֵּן נַגִּידֵם וּנְסַפְּרֵם וְהָעִנְיָנִים הַנִּמְשָׁכִים זֶה מִזֶּה בְּהַדְרָגָה, הִנֵּה, בְּהַדְרָגָה זֹאת נַגִּידֵם וּנְסַפְּרֵם. וּבֵין הַקּוֹדֵם וְהַמְאֻחָר, הִנֵּה, יֵאוֹת מִין קֶשֶׁר, וְהֵינוּ, מַאֲמָר אֲשֶׁר בּוֹ יֵרָאֶה הַמַּעֲבָר (פַּאסַאגִ'י passagge אוֹ טְרַאנְזִטוֹ Transito) הַזֶּה אֲשֶׁר נַעֲבֹר מֵעִנְיָן אֶל עִנְיָן מִן הַקּוֹדֵם לַנִּמְשָׁךְ מִמֶּנּוּ. וְהַנִּמְשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי דָנִיֵּאל אֶל נְבוּכַדְנֶצַּר, אַחַר גָּמְרוֹ לְהַגִּיד לוֹ אֶת חֲלוֹמוֹ וּבָא לְהַגִּיד אֶת פִּתְרוֹנוֹ — אָמַר: דְּנָא חֶלְמָא וּפִשְׁרֵהּ נֵאמַר קֳדָם מַלְכָּא (דָּנִיֵּאל ב, לו). וְהִנֵּה, הַמַּעֲבָר הַזֶּה יֵעָשֶׂה בִּשְׁנֵי דְרָכִים: הָרִאשׁוֹן הוּא כְּמָשָׁל שֶׁהֵבֵאנוּ, שֶׁיִּכְלֹל מַה שֶּׁהִזְכִּיר כְּבָר וּמַה שֶּׁבָּא לְהַזְכִּיר, וְהֵינוּ: דְּנָא חֶלְמָא, הוּא כְּלָל מַה שֶּׁסִּיֵּם, וּפִשְׁרֵהּ נֵאמַר — כְּלָל מַה שֶׁהִתְחִיל, וְנִקְרָא זֶה "מַעֲבָר שָׁלֵם"; וְהַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁבְּהַתְחִיל עִנְיָן חָדָשׁ נַקְדִּים מַאֲמָר-מָה נִכְלָל בּוֹ אֶחָד מִן הַחֲלָקִים לְבָד, דְּהֵינוּ: או מה שסיימנו אוֹ מַה שֶּׁנַּתְחִיל בּוֹ, וְזֶה נִקְרָא "מַעֲבָר בִּלְתִּי שָׁלֵם", וּמִכְּלָל זֶה — כְּשֶׁנַּקְדִּים לָעִנְיָן שֶׁנַּתְחִיל מַאֲמָר יְעוֹרֵר בַּשּׁוֹמֵעַ הִתְעוֹרְרוּת מֵחָדָשׁ לָעִנְיָן שֶׁנָּחָדָשׁ[11] לוֹ. הַמָּשָׁל לָזֶה כְּשֶׁאָמַר אֱלִיהוּא לְאִיּוֹב בְּעָבְרוֹ מִדְּבָרָיו מֵעִנְיָן לְעִנְיָן: הַאָזִינָה זֹאת אִיּוֹב עֲמֹד וְהִתְבּוֹנֵן נִפְלְאוֹת[12] אֵל (איוב לז יד).

וְהָעִנְיָנִים אֲשֶׁר יִתְעוֹרֵר בָּם הַשֵּׂכֶל, אֶחָד מִתּוֹךְ חֲבֵרוֹ, הִנֵּה, כְּפִי טִבְעָם כֵּן תִּהְיֶה הַגְּדָתֵנוּ אוֹתָם. הַמָּשָׁל לָזֶה מַאֲמַר יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא: יִצְרֵי-פֶסֶל כֻּלָּם תֹּהוּ וַחֲמוּדֵיהֶם בַּל-יוֹעִילוּ וְעֵדֵיהֶם הֵמָּה בַּל-יִרְאוּ וּבַל יֵדָעוּ וכו' (ישעיה מד ט), הִנֵּה הֶמְשֵׁךְ הַמִּקְרָא הוּא: וַחֲמוּדֵיהֶם

[10] "בקש שלום ורדפהו" תהלים לד, טו
[11] "שנחדש", שנתחדש.
[12] נפלאות. בכה"י מפלאות.

בַּל יוֹעִילוּ בַּל יֵרָאוּ וכו' וּמַפְסִיק בְּתוֹכוֹ בְּדִבּוּר קָצָר (פַּארֶנְטֵיזִיס parentesis) וְהוּא: וְעֵדֵיהֶם הֵמָּה, וְשָׁב מִיָּד לְעִנְיָנוֹ. וְזֶה: כִּי עוֹדוֹ מְבָאֵר גְּנוּת עוֹשֵׂי הָאֱלִילִים שֶׁאֵין בָּהֶם מַמָּשׁ וְעוֹבְדִים אוֹתָם, הִנֵּה, יְעוֹרֵר בְּתוֹךְ הָעִנְיָן הַזֶּה עַל עִנְיָן אַחֵר, שֶׁהֵם עַצְמָם עֵדִים עַל הַדָּבָר בְּאֹפֶן שֶׁאֵין לָהֶם לְהִסְתַּפֵּק בּוֹ. וְאָמְנָם, הֶעָרָה זֹאת דַּי שֶׁתָּבֹא עַתָּה בָּעִנְיָן בְּקִצּוּר לְהוֹרוֹת עַל אֱמִתַּת הַמַּאֲמָר וּוַדַּאוּתוֹ, כִּי טֶבַע הַשֵּׂכֶל נוֹתֵן שֶׁבְּהִתְבּוֹנְנוֹ וְהַשִּׂיגוֹ עִנְיָן-מָה יִתְעוֹרֵר בְּסֵפֶק עַל אֱמִתּוֹ: אוּלַי אֵינוֹ כָךְ, וְאִם הָאֱמֶת כָּל כָּךְ נִגְלֶה שֶׁמִּיָּד יִתְבָּרֵר לוֹ, הִנֵּה רָגַע אֶחָד יִהְיֶה הַסֵּפֶק וּבָרֶגַע הַשֵּׁנִי יִתְבָּרֵר לוֹ מִיָּד הָאֱמֶת, וְלֹא יֶפְסַק מֵהִתְבּוֹנְנוּתוֹ וְהַשְׂכָּלְתּוֹ יוֹתֵר מִזֶּה הַזְּמַן. וּכְנֶגֶד זֶה בַּדִּבּוּר תֵּפְסֹק הַהַגָּדָה בְּהֶפְסֵק, מַה שֶּׁצָּרִיךְ לְבָרֵר עִנְיָן-מָה יָבֹא לַשֵּׂכֶל בְּאֶמְצַע צִיּוּרוֹ, וְנָשׁוּב אֶל תַּשְׁלוּם הַהַגָּדָה. וְהִנֵּה, הַפְסָקָה אֲרֻכָּה מְזֹאת שֶׁהֵבֵאנוּ לְמַעְלָה תִּמְצָא בְּדִבְרֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, לְיִשְׂרָאֵל: וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְכוּ' עִבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לְמַעַן תִּירָא אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְכוּ' וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וכו' תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ (דברים ו ב-ג), הִנֵּה, הֶמְשֵׁךְ הַלָּשׁוֹן הַזֶּה: וְזֹאת הַמִּצְוָה וְכוּ' שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ [וְכוּ'] אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, וְהִפְסִיק בָּאֶמְצַע בִּשְׁנֵי הַמִּקְרָאוֹת: לְמַעַן תִּירָא וְכוּ' וְשָׁמַעְתָּ וְכוּ', כְּמֵעִיר אוֹתָם בִּקְצָרָה עַל עִנְיָן עִקָּרִי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לְהִתְבּוֹנֵן עָלָיו בְּדִבְרֵי יְרֻשַּׁת הָאָרֶץ שֶׁמְּסַפֵּר לָהֶם, שֶׁאָמְנָם אֵין הַתַּכְלִית בָּהּ אֶלָּא שֶׁיִּירְאוּ אֶת יְיָ וְיַעֲשׂוּ מִצְוֹתָיו, אַךְ הַיְצִיאָה (דִּיגְרִיסְיוֹן Digrecion) מִן הָעִנְיָן אֶל עִנְיָן אַחֵר שֶׁמִּתְלַוֶּה אֶל הָרִאשׁוֹן תִּמְצָאֶהָ גַּם הִיא בְּדִבְרֵי מֹשֶׁה בְּהַגִּידוֹ דִּבְרֵי הַמִּתְאַוִּים: זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה וְכוּ' וְעַתָּה נַפְשֵׁנוּ יְבֵשָׁה אֵין כֹּל בִּלְתִּי אֶל הַמָּן עֵינֵינוּ וְהַמָּן כִּזְרַע-גַּד הוּא וְכוּ' (במדבר יא ה-ז) הִנֵּה, מִסְפּוּר דִּבְרֵי הַמִּתְאַוִּים יָצָא אֶל סִפּוּר עִנְיַן הַמָּן וּמִקְרֵיהוּ לְהַעִיר עַל אֱמִתַּת עִנְיָנוֹ וּלְהוֹדִיעַ שֶׁעַל שֶׁקֶר הָיוּ מִתְרַעֲמִים עָלָיו, וְאַחַר כָּךְ חוֹזֵר לְעִנְיָנוֹ לְהַשְׁלֵמַת סִפּוּרוֹ, וְהוּא אָמְרוֹ: וַיִּשְׁמַע[13] מֹשֶׁה וְגו'[14], וּמֵעִנְיַן זֶה גַּם כֵּן סִפּוּר הַכָּתוּב: וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וכו' וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וכו' (בראשית כח א, י); הִנֵּה, מִתּוֹךְ סִפּוּרוֹ אֲשֶׁר שָׁלַח יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב לְבֵית לָבָן יָצָא מִן הָעִנְיָן וְסִפֵּר מַה שֶּׁעָשָׂה עֵשָׂו בִּרְאוֹתוֹ הַצִּוּוּי הַזֶּה שֶׁצִּוָּה יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב, וְאַחַר כָּךְ שָׁב לְעִנְיָנוֹ וְאָמַר: וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע, וְגָמַר הַסִּפּוּר הַהוּא כְּפִי מַה שֶּׁהוּא. וּמִזֶּה תִּמְצָא הַרְבֵּה אֲצֶל הַמְּחַבְּרִים כֻּלָּם שֶׁיֵּצְאוּ מֵעִנְיָנָם לְצֹרֶךְ-מָה וְיַאֲרִיכוּ בְּעִנְיָן אַחֵר נִגְרָר מִן הָרִאשׁוֹן, וְאַחַר כָּךְ יָשׁוּבוּ לְעִנְיָנָם; וְהַמַּרְגֵּל אֶצְלָם בָּזֶה בְּשׁוֹבָם אֶל הָעִנְיָן הוּא "נַחֲזֹר לְעִנְיָנֵנוּ".

וְהִנֵּה, עַד הֵנָּה בֵּאַרְנוּ חֻקּוֹת הַדִּבּוּר בְּמַה שֶּׁלְּחֻלָּק הַהַגָּדָה, עַתָּה נְדַבֵּר בְּמַה שֶׁלְּחֵלֶק הָרִצּוּי. וְאַתָּה, אִם תִּזְכֹּר אֵת אֲשֶׁר הִקְדַּמְתִּי לָךְ, שֶׁחֻקֵּי הַמְּלִיצָה: מֵהֶם — מְיֻחָדִים לַמַּגִּיד, וּמֵהֶם

[13] "וישמע" במדבר יא, י.
[14] "וגו'", תהלים מט, ו.

— מְיֻחָדִים לַמַּרְצֶה, וּמֵהֶם — מְשֻׁתָּפִים לִשְׁנֵיהֶם, וְעַל כֵּן אַל תַּחְשֹׁב שֶׁאוֹתָם שֶׁנִּתְבָּאֲרוּ עַד הֵנָּה יִהְיוּ לַמַּגִּיד לְבָד, וְשֶׁאוֹתָם שֶׁנִּבָּאֵר יִהְיוּ לַמַּרְצֶה לְבַדּוֹ, אֲבָל — מֵאֵלֶּה וּמֵאֵלֶּה יִמָּצְאוּ מְיֻחָדִים לְאֶחָד מֵהֶם וּמְשֻׁתָּפִים לִשְׁנֵיהֶם, כְּפִי טֶבַע הָעִנְיָנִים.

פרק ד

כָּל דָּבָר שֶׁיִּתְבָּרֵר אֶל אִישׁ מִן הָאֲנָשִׁים הֱיוֹת נָאוֹת לוֹ, הִנֵּה, מִטֶּבַע הָרָצוֹן הוּא שֶׁיִּתְעוֹרֵר אֵלָיו וְיִשְׁתַּדֵּל עָלָיו — אִם לֹא תִמָּצֵא אֵיזֶה סִבָּה שֶׁיִּמָּנְעֵהוּ מִזֶּה. וְעַל כֵּן כְּשֶׁנִּרְצֶה לְהַטּוֹת לֵב אִישׁ אֶל דָּבָר מָה, הִשְׁתַּדְּלוּתֵנוּ הָרִאשׁוֹן רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה הַרְאוֹת לוֹ בְּבֵרוּר הֱיוֹת הַדָּבָר הַהוּא נָאוֹת לוֹ בֶּאֱמֶת; אָמְנָם, בִּהְיוֹת שֶׁכְּבָר אֶפְשָׁר שֶׁתִּמָּצֵא סִבָּה תִּמְנַע הָרָצוֹן מֵהִתְעוֹרֵר אֲפִלּוּ אַחֲרֵי הִתְבָּרֵר לוֹ הֱיוֹת הַדָּבָר נָאוֹת אֵלָיו, עַל כֵּן גַּם עַל זֶה צָרִיךְ שֶׁנִּפְקַח עֵינֵינוּ וְנִשְׁתַּדֵּל לְדָחוֹת כָּל הָעִכּוּבִים וְהַמְנִיעוֹת שֶׁיּוּכְלוּ לִמָּצֵא לְהִתְעוֹרְרוּת הַזֶּה.

וְאָמְנָם, צָרִיךְ שֶׁתֵּדַע שֶׁשְּׁנֵי שִׁלִּיטִים גְּדוֹלִים, נִמְצָאִים בְּלִבּוֹ שֶׁל הָאָדָם וְהֵם הַכּוֹבְשִׁים בְּכֹחַ גָּדוֹל אֶת הָרָצוֹן עַל הָרֹב: הָרִאשׁוֹן — כְּלָל הַהִתְפָּעֲלֻיּוֹת, וְהַשֵּׁנִי — שִׂנְאַת הֶעָמָל וּבַקָּשַׁת הַמְּנוּחָה; שְׁנַיִם אֵלֶּה פּוֹעֲלִים הַרְבֵּה בְּכָל לֵב וּמַכְרִיחִים הָרָצוֹן שֶׁתִּמָּנַע[15] מֵהִתְעוֹרֵר אַחַר הַשֵּׂכֶל, וְלֹא עוֹד, אֶלָּא, שֶׁפְּעָמִים מַתְחִילִים בָּרָצוֹן וּמְסַיְּמִים בַּשֵּׂכֶל עַצְמוֹ; שֶׁבִּהְיוֹת הָרָצוֹן עָשׁוּקָה[16] מֵהֶם לְבִלְתִּי הִתְעוֹרֵר אֶל מַה שֶּׁרָאוּי לָהּ לְהִתְעוֹרֵר, הִנֵּה, תַּחַת הִמָּשְׁכָהּ אַחַר הַשֵּׂכֶל, תַּמְשִׁיךְ הַשֵּׂכֶל אַחֲרֶיהָ שֶׁיִּפָּסֵד בְּצִיּוּרוֹ וְיִתְקַלְקֵל בְּהַשְׂכָּלָתוֹ וְלֹא יְצַיֵּר הַדְּבָרִים כַּאֲשֶׁר הֵם אֶלָּא כַּאֲשֶׁר תַּחְפְּצֵם רְצוֹנוֹ הָעָשׁוּקָה מֵעוֹשְׁקֶיהָ, וְיִמְעָטוּ וְיִקְטְנוּ בְעֵינָיו הַדְּבָרִים הַגְּדוֹלִים וְיֵרְאוּ לוֹ הַחֲזָקִים כְּחַלָּשִׁים וְהָעֲצוּמִים לְקַלִּים. וְלֹא יִתְפַּעֵל מִמַּה שֶּׁהָיָה לוֹ לְהִתְפָּעֵל וְלֹא יֵרָשֵׁם מִמַּה שֶּׁהָיָה רָאוּי שֶׁיֵּרָשֵׁם רֹשֶׁם גָּדוֹל. דֶּרֶךְ מָשָׁל: מִי שֶׁנִּכְנַס בּוֹ לְהִתְפָּעֵל וְלֹא יֵרָשֵׁם מִמַּה שֶּׁהָיָה רָאוּי שֶׁיֵּרָשֵׁם רֹשֶׁם גָּדוֹל. דֶּרֶךְ מָשָׁל: מִי שֶׁנִּכְנַס בּוֹ הַכַּעַס וּבָעֲרָה בּוֹ חֲמָתוֹ וּבְעֶבְרָתוֹ הַגְּדוֹלָה יָקוּם לְהִנָּקֵם מֵהַמַּכְעִיסוֹ, הִנֵּה, אִם תֵּלֵךְ לְשַׂכְּכוֹ וּלְהַטּוֹת רְצוֹנוֹ שֶׁיִּמְחֹל וְיַעֲבֹר עַל פִּשְׁעוֹ — כָּל זְמַן שֶׁתִּגְבַּר בּוֹ הַחֲמָה וְתִשְׁלוֹט, הִנֵּה, הַטָּעָנוֹת שֶׁתִּטְעַן לוֹ לֹא יִכָּנְסוּ בְּאָזְנָיו וְשִׂכְלוֹ לֹא יַשְׂכִּילֵם כַּאֲשֶׁר הֵם, לֹא יִרְאֶה כֹּחַ אֲמִתָּם, לֹא יַבִּיט אֶל תּוֹלְדוֹת הַדְּבָרִים וְאֶל הַמִּתְחַבְּרִים לָהֶם, וַאֲפִילּוּ תִּהְיֶינָה הַטָּעָנוֹת כָּל כָּךְ חֲזָקוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לְבִלְתִּי הַשְׂכִּילֵם, הִנֵּה, יַשְׂכִּילֵם כִּמְעַט רֶגַע וּמִיָּד יִפָּנֶה מֵהֶם וְיַעֲבֹר וְלֹא יַנִּיחַ לָהֶם שֶׁיִּקָּבַע בּוֹ צִיּוּרָם וְיִרְשְׁמוּ בּוֹ הָרֹשֶׁם שֶׁהָיָה רָאוּי לָהֶם. וְכָל כָּךְ לָמָּה? לְפִי שֶׁרְצוֹנוֹ כְּבוּשָׁה מִן הַכַּעַס וְלֹא תִנָּטֶה אֶל הָאֱמֶת, אַדְרַבָּא, תַּמְשִׁיךְ הַשֵּׂכֶל אַחֲרֶיהָ שֶׁלֹּא יַשְׂכִּיל מַה שֶּׁיֵּשׁ לָהּ לְהַשְׂכִּיל; וְאִם תִּרְצֶה לְהַמְשִׁיךְ אִישׁ לַעֲבוֹדָה מַעֲבוֹדוֹת הַתּוֹרָה

[15] "שתמנע", הרצון משמש לשון נקבה כאן וכן להלן כמשפט הלשון האיטלקית.
[16] "עשוקה", כבושה.

אוֹ לְעִנְיָן מֵעִנְיֵנִי הַלִּמּוּד וְתִטְעֹן לוֹ טְעָנוֹת חֲזָקוֹת וַאֲמִתִּיּוֹת — אֲפִילּוּ יִתְבָּרֵר לוֹ אֱמִתַּת הַטְּעָנוֹת, הִנֵּה, מְאִיסַת הֶעָמֵל יְבִיאֵהוּ שֶׁלֹּא לִרְצוֹת בְּמַה שֶׁכְּבָר נִתְבָּרֵר לוֹ הֱיוֹתוֹ נָאוֹת — כִּי יִקְשֶׁה עָלָיו עֲשׂוֹת הַדָּבָר וְתִגְבַּר עָלָיו הָעַצְלָה וְלֹא יִבְחַר בַּיְגִיעָה; וּפְעָמִים יִתְבָּרֵר אֵצֶל הָאָדָם אֱמִתַּת דְּבַר מָה וְלֹא יִבְחַר לַעֲשׂוֹתוֹ מִפְּנֵי אֵימָה אוֹ מִפְּנֵי בוּשָׁה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה מִכָּל הַהִתְפָּעֲלִיּוֹת. נִמְצָא, שֶׁהָרוֹצֶה לְהַמְשִׁיךְ אָדָם לַאֲשֶׁר יִרְצֶה— לֹא יַסְפִּיק לוֹ שֶׁיַּבִּיט אֶל מַה שֶּׁצָּרִיךְ לְשַׂכְלֵל הַשְׂכָּלָתוֹ[17] מִצַּד עַצְמוֹ, אֲבָל צָרִיךְ שֶׁיַּבִּיט עוֹד אֶל הָרָצוֹן לְמַה שֶּׁצָּרִיךְ לָהּ לְשֶׁתִּתְעוֹרֵר, וּלְמַה שֶּׁמְּעַכְּבִים לָהּ מְעַכְּבֶיהָ עַד שֶׁיִּדְחֵם, וְתִנָּטֶה לְמַה שֶּׁיִּשְׁתַּדֵּל לְהַטּוֹתָהּ.

וְהִנֵּה, עַל יְסוֹד זֶה נִבְנִים כָּל חֻקּוֹת הַמְּלִיצָה מַה שֶּׁצָּרִיךְ לְמַרְצֶה, וּכְלָל הָעִנְיָן הוּא, כִּי, הִנֵּה, אַרְבָּעָה מִקְרִים אֶפְשָׁר שֶׁיִּקְרוּ לָרָצוֹן וְלַשֵּׂכֶל עַד שֶׁלֹּא יַשִּׂיג מֵהֶם הַמְּדַבֵּר אֶת תַּכְלִיתוֹ: הָרִאשׁוֹן — שֶׁלֹּא תַסְפֵּקְנָה הַמִּלּוֹת לְצַיֵּר בַּשֵּׂכֶל הָעִנְיָן הַנִּרְצֶה כְּמוֹת שֶׁהוּא, אֲבָל, יִפְחֲתוּ מִמֶּנּוּ, מִפְּנֵי טֶבַע הַמִּלּוֹת בְּהוֹרָאָתָן, אוֹ מִפְּנֵי עֹמֶק הָעִנְיָן וְדַקּוּתוֹ שֶׁאֵין הַשֵּׂכֶל מַרְגִּישׁ בּוֹ כָּל כָּךְ. הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁלֹּא יִתְבָּרֵר הַצִּיּוּר הֵיטֵב אֵצֶל הַשֵּׂכֶל שֶׁלֹּא יְחַבְּקֵהוּ הַשֵּׂכֶל כָּרָאוּי וְלֹא יִכְלֹל אוֹתוֹ כֻּלּוֹ, אוֹ שֶׁיְּחַבְּקֵהוּ בְּעֵרְבּוּב, אוֹ בְּהַשְׂכָּלָה שִׁטְחִית, וְיִתְעַלְּמוּ מִמֶּנּוּ חֲלָקָיו אוֹ תְּנָאָיו. הַשְּׁלִישִׁי — שֶׁאַחַר הִצְטַיֵּר הַדָּבָר בַּשֵּׂכֶל לֹא יִקְבַּע בּוֹ וְלֹא יַעֲשֶׂה בּוֹ רֹשֶׁם חָזָק אֶלָּא יַעֲבֹר מִיָּד וְיֵלֵךְ כִּכְתָב שֶׁאֵינוֹ מִתְקַיֵּם[18]. הָרְבִיעִי — שֶׁיִּמָּאֵן הָרָצוֹן הַמְּשֻׁךְ אַחֲרֵי הַשֵּׂכֶל אוֹ יֵקַל בְּעֵינָיו הָעִנְיָן מֵאֲשֶׁר הוּא בֶּאֱמֶת עַד שֶׁלֹּא יִתְפָּעֵל מִמֶּנּוּ הַהִתְפָּעֲלוּת הָרָאוּי לוֹ וְלֹא יִתְעוֹרֵר הַהִתְעוֹרְרוּת שֶׁהָיָה רָאוּי שֶׁיִּתְעוֹרֵר.

וְהִנֵּה, כְּנֶגֶד כָּל הָעִכּוּבִים הָאֵלֶּה, שֶׁאֶפְשָׁר לַמְּרָצֶה שֶׁיִּמְצָא[19] מֵהַשִּׂיג אֶת תַּכְלִיתוֹ, הִמְצִיאָה הַחָכְמָה תַּחְבּוּלוֹת לְנִצָּחָם וְלִדְחוֹתָם וְהֵם הֵם חֻקּוֹת הַמְּלִיצָה שֶׁזָּכַרְנוּ.

וְהִנֵּה, לְמַעְלָה כְּבָר בֵּאַרְנוּ הַהַבְחָנוֹת שֶׁבַּדִּבּוּרִים, דְּהַיְנוּ, הָעִנְיָן וְהַמִּלּוֹת, וּבַמִּלּוֹת: הָאֵיכוּת, הַכַּמּוּת וְהַסֵּדֶר. וְהִנֵּה, הַחֻקִּים מִתְחַלְּקִים בְּכָל הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה, יִהְיוּ בָּעִנְיָנִים, וּקְצָתָם — בְּאֵיכוּת הַמִּלּוֹת; קְצָתָם–בְּכַמּוּתָם וּקְצָתָם — בְּסִדְרָם. וְעַתָּה נְבָאֲרֵם כָּל אֶחָד וְאֶחָד כְּפִי מַה שֶּׁהוּא.

פרק ה

הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן שֶׁבְּחֻקּוֹת הַמְּלִיצָה הוּא כְּלָל מַה שֶּׁתִּתְכַּלִּיתוֹ לָתֵת לְשֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ צִיּוּר מַסְפִּיק מִמַּה שֶּׁנִּרְצֶה לְהַגִּידוֹ, וּפֵרָטָיו אַרְבָּעָה. הָרִאשׁוֹן הוּא מַה שֶּׁבֵּאַרְנוּ בְּחֻקּוֹת הַהַגָּדָה, שֶׁהוּא שְׁלֵמוּת הַלָּשׁוֹן בְּמִלּוֹתָיו לְהַסְכִּים עִם הָעִנְיָן בְּכָל חֲלָקָיו בִּלְתִּי נְטוֹת מִמֶּנּוּ. הַשֵּׁנִי

[17] "לשכלל השכלתו" בכה"י ספק לשכל להשכלתו
[18] "שאינו מתקים", שנמחק.
[19] "שימצא", בעיכובים הללו, ולא ישיג את תכליתו.

הוּא מַה שֶּׁיִּקָּרֵאוּהוּ "הַעְתָּקָה". הַשְּׁלִישִׁי — מַה שֶּׁיִּקָּרֵאוּהוּ "עֵרֶךְ", וּכְבָר דִּבַּרְנוּ גַּם מִשְּׁנֵי אֵלֶּה בְּדֶרֶךְ קְצָרָה לְמַעְלָה בְּפֶרֶק ג. הָרְבִיעִי הוּא מַה שֶּׁיִּקָּרֵאוּהוּ "הַגֶּדֶר הַהֲלָצִיי".

הַהַעְתָּקָה (אֲלֵיגוֹרִיאָה Alegoria) הִיא כְּלָל מַה שֶּׁיֵּאָמֵר שֶׁלֹּא בְּדִקְדּוּק, דְּהַיְנוּ: שֶׁתַּחַת הַזְּכִירֵנוּ הָעִנְיָנִים בַּמִּלּוֹת הָעַצְמִיּוֹת לָהֶם — נַזְכִּירֵם בְּמִלּוֹת בִּלְתִּי עַצְמִיּוֹת שֶׁלֹּא נִתְכַּוֵּן בָּהֶם מַה שֶּׁיּוֹרוּ בְּעֶצֶם, שֶׁהוּא מַה שֶּׁיּוּבַן בָּם בַּהוֹרָאָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁנִּתְבָּאֲרָה בְּהַגָּיוֹן[20], אֶלָּא מַה שֶּׁיּוֹרוּ בְּמִקְרֶה עַל צַד דִּמְיוֹן אוֹ בְּחִינָה אַחֶרֶת. וְתֵחָלֵק לִשְׁלֹשָׁה מִינִים;

הָרִאשׁוֹן הוּא הַמְיֻסָּד עַל הַדִּמְיוֹן, שֶׁנֹּאמַר מִלָּה וְאֵין הַכַּוָּנָה בָּהּ עַל מַה שֶּׁהִיא בֶּאֱמֶת אֶלָּא עַל עִנְיָן דּוֹמֶה לוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: וְעָמָקִים[21] יַעַטְפוּ בָר, הִנֵּה, בְּמִלַּת "יַעַטְפוּ" לֹא הָיְתָה הַכַּוָּנָה לְמַה שֶּׁהִיא מוֹרָה מַמָּשׁ, שֶׁהִיא הֲעָטִיפָה, אֶלָּא לְעִנְיָן דּוֹמֶה לָזֶה, שֶׁהִיא — הַמְּלֵאָם בָּר, מִלּוּי נָדוֹל שֶׁיִּכָּסוּ מִמֶּנּוּ כְּמוֹ שֶׁיִּכָּסֶה גּוּף הָאָדָם מִן הַמְּעִיל שֶׁיִּתְעַטֵּף בּוֹ. וְהִנֵּה, נוֹסָדָה הַהַעְתָּקָה הַזֹּאת עַל הַדִּמְיוֹן אֲשֶׁר לַבָּר וְהָעֲמָקִים עִם הָאָדָם וְהַמְּעִיל בִּבְחִינַת הִכָּסוּת גּוּף בַּחֲבֵרוֹ, וְנַעְתִּיק הַמִּלָּה הָרְאוּיָה לְכִסּוּיוֹ שֶׁל הָאָדָם אֶל כִּסּוּיִם שֶׁל הָעֲמָקִים.

וְאָמְנָם כְּמוֹ שֶׁיֵּקַח נָשׂוּא תַּחַת נָשׂוּא מִפְּנֵי דִּמְיוֹנָם – כֵּן יֵתֵן נָשׂוּא נוֹשֵׂא אֶחָד לְנוֹשֵׂא דּוֹמֶה לוֹ מִפְּנֵי דִּמְיוֹנָם, פֵּרוּשׁוֹ: שֶׁכְּמוֹ שֶׁיֵּחַס נָשׂוּא לְנוֹשֵׂא עַל הֱיוֹתוֹ בַּנּוֹשֵׂא הַהוּא נָשׂוּא דּוֹמֶה לוֹ — כֵּן יְיֻחַס לוֹ עַל הֱיוֹתוֹ רָאוּי לוֹ אִלּוּ הָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּפֹּל בּוֹ כְּמוֹ שֶׁהוּא נִמְצָא בְּנוֹשֵׂא דּוֹמֶה לוֹ, שֶׁנּוֹפֵל בּוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: יַחַד הָרִים[22] יְרַנֵּנוּ, נִתְיַחֶסָה הָרִנָּה לֶהָרִים לְפִי שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לָהֶם אִלּוּ הָיָה אֶפְשָׁר שֶׁתִּמָּצֵא בָהֶם, וְכַוָּנַת הַמַּאֲמָר הַזֶּה הִיא לְהוֹרוֹת עַל רֹב הַשְׁלָוָה וְתִקּוּן דִּבְרֵי הָעוֹלָם שֶׁכֻּלָּם יִהְיוּ בְּהַצְלָחָה וּמַצְלִים מִכָּל הֶפְסֵד[23] עַד שֶׁלְּכָלָם הָיְתָה הָרְנָנָה רְאוּיָה אִלּוּ הָיוּ מוּכָנִים לָהּ; וְהִנֵּה, נִדְמֶה הֶהָרִים (שֶׁהֵם נוֹשְׂאֵנוּ), בִּבְחִינַת הֱיוֹת מַצְלָחִים בְּעִנְיָנָם וּמַצְלִים מִן הַהֶפְסֵדִים לִבְנֵי הָאָדָם הַמַּצְלָחִים בְּעִנְיָנָם; וְאוּלָם, בְּנֵי הָאָדָם הַמַּצְלָחִים, מִצַּד הֱיוֹתָם מַצְלָחִים, רְאוּיָה לָהֶם הָרִנָּה, וּבִבְחִינָה זֹאת נְיֻחֲסָה לָהֶרִים גַּם כֵּן, שֶׁאִלּוּ הָיָה אֶפְשָׁר שֶׁתִּמָּצֵא בָם — הָיָה רָאוּי שֶׁיְּרַנֵּנוּ. אַךְ תּוֹעֶלֶת הַדִּמְיוֹן הַזֶּה הוּא לְבָאֵר מַצָּבָם הַמַּצְלָח תַּכְלִית הַבֵּאוּר וּלְצַיְּרוֹ הַצִּיּוּר הַיּוֹתֵר חָזָק שֶׁאֶפְשָׁר, וְזֶה — לְפִי שֶׁזֶּה הַנָּשׂוּא שֶׁל הָרִנָּה מְצַיֵּר אֶצְלֵנוּ הֱיוֹתוֹ הַסְּמָן הַמָּבְהָק לְהַצְלָחָה, כִּי הַמַּצְלָח מְרַנֵּן, וְעַל כֵּן תַּכְלִית מַה שֶּׁנּוּכַל לְצַיֵּר הַצְלָחַת אֵיזֶה נוֹשֵׂא שֶׁיִּהְיֶה, הוּא שֶׁנֹּאמַר שֶׁהוּא מְרַנֵּן, וְהַכַּוָּנָה — שֶׁהָיָה מְרַנֵּן אִלּוּ הָיָה בְּטִבְעוֹ שֶׁיְּרַנֵּן.

[20] ב"הגיון" פרק ח' (עמ' 33) ופרק ט' (עמ' 33).
[21] ועמקים, תהלים, סה, יד.
[22] "יחד הרים". תהלים צח, ח.
[23] "הפסד", בכה"י ההפסד.

וְהִנֵּה הַהַעְתָּקָה הַזֹּאת תֵּעָשֶׂה מִבַּעַל חַיִּים לְבַעַל חַיִּים אַחֵר, וּמִבַּעַל חַיִּים לְבִלְתִּי בַעַל חַיִּים, וְכֵן לְהֶפֶךְ וּמִבִּלְתִּי בַעַל חַיִּים לִבְלְתִּי בַעַל חַיִּים אַחֵר. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: כָּל דִּמְיוֹן שֶׁיִּבָּחֵן בִּשְׁנֵי נוֹשְׂאִים יִהְיֶה סִבָּה לְהַעְתִּיק נְשׂוּאֵי הָאֶחָד אֶל חֲבֵרוֹ כְּשֶׁיִּהְיֶה הַהַעְתָּק אֶמְצָעִי לְבֵאוּר מִקְרֶה אֲמִתִּי שֶׁיִּקְרֶה בַּנּוֹשֵׂא, וְכַמָּשָׁל שֶׁהֵבֵאתִי לְמַעְלָה. אוּלָם הַעְתָּקָה שֶׁלֹּא תִּוָּסֵד עַל דִּמְיוֹן אֲמִתִּי וְלֹא תְּבָאֵר מִקְרֶה אֲמִתִּי, הִנֵּה לֹא לְחָכְמָה תַּחְשֹׁב אֶלָּא לְחֶסְרוֹן לַמַּאֲמָר וּלְסִכְלוּת אֶל אוֹמְרָהּ.

וּמַה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתֵּדַע עוֹד, שֶׁהִנֵּה הַהַעְתָּקוֹת: מֵהֶן — קְרוֹבוֹת, וּמֵהֶן — רְחוֹקוֹת, מֵהֶן — גְּמוּרוֹת, וּמֵהֶן — בִּלְתִּי גְמוּרוֹת;

הַקְּרוֹבוֹת הֵן אוֹתָן שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְשׁוֹטֵט בְּהֶן הַשֵּׂכֶל מִדָּבָר לְדָבָר בִּדְבָרִים הַרְבֵּה עַד שֶׁיִּמְצָא הַמְּכֻוָּן בַּמִּלָּה, אֶלָּא בְּהַעְתָּקוֹ מִמֶּנָּה אֶל מַה שֶּׁיִּדְמֶה לָהּ יִמְצָא מְכֻוָּנָה. וְהָרְחוֹקוֹת (מֵיטַאלֶפְּזִיס Metalepsis) הֵם אוֹתָן אֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ לְשׁוֹט בִּדְבָרִים הַרְבֵּה מֵאֶחָד לְאֶחָד עַד שֶׁיִּמְצָא הַמְּכֻוָּן, דֶּרֶךְ מָשָׁל: גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה[24], כְּשֶׁיָּצָאנוּ מִכַּוָּנַת הַמִּלָּה עַצְמָהּ שֶׁהִיא הַבַּעַל חַיִּים הַיָּדוּעַ הַנִּקְרָא "אַרְיֵה" אֶל עִנְיָן דּוֹמֶה לָזֶה שֶׁהוּא "גִּבּוֹר לֵב" — כְּבָר מָצָאנוּ הַמְּכֻוָּן בָּהּ, וְכֵן; אַף טוֹב וָחֶסֶד יִרְדְּפוּנִי (תהלים כג ו), כְּשֶׁנֵּצֵא מִכַּוָּנַת "יִרְדְּפוּנִי" שֶׁהִיא הַהוֹרָאָה עַל גּוּף מִתְנוֹעֵעַ אֶל גּוּף אַחֵר, אֶל כַּוָּנָה דּוֹמָה לָזֶה שֶׁהִיא הֱיוֹת מִקְרֶה-מַה קוֹרֶה בְּהַתְמָדָה — כְּבָר מָצָאנוּ הַמְּכֻוָּן; אָמְנָם, מַאֲמַר: יַצְמִיחַ צְדָקָה וּתְהִלָּה נֶגֶד כָּל-הַגּוֹיִם (ישעיה סא יא) — הִיא הַעְתָּקָה רְחוֹקָה, כִּי אוּלָם, יַחַס הַצְמִיחָה לַצְּדָקָה כְּבָר הִיא הַעְתָּקָה אַחַת, כִּי אֵין הַצְמִיחָה רְאוּיָה בָּאֱמֶת אֶלָּא לְזֶרַע נִזְרָע, וְאוּלָם הַכַּוָּנָה בָּזֶה עַל הַגִּלּוּי וְהַהֶרְאוֹת, וְזֶה עַל צַד הַדִּמְיוֹן, כִּי הַזֶּרַע נֶחְבָּא תַּחַת הָאָרֶץ זְמַן מָה וְאַחַר כָּךְ יֵצֵא וְיִגָּלֶה, וְלָכֵן גּוּף שֶׁהָיָה מְכֻסֶּה וְנֶעְלָם וְאַחַר בָּא לְגִלּוּי וְנִתְפָּרְסֵם — נִיחַס לוֹ הַצְמִיחָה, אַךְ הַצְּדָקָה אֵינֶנָּה גּוּף וְאֵין הַכְּסוּי נוֹפֵל בָּהּ בֶּאֱמֶת וְלֹא הַגִּלּוּי גַּם כֵּן, אֲבָל, הָעִנְיָן הוּא שֶׁצְּדָקָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁסִּכְלוּהָ הַגּוֹיִם מִתְּחִלָּה תִּתְוַדַּע וְתִתְפָּרְסֵם לָהֶם. וְנִמְצָא זוֹ הַעְתָּקָה שְׁנִיָּה, בְּאֹפֶן, שֶׁהִנֵּה, רִאשׁוֹנָה הֶעְתַּקְנוּ הַצְמִיחָה אֶל הַיְצִיאָה מִן הַהֶעְלֵם אֶל הַגָּלוּי, וְהַשְּׁנִיָּה — אֶל הַפִּרְסוּם וְהַיְדִיעָה, הַבָּא אַחַר הַסִּכְלוּת. וְכֵן: חָשַׁף[25] יְיָ אֶת זְרוֹעַ קָדְשׁוֹ, יֵשׁ כָּאן שְׁתֵּי הַעְתָּקוֹת, הָרִאשׁוֹנָה — שֶׁיִּחֵס לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ זְרוֹעַ וַחֲשִׁיפָה, מַה שֶּׁלֹּא יֵאוֹת אֶלָּא לְאָדָם, וְאָמְנָם, אֲפִלּוּ אִם יֵאָמֵר מַאֲמָר זֶה בָּאָדָם — עֲדַיִן הוּא הַעְתָּקָה, כִּי אֵין הַכַּוָּנָה בָּזֶה גִּלּוּי הַזְּרוֹעַ, אֶלָּא — פִּרְסוּם הַכֹּחַ, וְהֵרֵי זוֹ הַעְתָּקָה עַל גַּבֵּי הַעְתָּקָה.

[24] "גור אריה יהודה", בראשית מט, ט.
[25] "חשף", ישעיה נב, י.

הַהַעְתָּקוֹת הַגְּמוּרוֹת (אֶלֶיגוֹרִיאָה) הֵם — כַּאֲשֶׁר מַאֲמָר אֶחָד כֻּלּוֹ, נוֹשְׂאוֹ וּנְשׂוֹאוֹ, יִהְיוּ מֻעְתָּקִים וְלֹא תִהְיֶה הַכַּוָּנָה עַל מַה שֶּׁיּוֹרוֹ מַמָּשׁ, אֶלָּא עַל דּוֹמֶה לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ. אַךְ אִם הַנּוֹשֵׂא לְבַדּוֹ יִהְיֶה מֻעְתָּק וְהַנְּשׂוֹא פָּשׁוּט, אוֹ לְהֶפֶךְ, — יִקָּרְאוּ: בִּלְתִּי גְמוּרוֹת. דֶּרֶךְ מָשָׁל: עֲמָקִים יַעַטְפוּ בָר (תהלים סה יד) הִנֵּה, הַנָּשׂוּא הוּא הַמֻּעְתָּק שֶׁהוּא הָעֲטִיפָה, אַךְ הַנּוֹשֵׂא הוּא פָּשׁוּט; שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב יְיָ (מיכה ו ב) הַנּוֹשֵׂא הוּא הַמֻּעְתָּק, שֶׁהוּא הָרִים, כְּפִי מַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ בּוֹ שֶׁהַכַּוָּנָה עַל הָאָבוֹת[26], וְהַנָּשׂוּא הוּא פָּשׁוּט שֶׁהוּא שְׁמִיעַת הָרִיב וְזֶה נִקְרָא "הַעְתָּקָה בִּלְתִּי גְמוּרָה"; אַךְ מַאֲמַר: וְיִצָּא חֹטֶר מִגֶּזַע יִשַׁי וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה (ישעיה יא, א), הִנֵּה זֶה "הַעְתָּקָה גְמוּרָה", כִּי הִנֵּה קִיֵּם הוֹצָאַת הַחֹטֶר בְּגֶזַע שֶׁל יִשַׁי, וְהִנֵּה הַחֹטֶר, הַגֶּזַע וְהַהוֹצָאָה — הַכֹּל הֶעְתֵּק, וְהַכַּוָּנָה: הִוָּלֵד בֵּן מִמִּשְׁפַּחַת יִשַׁי; וְכֵן: וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה. וְהִנֵּה כְּשֶׁיַּאֲרִיךְ יוֹתֵר וְיִרְבּוּ הַמַּאֲמָרִים נִמְשָׁכִים זֶה אַחַר זֶה בְּסִפּוּר מִקְרִים וּתְנָאִים שׁוֹנִים, כֻּלָּם עַל זֶה הַדֶּרֶךְ, יִקָּרֵא "מָשָׁל" (פַּאַרַבּוֹלָה parabola אוֹ אֶמְבְּלֵימָה Emblema) אוֹ "חִידָה" (אֵינִיגְמָה Enigma), כְּעִנְיַן מִשְׁלֵי הַנְּבִיאִים. דֶּרֶךְ מָשָׁל: כֶּרֶם[27] הָיָה לִידִידִי בְּקֶרֶן בֶּן שֶׁמֶן וְכוּ' חוּד חִידָה וּמְשׁוֹל מָשָׁל וְכוּ. וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע, שֶׁהִנֵּה יֵשׁ הֶעְתֵּקִים שֶׁיְּסוֹדָם הַדִּמְיוֹנִי מוּבָן הֵיטֵב וְעַל כֵּן בְּכָל לָשׁוֹן שֶׁתֹּאמְרֵם, הִנֵּה יִהְיוּ נְכוֹנִים. וְיֵשׁ מִינֵי הֶעְתֵּקִים שֶׁאֵין הַדִּמְיוֹן בָּהֶם כָּל כָּךְ בָּרוּר שֶׁיֵּאוֹתוּ בְכָל לָשׁוֹן, אֲבָל נִמְצָאִים נְהוּגִים (קַאטַאקְרֵיזִיס Catachresis, הֶעְתֵּק נָהוּג בְּאוֹתוֹ לָשׁוֹן) בְּאַחַד מִן הַלְּשׁוֹנוֹת וְלֹא יִתָּכֵן לִנְהֹג אוֹתָם בְּלָשׁוֹן אַחֶרֶת שֶׁלֹּא נָהֲגוּ בָם בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן הַהוּא. דֶּרֶךְ מָשָׁל: "קוֹל גָּדוֹל"[28] מָצָאנוּ בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ וְהַכַּוָּנָה בּוֹ "קוֹל חָזָק" וְלֹא יֵאָמֵר כֵּן בְּלָשׁוֹן אַחֶרֶת, וְכָאֵלּוּ יִמָּצְאוּ בְכָל לָשׁוֹן מֻיְחָדִים בַּלָּשׁוֹן הַהוּא, מִפְּנֵי שֶׁכָּךְ נָהֲגוּ בְּעָלָיו, וְאִי אֶפְשָׁר לְהַעְתִּיקָם מִלָּשׁוֹן לְלָשׁוֹן. וְאָמְנָם עוֹד מִין אַחֵר יֵשׁ שֶׁנִּכְלְלוּהוּ תַּחַת הָהֶעְתֵּק מִצַּד אֶחָד, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ הֶעְתֵּק לְגַמְרֵי, וְהוּא שֶׁנֹּאמַר (אִירוֹנִיאָה Ironia, הֶעְתֵּק מִתְחַלֵּף) דָּבָר וְאֵין כַּוָּנָתֵנוּ בּוֹ אֶלָּא עַל הֶפְכּוֹ. וְדָבָר זֶה יִדְמֶה לְהֶעְתֵּק בְּהִיוֹת הוֹרָאַת הַדְּבָרִים מִתְחַלֶּפֶת מֵהַכַּוָּנָה בָם, כְּדֶרֶךְ הַהֶעְתֵּק שֶׁאֵין הַהוֹרָאָה וְהַכַּוָּנָה אַחַת אַךְ יִבְדְּלוּ בֶּאֱמֶת בְּמַה שֶּׁהֶעְתֵּק אוֹתָהּ הַמִּלָּה עַצְמָהּ שֶׁנִּזְכִּיר תּוֹרֶה עַל הַמָּכוֹן בְּהוֹרָאָה מְקֹרִית עַל צַד הַדִּמְיוֹן, כְּמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ, וּבְמִין הַזֶּה אֵין הַמִּלָּה מוֹרָה אֶלָּא עַל מַה שֶּׁהוּא הוֹרָאָתָהּ הָעַצְמִית בֶּאֱמֶת; אָמְנָם, כַּוָּנָתֵנוּ עַל מַה שֶּׁלֹּא הֻזְכַּר בִּדְבָרֵינוּ, שֶׁהוּא הַהֶפֶךְ; דֶּרֶךְ מָשָׁל: מַאֲמַר אֱלִיָּהוּ: קִרְאוּ בְקוֹל גָּדוֹל כִּי אֱלֹהִים הוּא (מלכים-א יח כז). הִנֵּה, כַּוָּנָתוֹ הָיְתָה לְהֶפֶךְ מִמַּה שֶּׁהָיָה אוֹמֵר, וְלֹא נִרְמְזָה הַכַּוָּנָה בְּמִלּוֹתָיו כְּלָל, אֶלָּא הוּא הָיָה אוֹמֵר "כִּי אֱלֹהִים הוּא" וְכַוָּנָתוֹ הָיָה "לֹא אֱלֹהִים הוּא". וְכֵן מַאֲמַר יְשַׁעְיָהוּ: עִמְדִי נָא בַּחֲבָרִיךְ

[26] "שהכונה על האבות", ראש השנה יא, א: "ואומר שמעו הרים את ריב ה' והאיתנים מוסדי ארץ...בזכות אבות"
[27] כרם, ישעיה ה, א. חוד, יחזקאל יז, ב.
[28] "קול גדול", שמואל -ב טו, כג.

וְכוּ' אוּלַי תּוּכְלִי הוֹעִיל אוּלַי תַּעֲרוֹצִי, (ישעיה מז יב), כַּוָּנָתוֹ שֶׁלֹּא תוֹעִיל וְלֹא תַּעֲרֹץ. וְהִנֵּה גַּם הַמִּין הַזֶּה יֵחָלֵק לִשְׁנַיִם: הָרִאשׁוֹן — כְּשֶׁנִּצְחַק בְּשָׁמְעֵנוּ וְנֹאמַר לוֹ דְּבָרִים שֶׁכַּוָּנָתֵנוּ בָם הַהֶפֶךְ, אַךְ נְגִלָּה וּנְפָרֵסֵם הַכַּוָּנָה בִּתְנוּעוֹת[29] מַה שֶּׁנַּחְבֵּר לְדִבּוּרֵנוּ אוֹ בְּאֵיזֶה מִלָּה שֶׁנָּשִׂים בַּדִּבּוּר עַצְמוֹ בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִטְעֶה הַשּׁוֹמֵע לַחְשׁוֹב שֶׁמַּה שֶּׁבִּלְבֵּנוּ הוּא מַה שֶּׁבְּפִינוּ, וְזֶה נִקְרָא "צְחוֹק". הַמָּשָׁל לָזֶה בְּדִבְרֵי זְבוּל אֶל גַּעַל: אַיֵּה[30] אֵפוֹא פִּיךְ וְכוּ' צֵא-נָא עַתָּה וְהִלָּחֵם בּוֹ, וְהַשֵּׁנִי הוּא שֶׁנֹּאמַר הַדָּבָר בְּדֶרֶךְ לֹא תִגְלֶה הַכַּוָּנָה, וְיִרָמֶה הַשּׁוֹמֵע בְּחָשְׁבוֹ שֶׁהַמְדַבֵּר תּוֹכוֹ כְּבָרוֹ וְכַמָּשָׁל שֶׁהֵבֵאנוּ לְמַעְלָה מֵאֵלִיהוּ וְנִקְרָא "הִתּוּל" וּכְמַאֲמַר הַכָּתוּב עָלָיו: וַיְהִתֵּל בָּהֶם אֵלִיָּהוּ (מלכים-א יח כז).

הַמִּין הַשֵּׁנִי שֶׁל הַהַעְתָּקָה הוּא — כְּשֶׁיְּקַח (מֵיטוֹנִימִיאָה Metonymia) דָּבָר לְהוֹרוֹת עַל דָּבָר אַחֵר מִצַּד קֶשֶׁר-מָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ עִמּוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: כְּשֶׁיְּקַח הַסִּבָּה עַל מְסוֹבָּבָהּ, אוֹ לְהֶפֶךְ: הַמָּקוֹם עַל מַה שֶּׁבּוֹ, אוֹ לְהֶפֶךְ, הַמְצָוֶה עַל הָעוֹשֶׂה וְכָל כַּיּוֹצֵא בָזֶה; הַמָּשָׁל לָזֶה, שֶׁנֹּאמַר "יִשַׁעְיָה", "שְׁמוּאֵל", וְהַכַּוָּנָה עַל סְפָרִים חִבְּרוּם יִשַׁעְיָה וּשְׁמוּאֵל, "קֹרְיָה נֶאֱמָנָה"[31] וְהַכַּוָּנָה "קֹרַיִת אַנְשֵׁי אֱמוּנָה" "אַיֵּה אֵפוֹא פִּיךְ", וְהַכַּוָּנָה: "אִמְרֵי פִיךְ".

הַמִּין הַשְּׁלִישִׁי — שֶׁנַּזְכִּיר (סִינֵיקְדוֹקֵי Synecdoche) חֵלֶק מִכְּלָל אחד וְנָבִין בּוֹ אֶת הַכְּלָל כֻּלּוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: נִתֵּן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר (תהלים קלו כה), וְהַכַּוָּנָה בַּלֶּחֶם: כָּל מִינֵי מָזוֹן, וּבַבָּשָׂר: בַּעֲלֵי חַיִּים.

פרק ו

הָ"עֵרֶךְ" הוּא שֶׁנָּעִיר עַל הַשְׂכָּלַת עִנְיָן-מָה עַל יְדֵי הַנֶּעֱרָכִים לוֹ: הַדּוֹמִים וְהַהֲפָכִים. וּכְבָר הִקְדַּמְנוּ בְּפֶרֶק ג שֶׁזֶּה יֵעָשֶׂה בִּהְיוֹת הַנִּשׁוּא אֲשֶׁר נִרְצֶה לְהוֹדִיעַ הֱיוֹתוֹ בְנוֹשְׂאֵנוּ יוֹתֵר מְפֹרָסָם בְּנוֹשֵׂא דוֹמֶה לוֹ, אוֹ שֶׁמִּכֹּחַ עֲרִיכַת שְׁנֵי הַהֲפָכִים זֶה לְעֻמַּת זֶה, יֵבַר וְיִתְגַּלֶּה יוֹתֵר הַהֶפְרֵשׁ שֶׁבֵּינֵיהֶם.

הַ"דִּמְיוֹן" יֵעָשֶׂה בִּשְׁנֵי דְּרָכִים וְנִקְרָא "שָׁלֵם" וּ"בִלְתִּי שָׁלֵם": הַשָּׁלֵם — שֶׁיְּזַכְּרוּ הַדּוֹמִים וְלֹא הַדִּמְיוֹן. מְשַׁל הַשָּׁלֵם: כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה וְכוּ', כֵּן יִהְיֶה דְּבָרִי וְכוּ' לֹא יָשׁוּב אֵלַי וְכוּ' (ישעיה נה י-יא), כַּאֲשֶׁר יִמְצֵא הַתִּירוֹשׁ בָּאֶשְׁכּוֹל וְכוּ' כֵּן אֶעֱשֶׂה לְמַעַן עָבְדַי וְכוּ' (שם סה ח), כִּי שָׁמַיִם כָּעָשָׁן נִמְלָחוּ וְהָאָרֶץ כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה (שם נא ו), וְקַוֵּי יְיָ יַחֲלִיפוּ כֹחַ יַעֲלוּ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים (שם מ לא). מְשַׁל הַבִּלְתִּי שָׁלֵם: וַיְהִי כַנָּהָר שְׁלוֹמֵךְ וְצִדְקָתֵךְ כִּגַלֵּי הַיָּם (שם מח יח); הַזְכִּיר הַדּוֹמִים וְהֵם: הַשָּׁלוֹם וְהַנָּהָר, וְלֹא הַדִּמְיוֹן, אֲבָל, מוּבָן

[29] "בתנועות" על ידי תנועות הידים או הגוף.
[30] "איה", שופטים ט, לח.
[31] "קריה נאמנה", ישעיה א, כו.

מֵאֵלָיו שֶׁהוּא בְּרִבּוּי. וְאָמְנָם יִמָּצֵא דִּמְיוֹן לֹא יֻזְכַּר בּוֹ דִּמְיוֹנוֹ אֶלָּא בְּאַחַד הַנּוֹשְׁאִים וְלֹא בַּשֵּׁנִי. דֶּרֶךְ מָשָׁל: וְהָרְשָׁעִים כַּיָּם נִגָּרֶשׁ כִּי הַשְׁקֵט לֹא יוּכָל (ישעיה נז כ). וְיִמָּצֵא דִּמְיוֹן לֹא תָּבוֹא בּוֹ הָאוֹת וְלֹא הַמִּלָּה הַמְשַׁמְּשִׁים לוֹ, אֶלָּא יֻזְכְּרוּ שְׁנֵי דְּבָרִים יַחַד לְהָעִיר עַל דִּמְיוֹנָם. דֶּרֶךְ מָשָׁל: שׂוֹט לַסּוּס מֶתֶג[32] לַחֲמוֹר וְשֵׁבֶט לְגֵו כְּסִילִים (משלי כו ג), פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ וְאִישׁ מְדָנִים[33] לְחַרְחֵר ריב (שם כא). עוֹד יִמָּצֵא שֶׁיְּגִדַּר נוֹשֵׂא בְּנוֹשֵׂא אַחֵר לְהוֹרוֹת עַל דִּמְיוֹנָם. דֶּרֶךְ מָשָׁל: תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כֶּסֶף דָּבָר דָּבֶר עַל אָפְנָיו (שם כה יא). גֶּדֶר הַדָּבָר הַדָּבוּר עַל אָפְנָיו בְּאָמְרוֹ שֶׁהוּא תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת הַכֶּסֶף, וְהַכַּוָּנָה: כְּמוֹהוּ, וּדְרָכִים אֲחֵרִים כָּאֵלֶּה. כְּלָל כֻּלָּם: דְּמוּת דָּבָר לְדָבָר לְבָאֲרוֹ בְּאוּר יוֹתֵר שָׁלֵם וּמַסְפִּיק.

עוֹד, הַדִּמְיוֹן וְהָעֵרֶךְ יֵעָשֶׂה עַל הַחִיּוּב וְיֵעָשֶׂה עַל הַשְּׁלִילָה (קוֹמְפַּארַאסִיוֹן Comparacion), פֵּרוּשׁ: יֵעָשֶׂה לְהוֹרוֹת הֱיוֹת עִנְיָן דּוֹמֶה לְעִנְיָן וְיֵעָשֶׂה לְהוֹרוֹת הֱיוֹת עִנְיָן מִתְחַלֵּף מֵעִנְיָן, דֶּרֶךְ מָשָׁל: הַכְּמַכַּת מַכֵּהוּ הִכָּהוּ (ישעיה כז ז), הַכַּוָּנָה בוֹ: לֹא כְמַכַּת מַכֵּהוּ הִכָּהוּ; אִם כֹּחַ אֲבָנִים כֹּחִי (איוב ו יב), הַכַּוָּנָה הוּא: לֹא כֹחַ אֲבָנִים כֹּחִי. וְנִקְרָא זֶה "דִּמְיוֹן לִשְׁלִילָה" וְתַכְלִיתוֹ כְּתַכְלִית דִּמְיוֹן הַחִיּוּב בְּשָׁוֶה.

עֲרִיכַת הַהֶפְכִים הוּא — כְּשֶׁנַּזְכִּיר הֲפָכִים וְנַעֲרִיכֵם זֶה כְּנֶגֶד זֶה, שֶׁמִּבֵּין נֶגְדִּיּוּתָם תִּבָּחֵן יוֹתֵר אֲמִתַּת הָעִנְיָן שֶׁנַּרְצֶה לְבָאֵר וְכֹחוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: עֵת לָלֶדֶת וְעֵת לָמוּת וכו' (קהלת ג ב) וְכֵן: וְאַתָּה אָמַרְתָּ בִלְבָבְךָ הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה וכו' אַךְ אֶל שְׁאוֹל תּוּרָד (ישעיה יד יג יד): כִּי כַּבֶּגֶד יֹאכְלֵם עָשׁ וכו' וְצִדְקָתִי לְעוֹלָם תִּהְיֶה וכו' (שם נא ח), הִנֵּה עֲבָדַי יֹאכֵלוּ וְאַתֶּם תִּרְעָבוּ הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׁתּוּ וְאַתֶּם תִּצְמָאוּ הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׂמָחוּ וְאַתֶּם תֵּבֹשׁוּ הִנֵּה עֲבָדַי יָרֹנּוּ וכו' (שם סה יג-יד). וְהַרְבֵּה מְשָׁלִים תִּמְצָא שׁוֹמְרִים זֶה הַחֹק; בְּסֵפֶר מִשְׁלֵי הִגִּיד בָּהֶם דָּבָר וְהֶפְכּוֹ, דֶּרֶךְ מָשָׁל: שִׂנְאָה תְּעוֹרֵר מְדָנִים וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה אַהֲבָה (משלי י יב), וַאֲחֵרִים רַבִּים כָּמוֹהוּ.

הַגֶּדֶר הַהֲלָצַיי הוּא הַגֶּדֶר אֲשֶׁר קְרָאנוּהוּ בַּ"הִגָּיוֹן" "גֶּדֶר בִּלְתִּי שָׁלֵם" וְהוּא אֲשֶׁר יִבָּאֵר בּוֹ הַנּוֹשֵׂא מִצַּד מִקְרִיו וְלֹא מִצַּד עַצְמוּתוֹ. וְנִקְרָא הֲלָצַיי לְפִי שֶׁגֶּדֶר כָּזֶה יֵאוֹת יוֹתֵר לְמַלִּיצָה מִמַּה שֶׁיֵּאוֹת לַהִגָּיוֹן — בִּהְיוֹת כַּוָּנַת הַהִגָּיוֹן בָּאֵר עִנְיָנִים לְפִי עַצְמוּתָם וְכַוָּנַת הַמְּלִיצָה לְצַיֵּר הַדְּבָרִים בְּשֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ בְּאֹפֶן שֶׁיִּתְפָּעֵל מֵהֶם כְּפִי רְצוֹן הַמֵּלִיץ. וְאָמְנָם, מִינֵי הַגֶּדֶר הַזֶּה שִׁלְשָׁה: הַמִּין הָרִאשׁוֹן, כְּשֶׁתַּחַת הַזְכִּירֵנוּ שֵׁם נוֹשְׂאֵנוּ הָאֲמִתִּי — נִזְכִּיר סְגֻלָּה מִסְּגוּלוֹתָיו וְנִקְרָא זֶה "סְמָן" (אֵינוֹמַאטוֹפֵּיאָה Onomatopoeia), לְפִי שֶׁהוּא סְמָן מֻבְהָק

[32] "מתג", בכה"י ומתג.
[33] "מדינים", בכה"י מדנים.

שֶׁל הַנּוֹשֵׁא. דֶּרֶךְ מָשָׁל: כְּשֶׁנֹּאמַר "מַשְׁתִּין בַּקִּיר"[34] לְהוֹרוֹת עַל הַכֶּלֶב, "צְעִירַת רַגְלַיִם" וְנָבִין בָּהּ הָאַרְנֶבֶת, וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָזֶה. הַמִּין הַשֵּׁנִי (אַנְטוֹנוֹמַאזִיאָה Antonomasia): כְּשֶׁנַּזְכִּיר נוֹשְׁאֵנוּ בְּשֵׁם הַנֶּאֱמָר בְּיִחוּד, שֶׁבֵּאַרְנוּ עִנְיָנוֹ בַּ"הִגָּיוֹן", שֶׁהוּא תֹּאַר שַׁיָּךְ לְרַבִּים וְיוֹתֵר מִכֻּלָּם בְּאֶחָד שֶׁהִפְלִיג בְּעִנְיָנוֹ. הַמָּשָׁל לָזֶה: מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ (ישעיהו מ כו), וְנָבִין הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, לְפִי שֶׁהוּא הָאַמִּיץ מִכָּל הָאַמִּיצִים. הַמִּין הַשְּׁלִישִׁי — כְּשֶׁתַּחַת שֵׁם הנּוֹשֵׁא (סִירְקוֹמְלוֹקוּסְיוֹן Circomlocucion) נִקַּח מִקְרִים מִמִּקְרָיו, הַמָּשָׁל בָּזֶה: רֹכֵב שְׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ (דברים לג כו), שֶׁהַכַּוָּנָה בָזֶה עַל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וְכֵן: וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה (שם שם טז).

פרק ז

הֶחֵלֶק הַשֵּׁנִי שֶׁבְּחֲקוֹת הֶמְלִיצָה הוּא כְּלָל מָה שֶׁהַתַּכְלִית בּוֹ בְּרוּר הַצִּיּוּר, שֶׁלֹּא יֵקַח הָעִנְיָן עַל דֶּרֶךְ כְּלָל שִׁטְחִי[35] בִּלְבָד וְלֹא יִתְעַלְּמוּ פְּרָטָיו מֵהַשֵּׂכֶל. וְהִנֵּה, יֵעָשֶׂה עַל דְּרָכִים שׁוֹנִים: הַדֶּרֶךְ הָרִאשׁוֹן הוּא דֶּרֶךְ הַהַרְחָבָה (אַמְפְּלִיפִיקַאסְיוֹן Amplificacion), וְהוּא, שֶׁנַּרְחִיב עִנְיָן קָצָר בְּבָאר הֵיטֵב תְּנָאָיו וּמִקְרָיו. הַמָּשָׁל לָזֶה: שִׁירַת הַיָּם[36] — כְּלָל עִנְיָנָהּ הוּא סִפּוּר קְרִיעַת יַם סוּף שֶׁנִּקְרַע לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעָבְרוּ בוֹ וּפַרְעֹה וְחֵילוֹ נִשְׁקְעוּ בוֹ; וְאָמְנָם, סִפּוּר זֶה בְּעַצְמוֹ קָצָר הוּא. וְכֵן נִמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי דָוִד: וַיִּגְעַר בְּיַם-סוּף וַיֶּחֱרָב וַיּוֹלִיכֵם בַּתְּהוֹמוֹת כַּמִּדְבָּר וַיְכַסּוּ מַיִם צָרֵיהֶם אֶחָד מֵהֶם לֹא נוֹתָר (תהלים קו ט, יא). וְזֶה הָעִנְיָן עַצְמוֹ הִרְחִיבוֹ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּשִׁירָתוֹ: בְּהַעִירוֹ עַל תְּנָאִים רַבִּים וּמִקְרִים רַבִּים מִמֶּנּוּ, אָמַר עַל קְרִיעָתוֹ: וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נֶעֶרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נֹזְלִים קָפְאוּ תְהֹמֹת בְּלֶב יָם (שמות טו ח). הֲרֵי הֵעִיר כָּאן עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: עַל הַצּוּרָה וְהַמַּצָּב שֶׁעָמְדוּ בּוֹ הַמַּיִם הֶפֶךְ טִבְעָם, עַל הָאֶמְצָעִי שֶׁעַל יָדוֹ נַעֲשָׂה הַפֹּעַל הַזֶּה וְעַל מִקְרֶה נִתְחַבֵּר לָעִנְיָן שֶׁהָיָה סִבָּה מְקַיֶּמֶת לַצּוּרָה הַהִיא, וְהֵינוּ: "נֶעֶרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד" הוּא הַהֶעָרָה עַל הַצּוּרָה וְהַמַּצָּב, "וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ" — הָאֶמְצָעִי שֶׁעַל יָדוֹ נַעֲשָׂה הַמַּעֲשֶׂה, "קָפְאוּ תְהֹמֹת" — מִקְרֶה שֶׁנִּתְחַבֵּר לַדָּבָר, וְהֵינוּ: קְפִיאַת מְקוֹמוֹת מוֹצָא הַמַּיִם — שֶׁלֹּא הוֹצִיאוּ מַיִם חֲדָשִׁים; וּבָזֶה הֵעִיר עוֹד עַל הַמָּקוֹם שֶׁבּוֹ קָרָה הַמִּקְרֶה הָזֶה, וְהֵינוּ: בְּלֶב יָם, וְאָמַר עַל שְׁקִיעַת הָאוֹיֵב: אָמַר אוֹיֵב[37] אֶרְדֹּף וְכוּ' נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ וְכוּ' צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת וְכוּ' — הֵעִיר בַּתְּחִלָּה עַל הַקּוֹדֶם, וְהֵינוּ: אָמַר אוֹיֵב, וּבָזֶה הַקּוֹדֶם

[34] "משתין בקיר", שמואל־א כה, כב ועוד. צעירת רגלים, מגילה ט, ב: "וכתבו לו את צעירת הרגלים ולא כתבו לו את הארנבת. מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה".

[35] "שטחי", בכה"י שטחיי.

[36] "שירת הים", שמות טו.

[37] אמר אויב שמות טו. ט־י.

עַצְמוֹ בֵּאֵר חֲלָקִים וּפְרָטִים, וְהַיְנוּ: הַבְטָחוֹן שֶׁהָיָה מִתְחַבֵּר לוֹ, וְהוּא שֶׁאָמַר: אֶרְדֹּף אַשִּׂיג — תַּאֲוַת הַמָּמוֹן שֶׁהָיְתָה מְעוֹרֶרְתוֹ, וְהַיְנוּ: אֲחַלֵּק שָׁלָל תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי, וְחֶמְדַּת הַנְּקָמָה שֶׁהָיְתָה מְחַזֶּקְתּוּ, וְהַיְנוּ: אָרִיק חַרְבִּי וְכוּ', אַחַר כָּךְ בֵּאֵר הַמַּעֲשֶׂה עַצְמוֹ בְּצוּרָתוֹ, וְהַיְנוּ: כִּסָּמוֹ יָם, הֶאֱמְצָעִי לוֹ, דְּהַיְנוּ: נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ, וּמִקְרֶה שֶׁנִּתְחַבֵּר שָׁם שֶׁהוּא: הִשָּׁקְעָם שָׁם בְּלִי שֶׁיּוּכְלוּ לְהֵעָזֵר כְּלָל, וְהַיְנוּ: צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים. וּבְשִׁירַת דְּבוֹרָה: תִּבְרֹךְ מִנָּשִׁים יָעֵל וְכוּ' מַיִם שָׁאַל חָלָב נָתָנָה וְכוּ' יָדָהּ לַיָּתֵד תִּשְׁלַחְנָה וְכוּ' בֵּין רַגְלֶיהָ וְכוּ' בְּעַד הָחַלּוֹן וְכוּ' (שופטים כד-כח). הִנֵּה, תִּרְאֶה כַּמָּה הִרְחִיבָה הָעִנְיָן בְּבֵאֵר אֶת הַקּוֹדֶם בְּפָרָטָיו: מַה שֶּׁשָּׁאַל וּמַה שֶּׁנָּתְנָה לוֹ תַּחַת מַה שֶּׁשָּׁאַל מִמֶּנָּה, הַכְּלִי שֶׁבּוֹ הִקְרִיבָה לוֹ, הַפֹּעַל שֶׁפָּעֲלָה בַּהֲרִיגָתוֹ בְּפָרָטָיו, וְהַכְּלִי שֶׁבּוֹ פָּעֲלָה, הַמָּקוֹם שֶׁבּוֹ נָפַל, הַנִּמְשָׁךְ אַחַר הָעִנְיָן אוֹ הַמִּתְחַבֵּר עִמּוֹ, דְּהַיְנוּ: בְּעַד הַחַלּוֹן וְכוּ'. וְהִנֵּךְ רוֹאֶה שֶׁדַּרְכְּךָ זֶה נָאוֹת מְאֹד לְהַעֲמִיד הַשֵּׂכֶל עַל תֹּכֶן הַדָּבָר שֶׁיְּצַיְּרֵהוּ צִיּוּר בָּרוּר וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו בִּמְרוּצָה.

הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי קָרוֹב לָרִאשׁוֹן שֶׁזְּכַרְנוּ, וְהוּא: צַיֵּר הָעִנְיָנִים (דִּיזְקְרִיפְּסִיוֹן Descripcion אוֹ אֶפּוֹטִיפּוֹזִיס) וְהַפְּעֻלּוֹת כְּפִי מַה שֶּׁנִּרְאִים לָעַיִן מַמָּשׁ (פְּרוֹסוֹפּוֹפּוֹאֶיָה prosopopoeia כְּמוֹ נֶגֶד הָעַיִן). הַמָּשָׁל לָזֶה בְּדִבְרֵי הַמְּשׁוֹרֵר: וַיַּעֲמֵד רוּחַ סְעָרָה וַתְּרוֹמֵם גַּלָּיו יַעֲלוּ שָׁמַיִם יֵרְדוּ תְהוֹמוֹת וְכוּ' (תהלים קז כה-כו). וּבְדִבְרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְאִיּוֹב בְּצַיְּרוֹ הַסּוּס בַּמִּלְחָמָה: הֲתִתֵּן לַסּוּס גְּבוּרָה הֲתַלְבִּישׁ צַוָּארוֹ רַעְמָה הֲתַרְעִישֶׁנּוּ כָּאַרְבֶּה הוֹד נַחְרוֹ אֵימָה וְכוּ' (איוב לט יט-כ) הָיָה צַיְּרוֹ בְּדָבָרָיו כְּמוֹ שֶׁנִּרְאֶה בְּמוּחָשׁ לְרְאִיַּת הָעַיִן מִתְּנוּעוֹתָיו וְצוּרָתוֹ.

הַדֶּרֶךְ הַשְּׁלִישִׁי הוּא דֶּרֶךְ הַבֵּאוּר (אֵיסְפְּלִיקַסְיוֹן Esplicacion), דְּהַיְנוּ, שֶׁנֹּאמַר מַאֲמָר וְאַחַר כָּךְ נְפָרְשֵׁהוּ, וְהוּא הָעִנְיָן הַמְּרֻגָּל בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: תְּנֵי[38] וְהָדַר מְפָרֵשׁ: שֶׁהַנֵּה, בָּרִאשׁוֹנָה יִנָּתֵן לַשּׁוֹמֵעַ צִיּוּר כְּלָלִי וְאַחַר כָּךְ נַרְחִיבֵהוּ וּנְפָרְטֵהוּ בַּבֵּאוּר שֶׁנְּבָאֲרֵהוּ. וְהוּא דָּבָר שֶׁעוֹזֵר לַהַשְׂכָּלָה עֵזֶר גָּדוֹל, שֶׁהִנֵּה הוֹלֵךְ מַהֲלַךְ הַטִּבְעִי שֶׁהוּא מֵהַכּוֹלְלִים לַפְּרָטִים כְּמְבֹאָר בַּהֶגְיוֹן. וְהַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם: אַשְׂכִּיר חִצֵּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר (דברים לב מב). הִנֵּה, אָמַר בַּכְּלָל "מִדָּם" ו"בָּשָׂר" וְלֹא בֵּאֵר שֶׁל מִי, וְאַחַר כָּךְ חָזַר וּבֵאֵר: מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב. וּבְדִבְרֵי דְבוֹרָה: בְּשִׁירָתָהּ: הָרִים נָזְלוּ מִפְּנֵי יְיָ (שופטים ה ה), וּבֵאֲרָה וְאָמְרָה: זֶה סִינַי מִפְּנֵי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וּבְדִבְרֵי יְשַׁעְיָה: וַיִּכְרֹת יְיָ מִיִּשְׂרָאֵל רֹאשׁ וְזָנָב וְכוּ' זָקֵן וּנְשׂוּא פָּנִים הוּא הָרֹאשׁ וְנָבִיא וּמוֹרֶה-שֶׁקֶר הוּא הַזָּנָב (ישעיה ט יג-יד).

הַדֶּרֶךְ הָרְבִיעִי הוּא דֶּרֶךְ הַפֵּרוּט (פַּארְטִיסִיוֹן particion), וְהוּא — פָּרֵט פְּרָטֵי כְּלָל מִן הַכְּלָלִים. דֶּרֶךְ מָשָׁל: מַלְכֵי אֶרֶץ וְכָל לְאֻמִּים שָׂרִים וְכָל שִׁפְטֵי אֶרֶץ בַּחוּרִים וְגַם בְּתוּלוֹת

[38] "תנ", בבא קמא יג, ב.

זְקֵנִים עִם נְעָרִים (תהלים קמח יא-יב), שֶׁהֵם כֻּלָּם פְּרָטֵי מִין הָאָדָם. וּבִכְלָל זֶה: קַבֵּץ פְּרָטִים רַבִּים בְּמַאֲמָר אֶחָד בְּתֹת לָהֶם נָשׂוֹא אוֹ נוֹשֵׂא אֶחָד, דֶּרֶךְ מָשָׁל; וַיַּכְרֵת יְיָ מִיִּשְׂרָאֵל רֹאשׁ וְזָנָב כִּפָּה וְאַגְמוֹן יוֹם אֶחָד (ישעיה ט יג) וְכֵן: יְשַׁלַּח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֶבְרָה וָזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים (תהלים עח מט); אַף בַּל נִטָּעוּ אַף בַּל זֹרָעוּ אַף בַּל שֹׁרֵשׁ בָּאָרֶץ גִּזְעָם (ישעיה מ כד).

הַדֶּרֶךְ הַחֲמִישִׁי — דֶּרֶךְ הַחְלוּק (דִּיוִיזִיוֹן Division) שֶׁנְּחַלֵּק בְּדִבּוּרֵנוּ הַנּוֹשְׂאִים וּנְשׂוּאֵיהֶם. דֶּרֶךְ מָשָׁל מַאֲמַר אִיּוֹב: אִם רָשַׁעְתִּי אַלְלַי לִי וְצָדַקְתִּי לֹא אֶשָּׂא רֹאשִׁי (איוב י טו). הִנֵּה חִלֵּק הַנּוֹשְׂאִים שְׁהֵם: חֶיוֹת רָשָׁע וֶהֱיוֹת צַדִּיק, וְהַנְּשׂוּאִים הֵם: אַלְלַי וּבְלְתִּי נְשִׂיאַת הָרֹאשׁ. וְכֵן: אִם לְכֹחַ אִמִּיץ הִנֵּה וְאִם לְמִשְׁפָּט מִי יוֹעִידָנִי (שם ט יט).

הַדֶּרֶךְ הַשִּׁשִּׁי הוּא דֶּרֶךְ הַמַּשָּׂא וּמַתָּן אוֹ שְׁאֵלָה וּתְשׁוּבָה (אַנְטִיסִיפַּאסְיוֹן Anticipacion) וְהֵינוּ: שֶׁנַּקְדִּים לִשְׁאֹל מֵעַצְמֵנוּ מַה שֶּׁהָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּשְׁאֲלוּ שׁוֹמְעֵינוּ וְנִשָּׂא וְנִתֵּן בַּדָּבָר, וְנָשִׁיב לִשְׁאֵלָתָם טֶרֶם יִשְׁאָלוּהָ. כִּי, הִנֵּה, בַּשְּׁאֵלָה שֶׁנִּשְׁאַל נָעִיר עַל סָפֵק שֶׁהָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּפֹּל בְּדִבּוּרֵנוּ וּבַתְּשׁוּבָה נְבָאֵר הֻתַּרוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: כִּי תֹאמַר הֵן לֹא יָדַעְנוּ זֶה הֲלֹא תֹכֵן לִבּוֹת וְכוּ' (משלי כד יב); וּבְדִבְרֵי הַנָּבִיא מַלְאָכִי: אָהַבְתִּי אֶתְכֶם אָמַר יְיָ וַאֲמַרְתֶּם בַּמֶּה אֲהַבְתָּנוּ הֲלוֹא אָח עֵשָׂו וְכוּ' (מלאכי א ב). וַאֲחֵרִים כָּזֶה בִּדְבָרָיו שָׁם.

הַדֶּרֶךְ הַשְּׁבִיעִי — שֶׁנְּשַׁתֵּף אֵיזֶה נוֹשְׂאִים בְּנָשׂוֹא אֶחָד (דִּיסְטְרִיבּוּסְיוֹן Distribucion, בתור) וּנְפַלֵּג לְכָל אֶחָד מֵהֶם נָשׂוֹא מְיֻחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ עַד שֶׁיִּתְבָּרְרוּ לָנוּ מִקְרֵיהֶם: מַה שֶּׁמְּשֻׁתָּף לִשְׁנֵיהֶם וּמַה שֶּׁמְּיֻחָד לְכָל אֶחָד מֵהֶם. הַמָּשָׁל בָּזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי דָוִד, בְּקִינָתוֹ לְשָׁאוּל וְיוֹנָתָן בְּנוֹ, אָמַר: מִדַּם חֲלָלִים מֵחֵלֶב גִּבּוֹרִים קֶשֶׁת יְהוֹנָתָן לֹא נָשׂוֹג אָחוֹר (הֲרֵי נָשׂוּא לְבַדּוֹ לִיהוֹנָתָן) וְחֶרֶב שָׁאוּל לֹא תָשׁוּב רֵיקָם (הֲרֵי נָשׂוּא לְבַדּוֹ לְשָׁאוּל) שָׁאוּל וִיהוֹנָתָן הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים וְכוּ' (הֲרֵי נָשׂוּא בְּשִׁתּוּף לִשְׁנֵי הַנִּשְׂאִים יָחַד) (שמואל-ב א, כב-כג). בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אֶל שָׁאוּל בְּכֶינָה (הֲרֵי נָשׂוּא לְבַדּוֹ לְשָׁאוּל), (שם כד), יְהוֹנָתָן עַל בָּמוֹתֶיךָ חָלָל וְכוּ' (הֲרֵי נָשׂוּא לְבַדּוֹ לִיהוֹנָתָן) (שם כה). וְהִנֵּה רוֹאֶה יְפִי הַדֶּרֶךְ הַזֶּה שֶׁהוּא מַהֲלַךְ הַהִתְבּוֹנְנוּת הַשָּׁלֵם הַשָּׁט בְּכָל פִּנּוֹת הַמִּקְרִים לְמִינֵיהֶם: מִן הַמְּשֻׁתָּפִים לַמְיֻחָדִים וּמִן הַמְיֻחָדִים לַמְּשֻׁתָּפִים עַד שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ צַד בַּנּוֹשֵׂא שֶׁלֹּא יַבִּיט עָלָיו. וְהִנֵּה, כַּיּוֹצֵא בַּדְּרָכִים הָאֵלֶּה כָּל אֲשֶׁר יִרְבֶּה לְגַלּוֹת הַבְּחִנוֹת בָּעִנְיָנִים בְּסֵדֶר הֻגּוּן שֶׁיִּצְטַיְּרוּ הֵיטֵב בַּשֵּׂכֶל יִהְיֶה מִכְּלָל דַּרְכֵי הַחֵלֶק הַזֶּה.

פרק ח

הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי שֶׁבְּחֻקּוֹת הַמְּלִיצָה הוּא כְּלָל מָה שֶׁתַּכְלִיתוֹ לְחַזֵּק רֹשֶׁם הַצִּיּוּר בַּשֵּׂכֶל וּלְקַיְּמוֹ, וְגַם זֶה יֵעָשֶׂה עַל דְּרָכִים שׁוֹנִים. הָדֶרֶךְ הָרִאשׁוֹן — עַל יְדֵי כְּפִילַת הַדְּבָרִים, וְזֶה אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בָּעִנְיָנִים אוֹ בַמִּלּוֹת: בָּעִנְיָנִים (סִינוֹנוֹמִיאָה Synonomia) — כְּשֶׁנִּכְפָּל[39] עִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת וּמִזֶּה תִּמְצָא הַרְבֵּה מְאֹד בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: וְשַׂח גַּבְהוּת הָאָדָם וְשֻׁפַּל רוּם אֲנָשִׁים (ישעיה ב יז), הַעִירָה וְהָקִיצָה לְמִשְׁפָּטִי אֱלֹהַי וַאדֹנָי לְרִיבִי (תהלים לה כג) יְיָ אוֹרִי וְיִשְׁעִי מִמִּי אִירָא, יְיָ מָעוֹז חַיַּי מִמִּי אֶפְחָד (שם כז א), וְרַבִּים כָּאֵלֶּה. בַּמִּלּוֹת — הוּא שֶׁנִּכְפָּל[40] הַמִּלּוֹת עַצְמָן (רֶפֶּטִיסִיּוֹן Repeticion), וְגַם זֶה בְּדְרָכִים שׁוֹנִים, יֵשׁ שֶׁתִּכָּפֵל הַמִּלָּה בְּרֹאשׁ מַאֲמָרִים שׁוֹנִים, וְיֵשׁ שֶׁתִּכָּפֵל בְּסוֹפָם וְיֵשׁ שֶׁתִּכָּפֵל בַּמַּאֲמָר עַצְמוֹ. דֶּרֶךְ מָשָׁל: וְאַרַשְׂתִּיךְ לִי לְעוֹלָם וְאַרַשְׂתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וְכוּ' וְאַרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה וְכוּ' (הושע ב כא-כב): רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת יְיָ (ישעיה יא ב); הִנֵּה עֲבָדַי יֹאכְלוּ וְכוּ' הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׁתּוּ וְכוּ', הִנֵּה עֲבָדַי יִשְׂמָחוּ וְכוּ' (שם סה יג), — כָּל אֵלֶּה כְּפִילַת מִלָּה בְּרֹאשֵׁי הַמַּאֲמָרִים וּפְרִקֵיהֶם. הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ יֹאמַר נָא יִשְׂרָאֵל וְכוּ' יֹאמְרוּ נָא בֵּית אַהֲרוֹן וְכוּ' (תהלים קיח א-ג), הוּא כֻּלּוֹ בְּסוֹף הַמַּאֲמָרִים. זַמְּרוּ אֱלֹהִים זַמֵּרוּ (שם מז ז), כֻּלּוֹ בַּמַּאֲמָר עַצְמוֹ בְּרֹאשׁוֹ וְסוֹפוֹ; נָחֲמוּ נָחֲמוּ עַמִּי (ישעיה מ א), שׁוּבוּ שׁוּבוּ מִדַּרְכֵיכֶם הָרָעִים (יחזקאל לג יא), הוֹי אֲרִיאֵל אֲרִיאֵל (ישעיה כט א), כֻּלּוֹ בַּמַּאֲמָר עַצְמוֹ. וְיֵשׁ כֻּלּוֹ שֶׁקּוֹשֵׁר מַאֲמָר אֶחָד עִם הַשֵּׁנִי (אֲנַאדִיפְּלוֹזִיס Anadiplosis) וְהַיְנוּ, שֶׁהַמִּלָּה שֶׁבָּהּ יְסַיֵּם הָאֶחָד בָּהּ יַתְחִיל הַשֵּׁנִי, דֶּרֶךְ מָשָׁל: הִנְנִי יִסַּד בְּצִיּוֹן אֶבֶן אֶבֶן בֹּחַן פִּנַּת יִקְרַת (ישעיה כח טז), וְכֵן: וּבַל יִרְאֶה גֵּאוּת יְיָ יְיָ רָמָה יָדְךָ בַּל יֶחֱזָיוּן וְכוּ'. (ישעיה כו י-יא), לַחְצֹב לָהֶם בְּאֹרוֹת בֹּאֹרוֹת נִשְׁבָּרִים (ירמיה ב יג). עוֹד יֵשׁ כֻּלּוֹ בְּהַדְרָגָה (גְּרַאדַאסִיּוֹן Gradacion), שֶׁמִּלָּה מִלָּה שֶׁנּוֹסִיף וְנֹאמַר נָשׁוּב וְנִכָּפְלָה. הַמָּשָׁל לָזֶה בְּדִבְרֵי הוֹשֵׁעַ: אַחֲרֵי יְיָ יֵלֵכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג כִּי הוּא יִשְׁאַג וְיֶחֶרְדוּ בָנִים מִיָּם יֶחֶרְדוּ כְצִפּוֹר וְכוּ' (הושע יא י-יא). וְהִנֵּה, יִמְצָא כֻּלּוֹ כָּל מַאֲמָר אֶחָד עַצְמוֹ יִכָּפֵל בַּסִּפּוּר לְחִזּוּקוֹ — לִפְעָמִים בְּמִעַט שִׁנּוּי וְלִפְעָמִים בְּלִי שִׁנּוּי כְּלָל. הַמָּשָׁל לָזֶה וּבְמִזְמוֹר מב: יוֹדוּךְ עַמִּים אֱלֹהִים יוֹדוּךְ עַמִּים כֻּלָּם יִשְׂמְחוּ וִירַנְּנוּ וְכוּ' יוֹדוּךְ וְכוּ' (תהלים סז ד-ו), הִנֵּה, נִכְפַּל שָׁם הַמַּאֲמָר "יוֹדוּךְ עַמִּים וְכוּ' בְּלִי שִׁנּוּי כְּלָל. וּבְמִזְמוֹר מה: מַה תִּשְׁתּוֹחֲחִי נַפְשִׁי וְכוּ' נִכְפַּל שָׁם וּבַמִּזְמוֹר שֶׁלְּאַחֲרָיו (מג) גַּם בְּמִעַט שִׁנּוּי. וְכֵן בְּמִזְמוֹר מט[41]: וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ. וּבְדִבְרֵי יְשַׁעְיָה: בְּכָל זֹאת לֹא

[39] "נכפל", תהלים מב ו, יב. (מג, ה).
[40] "נכפל", פעמים שונות, ישעיה ט, יא, טז, כ.
[41] "במזמור מט", יג, כא.

שָׁב אַפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה (ישעיה ט טז) נִכְפַּל פְּעָמִים שׁוֹנוֹת. וּבְדִבְרֵי עָמוֹס: וְלֹא שַׁבְתֶּם[42] עָדַי נְאֻם יְיָ (ד ו) וְכֵן: נִחַם יְיָ עַל זֹאת לֹא תִהְיֶה (שם ז, ג).

הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁבְּסוֹף דִּבּוּר אָרֹךְ (אֶפִּיפוֹנֵימָה-אֶפִּילוֹגוֹ Epiphonema) נָשִׂים כְּלָלוֹ שֶׁל הַדְּבָרִים בְּקִצָּרָה, וְזֶה תִּמְצָאֵהוּ הַרְבֵּה אֵצֶל הַמְּחַבְּרִים מְתֻקְנֵי הַסֵּדֶר, וּבַמִּשְׁנָה תִּרְאֵהוּ פְּעָמִים רַבּוֹת, וְהוּא אָמְרָם: זֶה הַכְּלָל[43]; וְתִמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי צוֹפַר אֶל אִיּוֹב, שֶׁאַחַר פָּרְשָׂה אֲרֻכָּה, סִפֵּר בָּהּ קוֹרוֹת הָרְשָׁע, חָתַם וְאָמַר: זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע מֵאֱלֹהִים וְכוּ' (איוב כ כט). וְקֹהֶלֶת חָתַם סִפְרוֹ בִּכְלָל קָצָר כָּזֶה: סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע וְכוּ' (קהלת יב יג).

פרק ט

הַחֵלֶק הָרְבִיעִי מֵחֲקוֹת הַמְּלִיצָה הוּא כְּלָל מָה שֶׁהַתַּכְלִית בּוֹ לְהַגְדִּיל הַצִּיּוּר בְּשֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ עַד שֶׁיִּתְפָּעֵל מִמֶּנּוּ הַהִתְפָּעֲלוּת הָרָאוּי לוֹ, וְגַם הוּא יְכֹלֶל דְּרָכִים שׁוֹנִים:

הָרִאשׁוֹן הוּא הַהֶתֵּר (פֶּרְמֶסִיּוֹן permecion) — שֶׁנַּתִּיר בְּדַבְּרֵנוּ פְּעָלַת פּוֹעֵל מְפֻרְסָם הַגְּנוּת, לֹא לְהַתִּירוֹ בֶּאֱמֶת אֶלָּא לְהַגְדִּיל צִיּוּר גְּנוּת אַחֵר רַע מִמֶּנּוּ, וְזֶה, כִּי בִּהְיוֹת מעצת הַחָכְמָה, כְּשֶׁיֵּכָרַח אִישׁ לִבְחֹר בְּרָע, שֶׁיִּבְחַר בְּמִעוּטוֹ — נַרְאֶה הֱיוֹת הָרַע הַהוּא הַמְפֻרְסָם יוֹתֵר רָאוּי לִבְחִירָה (אִם תֵּכָרַח הַבְּחִירָה בְּרָעוֹת) מֵהָאַחֵר, וְכָזֹנַת זֶה — לְהַגְדִּיל גְּנוּת הַשֵּׁנִי, שֶׁהָרִאשׁוֹן עִם כָּל רָעָתוֹ אֵינֶנּוּ כָּל כָּךְ מְגֻנֶּה כָּמוֹהוּ. הַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי שְׁלֹמֹה: פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ וְאַל כְּסִיל בְּאִוַּלְתּוֹ (משלי יז יב), וְאֵין סָפֵק שֶׁפְּגִישַׁת דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ רָעָה גְדוֹלָה הִיא, אָמְנָם, בְּעֶרְךְ אֶל פְּגִישַׁת הַכְּסִיל הִיא טוֹבָה וְהֵינוּ: שֶׁאִם יִכָּרַח אִישׁ לִבְחֹר בֵּינָה וּבֵין פְּגִישַׁת הַכְּסִיל, הִנֵּה בָּהּ רָאוּי שֶׁיִּבְחַר — לִהְיוֹתָהּ הַמַּעֲטַת בְּרָעָה שֶׁבִּשְׁנֵיהֶם. וְכֵן בְּדִבְרֵי יְחֶזְקֵאל: אִישׁ גִּלּוּלָיו לְכוּ עִבְדוּ וְאֶת שֵׁם קָדְשִׁי לֹא תְחַלְּלוּ (כ לט).

הַדֶּרֶךְ הַשֵּׁנִי הוּא הַהַמְנָע (רִיטִיסֶנְצִיאָה Reticencia) — שֶׁנַּרְאֶה הֱיוֹתֵנוּ בִלְתִּי חֻפָּצִים לְבָאֵר מַה שֶּׁיֵּשׁ לְבָאֵר בְּנוֹשֵׂא-מָה, לְרֹב הַפְלָגַת-מָה שֶׁיֵּשׁ לוֹמַר מִמֶּנּוּ, הַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זַ"ל: שְׁתוֹקוּ[44], לֹא אֹמַר לָכֶם מַה שֶּׁרַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בּוֹ. וְהִנֵּה, דָּבָר זֶה מַגְדִּיל הַצִּיּוּר מְאֹד בְּשֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ עַד שֶׁכְּבָר יַחְשֹׁב יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁבְּדַעַת הָאוֹמֵר שֶׁיֹּאמְרֵהוּ.

הַדֶּרֶךְ הַשְּׁלִישִׁי הוּא הַהַגָּהָה (קוֹרֶקְסִיּוֹן Correccion) — שֶׁנֹּאמַר דָּבָר וְשׁוּב נַחֲזֹר בָּנוּ וְנַגִּיהַ דִּבּוּרֵנוּ. הַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי יִרְמְיָה: הוֹי חֶרֶב לִיְיָ עַד אָנָה לֹא תִשְׁקֹטִי הֵרָגְעִי וְדֹמִי (מז ו), וְאַחַר כָּךְ חוֹזֵר מִדְּבָרָיו וְאוֹמֵר: אֵיךְ תִּשְׁקֹטִי וַיְיָ צִוָּה לָהּ. וּבְדִבְרֵי אִיּוֹב: גַּם לִי לֵבָב כְּמוֹכֶם לֹא נוֹפֵל אָנֹכִי מִכֶּם (יב ג), וְאַחַר כָּךְ חוֹזֵר וְאוֹמֵר: וְאֶת מִי אֵין כְּמוֹ אֵלֶּה, כִּי הִנֵּה,

[42] "ולא שבתם" עמוס ד, ו, ח–יא. נחם, עמוס ז, ג, ו.
[43] "זה הכלל" שבת פי"א מ"ו.
[44] "שתוקו", שביעית פ"ח מ"ט.

בַּתְּחִלָּה הֶרְאָה עַצְמוֹ מוֹדֶה לָהֶם שֶׁהֵם חֲכָמִים אֶלָּא שֶׁגַּם הוּא חָכָם כָּהֶם, וְאַחַר כָּךְ חוֹזֵר בּוֹ וְאוֹמֵר כִּי לֹא בָהֶם וְלֹא בוֹ הִיא חָכְמָה, כִּי מָה חָכְמָה הִיא? וּמִי הוּא שֶׁלֹּא יֵדַע כָּל זֶה? וְהִנֵּךְ רוֹאֶה כֹּחַ הַדִּבּוּר הַזֶּה, שֶׁהִנֵּה, מַרְאֶה עֹצֶם אֶמְתַּת מַה שֶּׁנִּרְצֶה לְהַעֲמִידוֹ, שֶׁהֲרֵי רָצִינוּ מִתְּחִלָּה לוֹמַר חִלּוּפוֹ וְרָאִינוּ שֶׁלֹּא לְהַעֲמִידוֹ וּמֵכְרָח שֶׁנְּקַיֵּם מַה שֶּׁנַּגִּידֵהוּ.

הַדֶּרֶךְ הָרְבִיעִי — שֶׁנִּרְאֶה עַצְמֵנוּ נְבוּכִים (אִינֶרִיסוֹלוּסִיוֹן Inresolucion) בְּדָבָר. מְבַקְּשִׁים צֵאת מִמֶּנָּה וּמִתְקַשֵּׁית עָלֵינוּ. הַמָּשָׁל לָזֶה: אָנָה אֵלֵךְ מֵרוּחֶךָ וְאָנָה מִפָּנֶיךָ אֶבְרָח אִם אֶסַּק שָׁמַיִם שָׁם אַתָּה וְכוּ' (תהלים קלט ז-ח) וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל תִּמְצָא: אוֹי לִי[45] אִם אֹמַר אוֹי לִי אִם לֹא אֹמַר. וּבְכָלָל זֶה כְּשֶׁנִּרְאֶה עַצְמֵנוּ בִּלְתִּי יוֹדְעִים כְּלָל מַה נֹּאמַר, הַמָּשָׁל לָזֶה: מַה נֹּאמַר לַאדֹנִי מַה נְּדַבֵּר וּמַה נִּצְטַדָּק (בראשית מד ז).

הַדֶּרֶךְ הַחֲמִישִׁי — שֶׁנַּרְבֶּה בְּהַצָּעוֹת יִשָּׁאֲרוּ בָם לִבּוֹת שׁוֹמְעֵינוּ תְּלוּיִם וְעוֹמְדִים (סוּסְפֶּנְסִיוֹן Suspencion) עַד שֶׁיִּתְבָּאֵר סוֹף הָעִנְיָן. הַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי בְּנֵי קֹרַח: שִׁמְעוּ זֹאת כָּל הָעַמִּים וְכוּ' גַּם בְּנֵי אָדָם וְכוּ' פִּי יְדַבֵּר וְכוּ' אַטֶּה לְמָשָׁל וְכוּ' (תהלים מט ב-ה), הִנֵּה עַד כָּאן יִתְלוּ לִבּוֹת הַשּׁוֹמְעִים בַּאֲשֶׁר עֲדַיִן לֹא יֵדְעוּ כָּל הַהַצָּעָה הָרַבָּה הַזֹּאת, וְאַחַר כָּךְ מַתְחִיל וְאוֹמֵר: לָמָּה אִירָא בִּימֵי רָע וגו'.

הַדֶּרֶךְ הַשִּׁשִּׁי — שֶׁנָּסֵב דִּבּוּרֵנוּ מִשּׁוֹמְעֵינוּ אֶל זוּלָתָם (אפוֹסְטְרוֹפִי Apostrofe). וּמִזֶּה תִּמְצָא הַרְבֵּה בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ; דָּוִד בְּקִינָתוֹ לְשָׁאוּל הוֹפֵךְ דְּבָרוֹ לָהָרִים וְאוֹמֵר: הָרֵי בַגִּלְבֹּעַ אַל טַל וְאַל מָטָר וְכוּ' (שמואל-ב א כא), יִרְמְיָהוּ: שִׂמוּ שָׁמַיִם עַל זֹאת וְכוּ' (ב יב), אִיּוֹב: אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמִי וְכוּ' (טז יח).

הַדֶּרֶךְ הַשְּׁבִיעִי הוּא הַרְאוֹת פִּרְסוּם אֶמְתַּת עִנְיָן מָה (רִיגִיטַאסְיוֹן), עַד שֶׁלֹּא נָחוּשׁ לְהָבִיא רְאָיָה עַל שִׁבְחוֹ אוֹ לְבָאֵר גְּנוּתוֹ מִפְּנֵי רֹב פִּרְסוּמוֹ. הַמָּשָׁל לָזֶה תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה לִנְבוּכַדְנֶצַּר: לָא חַשְׁחִין אֲנַחְנָא עַל דְּנָה פִּתְגָם לַהֲתָבוּתָךְ (דניאל ג טז). וּבְכָלָל זֶה — שֶׁנָּקֵל דָּבָר נֶחְשָׁב בְּעֵינֵי שׁוֹמְעֵנוּ לְגָדוֹל וְכָבֵד, וּנְדַבֵּר בּוֹ כִּדְבָר קְטֹן הָעֲרֵךְ, שֶׁהִנֵּה, בְּהַגִּיעַ אֲלֵיהֶם דִּבּוּר הָפְכִּי מַמָּשׁ לְמַה שֶּׁיְצַיְרוּהוּ אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יִפְעַל בָּהֶם פְּעֻלָּה גְּדוֹלָה וּכְשֶׁיִּוָּדַע לָהֶם אֲמִתַּת מַאֲמָרֵנוּ יִתְפָּעֲלוּ מִמֶּנּוּ הַרְבֵּה.

הַדֶּרֶךְ הַשְּׁמִינִי — שֶׁנְּבָאֵר נְשׁוּאִים שׁוֹנִים בַּנּוֹשֵׂא (אָנְקָרֶמֶנְטוֹ[46]), כֻּלָּם מִמִּין אֶחָד אַךְ מוֹסִיפִים וְהוֹלְכִים זֶה עַל זֶה. הַמָּשָׁל לָזֶה: וַיֵּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה (דברים כו ו). וּבְדִבְרֵי אִיּוֹב: תִּעָבוּנִי רָחֲקוּ מֶנִּי[47] וּמִפָּנַי לֹא חָשְׂכוּ רֹק (ל י), הִנֵּךְ רוֹאֶה שֶׁכֻּלָּם עִנְיָנִים מֵעִנְיְנֵי הַבְּזָיוֹן וְכָל אֶחָד מוֹסִיף עַל הַקּוֹדֵם לוֹ.

[45] "אוי לי", כלים פי"ז מט"ז.
[46] ("אנקרימנטו" Encareiimento), נוסף על הגליון הפלגה.
[47] "מני", בכה"י ממני.

הַדֶּרֶךְ הַתְּשִׁיעִי — שֶׁנֹּאמַר מַאֲמָר שֶׁלִּכְאוֹרָה יִהְיֶה זָר וְתָמוּהַּ (פַּרַאדוֹגְסוֹ paradoxo) וְרָחוֹק מִן הַשֵּׂכֶל, אַךְ שֶׁבְּעַצְמוֹ יִהְיֶה אֱמִתִּי וְנָכוֹן אֶלָּא שֶׁיְּסַדֵּר בְּתַחְבּוּלָה שֶׁיַּבְהִיל שׁוֹמְעוֹ כְּשֶׁיִּשְׁמָעוּהוּ בְּטֶרֶם תִּגָּלֶה אֲמִתָּתוֹ לָהֶם. דֶּרֶךְ מָשָׁל, מַאֲמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם: מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים וְכוּ' (משלי כז יד); הִנֵּה, זֶה לְכְאוֹרָה נִרְאֶה רָחוֹק שֶׁהַבְּרָכָה תִּהְיֶה קְלָלָה, וּכְשֶׁיִּוָּדַע אֲמִתַּת הָעִנְיָן יֵרָאֶה שֶׁכֵּן הַדָּבָר בֶּאֱמֶת. וּכְלָל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה הוּא שֶׁיְּסַדֵּר הַמַּאֲמָר שֶׁיֵּרָאֶה מִן הַנִּמְנָעוֹת, דְּהַיְנוּ: שֶׁיֵּרָאֶה מְקַבֵּץ שְׁנֵי הֲפָכִים בְּנוֹשֵׂא אֶחָד אוֹ מִתְנַגֵּד אֶל הַמֻּשְׂכָּלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, אֲמָנָם, בַּאֲמִתָּתוֹ לֹא יִהְיֶה אֶלָּא נָכוֹן וַאֲמִתִּי וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ. וְהִנֵּה, זֶה וַדַּאי מַגְדִּיל הַצִּיּוּר וּפוֹעֵל הָרִבֵּה בְּשֵׂכֶל הַשּׁוֹמֵעַ, כִּי הַתְּמִיהָה אֲשֶׁר תַּקְדִּימֵהוּ, הִנֵּה, תְּעוֹרֵר הַשֵּׂכֶל הִתְעוֹרְרוּת גָּדוֹל לִרְאוֹת אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה אֱמֶת עִנְיָן זָר כָּזֶה וּבְהִגָּלוֹת אֲמִתּוֹ אַחֲרֵי כֵן, הִנֵּה יִהְיֶה הַצִּיּוּר חָזָק וַדַּאי, בִּהְיוֹתוֹ דָּבָר שֶׁנִּתְאַוָּה הַשֵּׂכֶל לְהַשִּׂיגוֹ וְטָבַע הַתַּכְלִית הַמֻּשָּׂג אַחַר הַתַּאֲוָה שֶׁיִּהְיֶה יָקָר אֵצֶל מַשִּׂיגוֹ. וְהִנֵּה, בִּכְלָל זֶה גַּם כֵּן כְּשֶׁנַּתְחִיל בַּדָּבָר בְּאֹפֶן יִסְבְּרוּ הַשּׁוֹמְעִים, לְפִי הַמְּלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, יִהְיֶה גְּמַר הַדִּבּוּר עִנְיָן אֶחָד — וְנִגְמְרֵהוּ בְּעִנְיָן הֲפָכִי לְמַה שֶׁחָשְׁבוּהוּ אוֹ לְפָחוּת מִתְחַלֵּף מִמֶּנּוּ חִלּוּף גָּדוֹל. וְהוּא הָעִנְיָן שֶׁבֵּאֲרוּ ז"ל בְּפָסוּק: וַיִּסַּ כָּלֵב אֶת הָעָם (במדבר יג ל) — שֶׁהִתְחִיל וְאָמַר: וְכִי זוֹ בִלְבַד[48] עָשָׂה לָנוּ בֶּן עַמְרָם? וְסָבַר הַשּׁוֹמֵעַ שֶׁהוּא בָא לְסַפֵּר בִּגְנוּתוֹ — וְלֹא סִיֵּם אֶלָּא בְּגָדוֹל שֶׁבִּשְׁבָחָיו.

הַדֶּרֶךְ הָעֲשִׂירִי הוּא הָרְמִיזָה (אִימְפַאזִי Emphase), וְהַיְנוּ שֶׁבִּמְלוֹת מְעַטּוֹת נִרְמֹז הָרִבֵּה, וְזֶה, כְּשֶׁטָּבַע הַמְּלוֹת הָהֵן יָעִיר עַל עִנְיָנִים רַבִּים יְשׁוֹטֵט בָּהֶם הַשֵּׂכֶל עַל יְדֵי אוֹתָהּ הַמִּלָּה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהֵעִירַתּוּ. הַמָּשָׁל לָזֶה: וַתֵּהֹם כָּל הָעִיר עֲלֵיהֶן וּתֹאמַרְנָה הֲזֹאת נָעֳמִי (רות א יט), הִנֵּה בַּמִּלָּה "הֲזֹאת" יִתְעוֹרֵר שֵׂכֶל הַמְדַבְּרִים וְהַשּׁוֹמְעִים[49] הָהֵם לָשׂוּט בְּמַה שֶׁיִּזְכֹּר לָהֶם מִמַּצָּבָהּ שֶׁל נָעֳמִי בִּזְמַן גְּדֻלָּתָהּ, כְּבוֹדָהּ וּמַעֲשֶׂיהָ, וּמַה שֶּׁרוֹאִים בָּהּ עַתָּה — מֵעָנְיָהּ, מִשִּׁפְלוּתָהּ, מֵרָזוֹנָהּ וְכָל שְׁאָר הַמִּקְרִים שֶׁהָיוּ מִתְלַוִּים לָהּ.

הַדֶּרֶךְ הָאַחַד עָשָׂר — שֶׁנַּרְאֶה עַצְמֵנוּ שׁוֹאֲלִים מִשּׁוֹמְעֵינוּ עַצְמָם: מַה יֹּאמְרוּ בְּנוֹשְׂאֵנוּ (קוֹמוּנִיקַאסְיוֹן Comunicacion)? וְהִנֵּה, זֶה הִכְרִיחַ אוֹתָם לְהַסְכִּים עַל דַּעְתֵּנוּ מִבִּלְתִּי הֱיוֹת[50] אֶפְשָׁרִי בָּהֶם שֶׁיְּחַלְקוּ עָלָיו. הַמָּשָׁל לָזֶה: הֲלָזֶה תִּקְרָא צוֹם וְיוֹם וְכוּ' (ישעיה נח ה); הַעַל אֵלֶּה לוֹ אֶפְקֹד וְכוּ' (ירמיה ה ט); מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ אֶפְרַיִם מָה אֶעֱשֶׂה לְךָ יְהוּדָה וְכוּ' (הושע ו ד).

[48] וכי זו בלבד, עי' במדבר רבה פט"ז, ובלשון רש"י בבמדבר יג ל: "צווח (כלב) ואמר וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם, השומע היה סבור שבא לספר בגנותו, ומתוך שהיה בלבם על משה בשביל דברי המרגלים שתקו כולם לשמוע גנותו, אמר והלא קרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיז לנו את השלו". עליהן, בכה"י עליהם.

[49] . "והשומעים", בכה"י ושומעים

[50] "מבלתי היות" וכו', מאין להם לשומעים אפשרות לחלוק על הדברים הנשמעים.

וְהִנֵּה, כְּלָל כָּל הַהִשְׁתַּדְּלוּת הַזֶּה הוּא לְהָעִיר לֵב הַשּׁוֹמְעִים וְלִפְעֹל בּוֹ בְּכֹחַ. וְאוּלָם וַדַּאי הוּא שֶׁהַהִשְׁתַּדְּלוּת צָרִיךְ שֶׁיִּשְׁתַּנֶּה כְּפִי הַתַּכְלִית שֶׁנְּבַקֵּשׁ לְהַשִּׂיג. כִּי הִנֵּה, פַּעַם נִצְטָרֵךְ לְהָעִיר בַּלֵּב הַחֶמְלָה, וּפַעַם הַנְּקָמָה, פַּעַם הַכְּנִיעָה, פַּעַם הַיְרֵאָה פַּעַם הָעֹז וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, וְאָמְנָם, כְּפִי מַה שֶּׁנִּרְצֶה לְהָעִיר בּוֹ כָּךְ רָאוּי שֶׁנְּסַדֵּר דְּבָרֵינוּ בְּכָל הַדְּרָכִים הָאֵלֶּה, וּשְׁאָר דְּרָכִים כַּיּוֹצֵא בָם: בְּקְרִיאוֹת, בִּתְמִיהוֹת, בִּשְׁאֵלוֹת, בְּבַקָּשׁוֹת, בְּתַאֲוָה, בְּהָכְנָעָה, בְּהַרְאוֹת סִכְלוּת דְּבַר מָה — כֻּלָּם תִּמְצָאֵם בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ פְּעָמִים רַבּוֹת. דֶּרֶךְ מָשָׁל בְּקְרִיאָה (ווֹקַאסְיוֹן Vocacion אוֹ אֵישְׁקְלַאמַאסְיוֹן): הוֹי גּוֹי חוֹטֵא, (ישעיה א ד): הוֹי רוֹעִים מְאַבְּדִים אֶת צֹאנִי (ירמיה כג א). **בְּתִמְיהָה** (אַדְמִירַסְיוֹן Admiracion); אֵיךְ נָפַלְתָּ מִשָּׁמַיִם וְכוּ' (שם יד יב), אֵיכָה תֹּאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ וְכוּ' (ירמיה ח ח), אֵיךְ אֶתֶּנְךָ אֶפְרַיִם וְכוּ' (הושע יא ח). **בִּשְׁאֵלָה** (אִינְטֶרוֹגַאסְיוֹן Interrogacion): לָמָּה לֹּא מֵרֶחֶם אָמוּת וְכוּ' מַדּוּעַ קִדַּמְתִּנִי וְכוּ', (איוב ג יא); לָמָּה לִי רֹב זִבְחֵיכֶם וְכוּ' (ישעיה א יא), מִי יָעַץ זֹאת עַל צוֹר הַמַּעֲטִירָה (שם כג ח). **בְּאָלָה** (אִימְפְּרֵיקַאסְיוֹן Imprecacion): כֹּה יַעֲשֶׂה יְיָ וְכֹה יֹסִיף לִי (רות א יז): כְּתֵפִי מִשְׂכְמָה תִּפּוֹל (איוב לא כב). **בְּתַאֲוָה** (אֶפִּיטִימִיאָה Epithymia): מִי יִתְּנֵנִי כְיַרְחֵי קֶדֶם (איוב כט ב): מִי יִתְּנֵנִי בַמִּדְבָּר וְכוּ' (ירמיה ט א): מִי יִתֵּן לִי אֵבֶר כַּיּוֹנָה וְכוּ' (תהלים נה ז). **בְּבַקָּשָׁה** (דֶּפְרֶקַאסְיוֹן Deprecacion אוֹ פֶּטִיסְיוֹן peticion): כִּי שְׁאַל נָא לְדֹר רִישׁוֹן (איוב ח ח), הַסְכֵּן נָא עִמּוֹ וּשְׁלֹם (שם כב כא). **בְּהַכְנָעָה** (קוֹנְווֹקַאטְיוֹן Convocacion): שִׁמְעוּ כִּי נְגִידִים אֲדַבֵּר (משלי ח ו): שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ (שם א ח). בְּהַרְאוֹת סִכְלוּת דְּבַר מָה (אִיגְנוֹרַאנְצִיָּה Ignorancia) תִּמְצָאֵהוּ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל: לֹא חֶלְקִי יָדַעְנָא[52] וְלֹא בִלְקִי יָדַעְנָא; מַנּוּ מָרִי[51] דְּלָא יָדַעְנָא לֵהּ.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע עוֹד כִּי מִלְּבַד הַפְּעֻלּוֹת שֶׁיִּפְעָלוּ כָּל הַדְּרָכִים הָאֵלֶּה שֶׁזָּכַרְנוּ בָּרָצוֹן וּבַשֵּׂכֶל מִצַּד עַצְמָם, הִנֵּה עִנְיָן כְּלָלִי יֵשׁ בְּכֻלָּם שֶׁגַּם מִצִּדּוֹ תִּגְדַּל פְּעֻלָּתָם בַּשֵּׂכֶל, וְזֶה: כִּי מִטְבַּע הַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי לֶאֱהֹב אֶת הַחִדּוּשׁ וּבְכָל מָקוֹם אֲשֶׁר יִמְצָא חִדּוּשׁ הַמְצָאָה וּמְלָאכָה מְסֻדֶּרֶת וּמְתֻקֶּנֶת, הִנֵּה יִשְׁתַּעֲשַׁע בּוֹ וְיִתְעַנֵּג. וְעַל כֵּן כָּל מַאֲמַר שֶׁיָּבוֹא בְּסִדּוּר נָעֳרָךְ וְנָאוֹת יִנְעַם, וְיוֹתֵר שֶׁתִּהְיֶה הַמְּלָאכָה בּוֹ הַמְצָאָה חֲדָשָׁה וְשׁוֹמֶרֶת עֶרֶךְ מְסֻדָּר — יוֹתֵר יֵעָרֵב עָלָיו וּבִהְיוֹת בְּכָל אֵלֶּה הַדְּרָכִים חִדּוּשׁ הַמְצָאָה נְכוֹנָה — עַל כֵּן כֻּלָּם יֵעָרְבוּ לוֹ. וּכְבָר יִמְצְאוּ דְּרָכִים שֶׁתּוֹעַלְתָּם כְּפוּלָה, דְּהַיְנוּ: בְּמַה שֶׁלַּצִּיּוּר וְהָרָצוֹן וּבְמַה שֶׁבָּהֶם מֵחִדּוּשׁ הַהַמְצָאָה וְיִפְי הַמְּלָאכָה, בַּאֲשֶׁר הֵם כְּלָל כָּל הַדְּרָכִים שֶׁבֵּאַרְנוּ עַד הֵנָּה, וְיִמְצְאוּ דְּרָכִים אֲשֶׁר אֵין עִקַּר תּוֹעַלְתָּם אֶלָּא בְּמַה שֶׁבָּהֶם מֵחִדּוּשׁ הַהַמְצָאָה הַזֹּאת. הַמָּשָׁל לָזֶה: כְּשֶׁתִּשְׁתַּמֵּשׁ

[51] "מנו מרי", שבת קנב, ב.
[52] "לא חלק ידענא", חולין יט, א.

מִמִּלָּה מְשֻׁתֶּפֶת שֶׁיֵּשׁ לָהּ שְׁתֵּי הֲבָנוֹת וְתִשְׁתַּמֵּשׁ מִמֶּנָּה בִּשְׁתֵּי הֲבָנוֹתֶיהָ בְּמַאֲמָר אֶחָד. דֶּרֶךְ מָשָׁל: הֵידָד[53] לֹא הֵידָד, פִּירוּשׁוֹ: הֵידָד שֶׁצּוֹעֲקִים נָסֵי הַמִּלְחָמָה, וְלֹא הֵידָד שֶׁאוֹמְרִים הַדּוֹרְכִים. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל: אֶכֹל[54] בָּצֵל וְשֵׁב בֵּצֵל וְכֵן כְּשֶׁיָּבֹאוּ בַּמַּאֲמָר מִלּוֹת נוֹפְלוֹת זוֹ עַל זוֹ, וְנִקְרָא זֶה בִּלְשׁוֹן חֲכָמֵינוּ זַ"ל: לָשׁוֹן נוֹפֵל עַל לָשׁוֹן[55]; דֶּרֶךְ מָשָׁל: וַיִּקְו לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח[56] לִצְדָקָה וְהִנֵּה צְעָקָה (ישעיה ה ז). וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל: דְּאָכֵל אַלְיְתָא טְשֵׁי בְּעַלְיְתָא דְּאָכֵל קִקּוּלֵי אַקִּיקְלָא דְּמָתָא יָתֵב[57], וְכֵן כְּשֶׁתַּהֲפֹּךְ נוֹשֵׂא מַאֲמָרְךָ וּנְשׁוּאוֹ מִזֶּה לָזֶה כְּמִשְׁפַּט הַמַּאֲמָרִים הַמִּתְהַפְּכִים שֶׁבַּאֲרִנוּ בַּ"הִגָּיוֹן". דֶּרֶךְ מָשָׁל: לְאַהֲבָה אֶת שׁוֹנְאֶיךָ וְלִשְׂנֹא אֶת אֹהֲבֶיךָ (שמואל-ב יט ז); הַשָּׁפָלָה הַגְּבֹהָה וְהַגְּבֹהָה הַשְּׁפִיל (יחזקאל כא לא). וְכֵן כַּיּוֹצֵא בָּזֶה.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע, שֶׁהִנֵּה, כָּל לָשׁוֹן וְלָשׁוֹן לְפִי דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָהוּא וּמִשְׁפָּטוֹ יִמָּצְאוּ לוֹ מִשְׁפָּטֵי מְלִיצָה וְדַרְכֵי דִּבּוּר מְיֻחָדִים לַלָּשׁוֹן הַהוּא שֶׁיִּהְיֶה בָּם הַדִּבּוּר יוֹתֵר נָעִים וְעָרֵב מִמַּה שֶּׁהוּא הַדִּבּוּר הַתְּמִידִי הַנָּהוּג אֵצֶל הֶהָמוֹן; וְיִתְלוּ הַחֲקִים הָאֵלֶּה בַּמִּלּוֹת, בָּאוֹתִיּוֹת, בַּהֲבָרוֹת, בְּחֶלְקֵי הַמַּאֲמָר וּבְסִדְרֵיהֶם, וְלֹא יֵעָתְקוּ הַחֲקִים הָאֵלֶּה מִלָּשׁוֹן אֶל לָשׁוֹן, כִּי אוּלָם, נָעֳמָם וְיָפְיָם מְיֻחָד בִּלְשׁוֹנָם מִצַּד דִּקְדּוּקוֹ, וְאֵין לָהֶם מָקוֹם בְּלָשׁוֹן אַחֶרֶת. דֶּרֶךְ מָשָׁל: בִּלְשׁוֹנֵנוּ הַקָּדוֹשׁ תִּמְצָא אוֹתִיּוֹת נוֹסָפוֹת בְּדִבְרֵי בַּעֲלֵי הַמְּלִיצָה, אֲשֶׁר לֹא יִנָּהֲגוּ בָהֶם בַּעֲלֵי הַסִּפּוּר, כְּגוֹן הַוּוּ בְּסוֹף כִּנּוּי הָרַבִּים "תְּבִיאֻמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ" (שמות א יז), מַה שֶּׁבַּלָּשׁוֹן הַפְּשׁוּט לֹא תִמְצָא עַל הָרֹב כִּנּוּי הָרַבִּים אֶלָּא בְּמֵם לְבָד, וְכֵן שְׁאָר אוֹתִיּוֹת נוֹסָפוֹת עַל דֶּרֶךְ זֶה, וְעִנְיָנִים אֲחֵרִים רְשָׁמוּם בַּעֲלֵי הַדִּקְדּוּק לְפִי שֶׁמָּצְאוּ אוֹתָם יוֹצְאִים מִגְּבוּלֵי דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן כְּפִי הַנָּהוּג בּוֹ עַל הָרֹב וְנָזְרוּ הֱיוֹתָם לְתִפְאֶרֶת הַקְּרִיאָה אוֹ הַלָּשׁוֹן.

וּמַה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתִּתְבּוֹנֵן הוּא שֶׁדַּרְכֵי הַדִּבּוּר וְהַמְּלִיצָה צָרִיךְ שֶׁיִּשְׁתַּוּוּ עִם הָעִנְיָן לְפִי הָעִנְיָן עַצְמוֹ, לְפִי זְמַנּוֹ וּלְפִי מְקוֹמוֹ, כִּי לִפְעָמִים הַהֲרְבּוֹת בְּחֻקּוֹת הַמְּלִיצָה יִהְיֶה נָאוֹת וּפְעָמִים — פְּשִׁיטוּת הַלָּשׁוֹן וְנִקְיוֹנוֹ[58]. וְהִנֵּה בְּמָקוֹם שֶׁאֵין צָרִיךְ כֹּחַ גָּדוֹל וְלֹא פְּעֻלָּה חֲזָקָה בַּשֵּׂכֶל אוֹ בָרָצוֹן, הִנֵּה, הֲרִבּוּי בְּסִדְרֵי מְלִיצָה לֹא יִהְיֶה הָגוּן כְּלָל; בְּהַגָּדוֹת וְסִפּוּרִים, הִנֵּה, נִקְיוֹן הַמַּאֲמָר מִן הָעֲרְבּוּב וְהַשְׁתּוּפִים וְכָל הַסְּפֵקוֹת עִם שְׁלֵמוּת הַבֵּאוּר הוּא מַה שֶּׁיָּאוֹת בֶּאֱמֶת

[53] הידד, ירמיה מח, לג.
[54] "אכול", פסחים קיד, א.
[55] "לשון נופל על לשון". בראשית רבה פי"ח.
[56] "משפח", בכה"י מספ"ח.
[57] "דאכל אליתא", פסחים קיד, א: "דאכל אליתא טשי בעליתא דאכיל קקולי אקיקלי דמתא שכיב" כלומר מי שאוכל אליה, היינו בשר שמן, מסתתר בעליה כשבאים נושיו; מי שאוכל ירקות יושב באשפות העיר, היינו בפרהסייא ואינו חושש.
[58] "ונקיונו", מן המליצות.

וְיִצְטָרֵךְ, וְהָרִבּוּי בְּהֶעְתֵּקִים וּשְׁאָר הַסְּדָרִים אֵינוֹ מִן הַמֻּבְחָר, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁמִּצַּד אֶחָד מְיַפִּים הַמַּאֲמָר, הִנֵּה מִצַּד אַחֵר מַעֲלִימִים יוֹתֵר אֶת עִנְיָנוֹ, וְצָרִיךְ חָכְמָה וְלִמּוּד לַעֲמֹד עַל תְּכוּנָתָם וְלֹא יַגִּיעוּ אֵלָיו[59] הַהֶמּוֹנִיִּים. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הַכֹּל יָפֶה בְּעִתּוֹ וְעֵת וּמִשְׁפָּט יֵדַע לֵב חָכָם.

פרק י

מִמַּה שֶׁיֵּשׁ לְךָ לָדַעַת עוֹד: מִלְּבַד מַה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁיִּשָּׁמֵר בַּמַּאֲמָר לְשֶׁיִּיטַב[60] לַשֹּׁכֶל צָרִיךְ שֶׁיִּשָּׁמֵר בּוֹ לְשֶׁיִּנָּעֵם גַּם לְחוּשׁ הַשֶּׁמַע, וְזֶה, שֶׁאֲפִלּוּ לְמִבְטָאן שֶׁל הָאוֹתִיּוֹת צָרִיךְ שֶׁנַּבִּיט וְנָחוּשׁ שֶׁלֹּא יִגְרְמוּ לָאָזֶן הַשּׁוֹמַעַת שֶׁתִּתְקוֹץ בָּם; וְהָעִנְיָן, כִּי הִנֵּה הָאוֹתִיּוֹת בְּמִבְטָאָן, מֵהֶן קָשׁוֹת וּמֵהֶן רַכּוֹת, וְהִנֵּה הַחוּשׁ יָעִיד שֶׁמַּאֲמָר אֲשֶׁר תִּרְבֶּינָה בּוֹ הָאוֹתִיּוֹת הַקָּשׁוֹת רִבּוּי גָּדוֹל, הִנֵּה יִכְבַּד עַל הָאָזֶן וְיִדְמֶה לִנְבִיחַת הַכֶּלֶב. וַאֲשֶׁר תִּרְבֶּינָה בּוֹ אוֹתִיּוֹת הָרַךְ יוֹתֵר מִדַּאי גַּם הוּא לֹא יִנְעַם, כִּי יִהְיֶה כַּמַּיִם הַנִּגָּרִים בַּמּוֹרָד, אַף הַמַּאֲמָר אֲשֶׁר לֹא יֶחְסַר הַמָּזֶג[61]— מֵאוֹתִיּוֹת קָשׁוֹת וּמֵרְעִימוֹת וְרַכּוֹת, וְכֵן מִמִּלּוֹת אֲרֻכּוֹת וּמִלּוֹת קְצָרוֹת בְּשִׁעוּר רָאוּי וְסֵדֶר נָכוֹן. וּמִכְּלָל הָאֲזָהָרָה הַזֹּאת הוּא הַשְׁמִירָה מִכְּפִילַת הָאוֹתִיּוֹת זוֹ אַחַר זוֹ, דֶּרֶךְ מָשָׁל: מַרְחִיקוֹ קוֹרְאוֹ, כִּי תָּקוּץ בּוֹ הָאָזֶן מְאֹד; וְגַם מִכְּפִילַת הַמִּלּוֹת פְּעָמִים רַבּוֹת בְּמַאֲמָר אֶחָד רָאוּי לְהִתְרַחֵק, אִם לֹא שֶׁיֵּעָשֶׂה הַדָּבָר בְּחָכְמָה, בְּעֶרֶךְ וְסֵדֶר נָאוֹת כְּמוֹ שֶׁזְּכַרְנוּ לְמַעְלָה, וְעַל כָּל פָּנִים הָרִבּוּי בְּכֻפֶּל אֵינוֹ מִן הַמֻּבְחָר.

וְדַע כִּי הִנֵּה, לְבַלְתִּי הַלְאוֹת אֶת הָאָזֶן לְמַד הַשֵּׂכֶל הַטִּבְעִי אֶת בְּנֵי הָאָדָם שֶׁיְּחַלְּקוּ דִּבּוּרָם לְמַאֲמָרִים קְצָרִים — כָּל אֶחָד מֵהֶם יִכְלֹל עִנְיָן שָׁלֵם בְּעַצְמוֹ, בָּנוּי מִנּוֹשֵׂא וְנָשׂוּא וְקֶשֶׁר בֵּינֵיהֶם, וּמֵחִבּוּר מַאֲמָרִים קְצָרִים יִבָּנֶה דִּבּוּר אָרֹךְ כְּמִנְוָרָה זוֹ שֶׁל פְּרָקִים[62], וּבְהִתְחַבֵּר פֶּרֶק קָצָר לַחֲבֵרוֹ, הִנֵּה יָשׁוּב הָרִאשׁוֹן כֻּלּוֹ נוֹשֵׂא וְהַשֵּׁנִי נָשׂוּא, וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יִכָּנְסוּ וְיִכָּלְלוּ הַחֲלָקִים הַקְּטַנִּים בִּגְדוֹלִים, מֵהֶם, וְהַגְּדוֹלִים בִּגְדוֹלִים יוֹתֵר עַד שֶׁיִּכָּלֵל הַכֹּל בְּכָלָל הַדִּבּוּר הַכּוֹלֵל. דֶּרֶךְ מָשָׁל, כְּשֶׁתֹּאמַר: הַמְּלִיצָה, שֶׁהִיא כְּלָל מִשְׁפְּטֵי הַדִּבּוּר, רַבַּת הַתּוֹעֶלֶת הִיא לְמִי שֶׁתִּתְאַוֶּה נַפְשׁוֹ לַעֲמֹד עַל תֹּכֶן דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים וּכְתֻבֵי הַקֹּדֶשׁ, הִנֵּה, כְּלָל הַדִּבּוּר הַזֶּה יֵחָלֵק לִשְׁנֵי חֲלָקִים גְּדוֹלִים, וְהֵם: הָרִאשׁוֹן — "הַמְּלִיצָה" עַד "הַדִּבּוּר", וְהַשֵּׁנִי — "רַבַּת" עַד "הַקֹּדֶשׁ", וְיִקָּרֵא הָרִאשׁוֹן: נוֹשֵׂא הַדִּבּוּר הַזֶּה, וְהַשֵּׁנִי —נָשׂוּאוֹ. וְהַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן גַּם הוּא יֵחָלֵק לִשְׁנַיִם, וְהֵם: הַמְּלִיצָה — נוֹשֵׂא, שֶׁהִיא כְּלָל, וְכוּ' — נָשׂוּא, וְאַחַר כָּךְ יֵחָלֵק לִשְׁלֹשָׁה

[59] "ולא יגיעו אליו", ולא יבינוהו אנשי ההמון.
[60] "לשייטב", כדי שייטב.
[61] "אשר לא יחסר המזג" (שיר השירים ז. ג), במובן אשר מזיגתם נאה.
[62] "כמנורה זו של פרקים", שבניינה מפרקים קטנים.

חֲלָקִים, וְהֵם: הָרִאשׁוֹן: "רַבַּת הַתּוֹעֶלֶת" — נָשׁוּא, שֵׁנִי: "לְמִי שֶׁתִּתְאַוֶּה נַפְשׁוֹ", "מִי" — נוֹשֵׂא, "שֶׁתִּתְאַוֶּה נַפְשׁוֹ" —נָשׁוּא: שְׁלִישִׁי: "לַעֲמֹד" — נוֹשֵׂא, "עַל תִּכְּן" וְכוּ' — נָשׁוּא. וּכְבָר נִתְבָּאֵר כָּל זֶה בַּאֲרֻכָּה בַּ"הַגָּיוֹן", עַיֵּן שָׁם, וְשָׁם בֵּאַרְנוּ הַהֶפְרֵשׁ בֵּין הַנּוֹשֵׂא וְהַמִּתְחַבֵּר בַּנִּמְצָאִים שֶׁהוּא הַנָּשׁוּא בָּהֶם וּבֵין הַנּוֹשֵׂא וְהַנָּשׁוּא בַּמַּאֲמָר שֶׁהֵם תְּחִלַּת הַסִּפּוּר וְגִזְרָתוֹ, שֶׁהוּא מַה שֶּׁאֲנַחְנוּ בוֹ כָּאן. וְהִנֵּה רוֹאֶה שֶׁהֶפְסֵק הַדִּבּוּר בַּפְּרָקִים הַקְּצָרִים הָאֵלֶּה מוֹעִיל מְאֹד לַשֵּׂכֶל — שֶׁיֵּשׁ לוֹ רֶוַח בֵּינֵיהֶם לְהַבְחִין וּלְהִתְבּוֹנֵן וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְעָמֹס עָלָיו מַשָּׂא רַב בְּבַת אֶחָת; וְאוּלָם מִנִּעַם הַמַּאֲמָרִים הוּא שֶׁיִּהְיוּ הַפְּרָקִים הָאֵלֶּה נִמְדָּדִים וּנְשֻׁעָרִים בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יִעְדִּיפוּ הָרִבָּה זֶה עַל זֶה וְלֹא יִגְרְעוּ זֶה מִזֶּה אֶלָּא בְּשִׁעוּר נָאוֹת וְרָאוּי. וְאִי אֶפְשָׁר לָתֵת בָּזֶה כְּלָלִים, אֶלָּא עַל כָּל זֶה נֶאֱמַר: כִּי אֹזֶן מִלִּין תִּבְחָן[63]; וְהַנִּסָּיוֹן מוֹכִיחַ שֶׁמַּאֲמָר מְתֻקָּן בְּשִׁעוּר פְּרָקָיו כָּרָאוּי יִנְעַם לְשׁוֹמְעָיו, וַאֲשֶׁר לֹא יְתֻקַּן בְּדֶרֶךְ זֶה יָקוּצוּ בוֹ.

וְהִנֵּה, בֵּאַרְתִּי לְךָ עִקְרֵי הַמְּלִיצָה וּדְרָכֶיהָ — יוֹעִילוּ לְךָ לְהָבָנַת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עַל בֻּרְיָן וַאֲמִתָּתָן. כִּי כְּשֶׁתְּדַקְדֵּק בְּדִבְרֵיהֶם, הִנֵּה תִּרְאֶם הוֹלְכִים מַהְלְכֵי הַדְּרָכִים הָאֵלֶּה כֻּלָּם, וּכְשֶׁתֵּדַע עִנְיַן הַדְּרָכִים הָאֵלֶּה וְהַתַּכְלִית בָּהֶם וְאֵיךְ נִמְצָא הַמְכָוָן בַּמַּאֲמָר הַנֶּאֱמָר עַל פִּיהֶם, הִנֵּה תֵּדַע לְמָצֹא מְכֻוָּנָם שֶׁל הַכְּתוּבִים, מַה שֶּׁלֹּא יַעֲלֶה בְּיָדְךָ בִּשְׁלֵמוּת זוּלַת זֶה.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע עוֹד שֶׁהַדְּרָכִים הַהֲלָצִיִּים הָאֵלֶּה פְּעָמִים רַבּוֹת יִתְחַבְּרוּ וְיִתְרַכְּבוּ זֶה בָּזֶה בְּאֹפֶן שֶׁכְּבָר יִמָּצֵא מַאֲמָר יָבוֹאוּ בּוֹ הָרִבֵּה מֵהֶם מְרֻכָּבִים וְנִסְמָכִים זֶה עַל זֶה. הַמָּשָׁל לָזֶה: וְיָצָא חֹטֶר מִגֵּזַע יִשַׁי וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה (ישעיה יא א), הִנֵּה, פֹּה תְּחִלָּה תִּרְאֶה דֶּרֶךְ הַכְּפָל בְּעִנְיָנִים, וְהוּא שֶׁנִּכְפַּל הָעִנְיָן בִּמְלּוֹת שׁוֹנוֹת, אַחַר כָּךְ תִּרְאֶה שֶׁהָעִנְיָן עַצְמוֹ שֶׁנִּכְפַּל הוּא **הַעְתָּקָה** פֵּרְשָׁנוּהָ לְמַעְלָה בְּמָקוֹמוֹ: הִנֵּה עֲבָדַי יֹאכֵלוּ וְאַתֶּם תִּרְעָבוּ וְכוּ' (ישעיה סה יג). יֵשׁ שָׁם כֵּפֶל מִלּוֹת וְעֲרִיכַת הֲפָכִים זֶה כְּנֶגֶד זֶה: וְאֵרַשְׁתִּיךְ לִי לְעוֹלָם וְאֵרַשְׁתִּיךְ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וְכוּ' (הושע ב כא). גַּם זֶה כֵּפֶל מִלּוֹת וְהֵם עַצְמָם הַעְתָּקָה וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה.

תָּם

מאמר על הדרשה

וְהִנֵּה, עַד הֵנָּה בֵּאַרְנוּ מַה שֶּׁרָאוּי לָאָדָם הָרוֹצֶה לְהַגִּיד הַגָּדָה פְּרָטִית אוֹ לַרְצוֹת עַל עִנְיָן פְּרָטִי מֵסְכָּם אֶצְלוֹ לְהַגִּידוֹ אוֹ לַרְצוֹת עָלָיו. אָמְנָם, זוּלַת כָּל זֶה יֵשׁ עִנְיָן הַדְּרוּשׁ הַנָּהוּג אֵצֶל הַחֲכָמִים וְהוּא כְּלָל הַגָּדָה מְסֻדֶּרֶת שֶׁתַּכְלִיתָהּ לְלַמֵּד לְכָלָל הַשּׁוֹמְעִים חָכְמָה אוֹ מוּסָר, וְאֵין שָׁם מֻסְכָּם אֵצֶל הַדּוֹרֵשׁ, אֶלָּא שֶׁיְּלַמֵּד עִנְיַן-מָה אוֹ יַטֶּה לֵב הַשּׁוֹמְעִים אֶל עִנְיַן-מָה. וְאוּלָם יֵשׁ לְעִנְיָן הַזֶּה סְדָרִים שׁוֹנִים וּמִשְׁפָּטִים מִתְחַלְּפִים כְּפִי מִנְהָגִים שׁוֹנִים שֶׁנָּהֲגוּ בָם יוֹשְׁבֵי

[63] אזן מלין תבחן, איוב יב, יא.

הָאֲרָצוֹת אִישׁ לְפִי דַרְכּוֹ, וּכְלָלָם יִתְחַלֵּק לִשְׁנֵי מִינִים: הַמִּין הָרִאשׁוֹן — שֶׁיִּבָּחֵר לוֹ הַדּוֹרֵשׁ עִנְיָן אֶחָד וְעָלָיו יִסֹּב כָּל דְּרוּשׁוֹ לְבָאֵר מַה שֶּׁיֵּשׁ לְבָאֵר בּוֹ וּלְהַרְאוֹת אֲמִתָּתוֹ בְּרָאָיוֹת שׁוֹנוֹת. הַמִּין הַשֵּׁנִי — שֶׁיִּשּׁוֹטֵט הַדְּרוּשׁ בְּעִנְיָנִים מִתְחַלְּפִים וְשׁוֹנִים בְּעַצְמָם, אַךְ מִתְיַחֲסִים וּמִתְקַשְּׁרִים בְּאַחַד הַיְחָסִים וְהַקְּשָׁרִים. דֶּרֶךְ מָשָׁל: שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם בְּעִנְיַן פַּרְשָׁה מִן הַפָּרָשִׁיּוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה, אוֹ שֶׁיִּהְיוּ נִמְשָׁכִים וּבָאִים אֶחַד מֵאֶחָד, וּכְמוֹ שֶׁנִּבָּאֵר לְהַלָּן בְּסַיְעָתָא דִשְׁמַיָּא.

וְהִנֵּה לְכָל אֶחָד מִשְּׁנֵי הַמִּינִים מִשְׁפָּטִים מְיֻחָדִים כְּפִי עִנְיַן הַמִּין הַהוּא. הַמִּין הָרִאשׁוֹן — שֶׁיִּסֹּב הַדְּרוּשׁ עַל קֹטֶב מְיֻחָד, וּמִשְׁפָּטָיו נִכְלָלִים בִּשְׁלֹשָׁה כְּלָלִים, וְהֵם: הַהַמְצָאָה הַסִּדּוּר וְהַתְּקוּן.

הַהַמְצָאָה הִיא הַמְצַאת הָעִנְיָן שֶׁעָלָיו יִדְרֹשׁ וְהַמְצַאת הָרְאָיוֹת שֶׁיּוֹכִיחוּ אֲמִתּוֹ. מְקוֹם מוֹצָא הָעִנְיָנִים הַנִּדְרָשִׁים הוּא כְּלָל הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים הַבְּחִנּוֹת שֶׁבְּאַרְנוּ בַּ"הֶגְיוֹן" וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ בִּמְקוֹמוֹ יְעַיֵּן שָׁם, וְזֶה, כִּי הִנֵּה כָּל גְּזֵרָה שֶׁתִּתְהֶיֶה אֵינָהּ אֶלָּא קִיּוּם אוֹ שְׁלִילַת נָשׂוּא בַּנּוֹשֵׂא, וְכָל נָשׂוּא שֶׁיִּקֵּיִם אוֹ יְשֻׁלַּל לֹא יִהְיֶה אֶלָּא כְּפִי אֶחָד מֵהָאֶחָד וְעֶשְׂרִים הַבְּחִנּוֹת הָהֵן כִּמְבֹאָר שָׁם. וּמִמַּה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתֵּדַע, שֶׁאוּלַם לֹא כָּל גְּזֵרָה שֶׁתִּתְהֶיֶה — תִּהְיֶה עִנְיָן רָאוּי לְהִדָּרֵשׁ, אֲבָל רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה גְּזֵרָה מוּסָרִית אוֹ לִמּוּדִית; וְהַמּוּסָרִית יוֹתֵר הֲגוּנָה וְצָרִיךְ שֶׁתִּהְיֶה אֱמִתִּית בְּעַצְמָהּ אַךְ לֹא מְפֻרְסֶמֶת, כִּי לִמְפֻרְסָמוֹת אֵין צָרִיךְ רְאָיָה, וְכָל מַה שֶּׁיִּרְבֶּה בָּהּ מִן הֶחְדּוּשׁ אֲשֶׁר לֹא שִׁעֲרוּהוּ הַשּׁוֹמְעִים, הִנֵּה הִיא מְשֻׁבַּחַת. אַךְ הַמְצַאת הָרְאָיוֹת תֵּחָלֵק לִשְׁנַיִם: הָאֶחָד — הַמְצַאת הָרְאָיוֹת הָעַצְמִיּוֹת, וְהַשֵּׁנִי — הַמְצַאת הָרְאָיוֹת הַמִּקְרִיּוֹת, פֵּרוּשׁ: כִּי הִנֵּה, הָעִנְיָן יְאֻמַּת מִצַּד עַצְמוֹ וְיֵאָמֵת מִצַּד חוּץ מִמֶּנּוּ. מִצַּד עַצְמוֹ הוּא שֶׁיִּמָּצְאוּ הֶקְּשִׁים אֲמִתִּיִּים שֶׁבְּתוֹלְדוֹתָם יֵצֵא הָעִנְיָן הַהוּא מִצַּד אֲמִתַּת מַה שֶּׁהוּא. מִצַּד חוּץ מִמֶּנּוּ הוּא שֶׁיִּמָּצְאוּ כְּתוּבִים וּמַאֲמְרֵי רַבּוֹתֵינוּ ז"ל שֶׁיְּאֻמְּתוּהוּ, וְזֶה יִקָּרֵא: "רְאָיָה מִקְרִית". וְהִנֵּה בִּשְׁתֵּיהֶן רָאוּי שֶׁיְּאֻמַּת עִנְיַן בַּדְּרוּשׁ, פֵּרוּשׁ: בְּהֶקְּשִׁים וּבִכְתוּבִים אוֹ מַאֲמָרִים. וְאוּלָם, רָאוּי לַדּוֹרֵשׁ שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לִמְצֹא רְאָיוֹת חֲזָקוֹת לַאֲמִתַּת עִנְיָנוֹ, מוֹכִיחוֹת אוֹתוֹ בְּבֵרוּר בְּאֹפֶן שֶׁיּוֹדֶה לָהֶן שֵׂכֶל שׁוֹמְעָיו. וְאַף עַל פִּי כֵן בִּהְיוֹת הֶמּוֹן הַשּׁוֹמְעִים מְקֻבָּץ מֵהֲכָמִים וְעַמֵּי הָאָרֶץ, גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים, הִנֵּה רָאוּי שֶׁיִּשְׁתַּדֵּל לְבַקֵּשׁ רְאָיוֹת שֶׁיֵּאוֹתוּ לְכֻלָּם. וּבִהְיוֹת שִׂכְלָם בִּלְתִּי שָׁוֶה בַּטֶּבַע — גַּם הָרְאָיוֹת רָאוּי שֶׁתִּהְיֶינָה בִּלְתִּי שָׁווֹת, וְהַיְנוּ — שֶׁיִּהְיֶה בָּהֶן חֲזָקוֹת, עֲצוּמוֹת וְעֻמָּקוֹת שֶׁיֵּאוֹת אֶל שֵׂכֶל הַחֲכָמִים, וַאֲחֵרוֹת[64] יוֹתֵר קַלּוֹת — נְאוֹתוֹת אֶל שֵׂכֶל הַבִּלְתִּי חֲכָמִים וְהַקְּטַנִּים. עוֹד, מֵהֶן רָאוּי שֶׁתִּהְיֶינָה חוֹתְכוֹת וּמֵהֶן מַסְבִּירוֹת, דְּהַיְנוּ — שֶׁיַּרְאוּ הַדָּבָר קָרוֹב אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יַרְאוּהוּ מֻכְרָח. הַסִּדּוּר הוּא סִדּוּר כָּל הָרְאָיוֹת שֶׁזָּכַרְנוּ —מַה שֶּׁרָאוּי לִהְיוֹת בַּתְּחִלָּה וּמַה שֶּׁרָאוּי לִהְיוֹת בַּסּוֹף, וְזֶה, כִּי הִנֵּה רָאוּי לַדּוֹרֵשׁ שֶׁיְּחַלֵּק

[64] "ואחרות", כ"ח והאחרות.

רַאָיוֹתָיו וְיֵשׁ מֵהַחֲזָקוֹת בָּרְאשׁוֹנָה, כִּי אִם הָרִאשׁוֹנוֹת תִּהְיֶינָה חֲלָשׁוֹת, הִנֵּה כְּבָר יִרְפֶּה לֵב שׁוֹמְעוֹ וְלֹא יַקְשִׁיב לוֹ כְּהֹגֶן, כִּי יֹאמַר: כְּמוֹת שֶׁהֵן הָרִאשׁוֹנוֹת כֵּן תִּהְיֶינָה הָאַחֲרוֹנוֹת, וּבְאַבְּדוֹ חֶזְקָתוֹ מִתְּחִלָּה, אֲפִלּוּ יֵיטִיב דְּבָרָיו אַחַר כָּךְ — אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יוּכַל לְתַקֵּן, כִּי לֹא יַאֲזִין. וְאָמְנָם, בְּסוֹף הַדְּרוּשׁ גַּם כֵּן רָאוּי שֶׁיְּשִׁישׁ מֵהַחֲזָקוֹת, כִּי הַכֹּל הוֹלֵךְ אַחַר הַחִתּוּם, וְהַחֲלָשׁוֹת יִתְוַךְ אוֹתָם בְּאֶמְצָעוֹ[65].

הַתִּקּוּן הוּא תִּקּוּן הַלָּשׁוֹן כְּפִי כָּל חֻקּוֹת הַמְּלִיצָה שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּסֵפֶר הַמְּלִיצָה בְּהִשָּׁמֵר מִכָּל מַה שֶּׁמְּסִיר הַיֶּפִי וְהַנֹּעַם מֵהַסִּפּוּר וּבְהִשְׁתַּמֵּשׁ מִן הַיְּפוּיִים כְּפִי הָעִנְיָן וְהַתַּכְלִית הַמִּתְבַּקֵּשׁ. וְהִנֵּה, רָאוּ חֲכְמֵי הַמְּלִיצָה הֱיוֹת רָאוּי שֶׁיִּבָּנֶה הַדְּרוּשׁ מֵאַרְבָּעָה חֲלָקִים, וְהֵם: הָקְדָּמָה, הַגָּדָה, הוֹכָחָה וְחִתּוּם.

הָקְדָּמָה הוּא סִפּוּר-מָה יְקַדֵּם לַדְּרוּשׁ — יָכִין לִבּוֹת הַשּׁוֹמְעִים לְמַה שֶּׁנָּבֹא וְנִדְרֹשׁ לָהֶם. וְאוּלָם סִפּוּר זֶה רָאוּי שֶׁיֵּאוֹת אֶל גּוּף הַדְּרוּשׁ בְּאֵיכוּתוֹ וְכַמּוּתוֹ: בְּאֵיכוּתוֹ — שֶׁיִּהְיֶה עִנְיָנוֹ מִתְיַחֵס עִם עִנְיָן שֶׁנִּרְצֶה לְאַמְּתוֹ, וְאָמְנָם אֵין לוֹ לִהְיוֹת מֵעֻצָּם הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ, שֶׁאִם כֵּן אֵינוֹ הָקְדָּמָה אֵלָיו, אֲבָל הוּא הָעִנְיָן בְּעַצְמוֹ; אַךְ מַה שֶּׁרָאוּי שֶׁיִּהְיֶה הוּא עִנְיָן מִתְיַחֵס אֶל הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ וְקָרוֹב אֵלָיו שֶׁנִּמְשָׁךְ לוֹ מִמֶּנּוּ בְּהַדְרָגָה. וּכְבָר אֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה הַהַקְדָּמָה עַל מְצִיאוּת הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ בְּעַצְמוֹ, וְאֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה עַל פְּעֻלַּת הַדְּרוּשׁ, פֵּרוּשׁ: עַל בּוֹאֵנוּ לִדְרוֹשׁ הַהוּא. בְּכַמּוּתוֹ — שֶׁלֹּא יִהְיֶה אָרֹךְ יוֹתֵר מִדַּי וְלֹא קָצָר יוֹתֵר מִדַּי; אַךְ עֶרְכּוֹ הַנָּאוֹת בֶּאֱמֶת הוּא עֶרֶךְ הָרֹאשׁ עִם הַגּוּף. וְאוּלָם בְּסוֹף הַהַקְדָּמָה רָאוּי שֶׁיֵּאָמֵר הָעִנְיָן **הַנִּדְרָשׁ** בְּקִצּוּר נָכוֹן, מִלּוֹת שֶׁיַּסְפִּיקוּ לְהַגִּידוֹ כָּרָאוּי, כְּפִי מִשְׁפַּט הַהַגָּדָה שֶׁבֵּאַרְנוּ בְּמְלֶאכֶת הַמְּלִיצָה[66], וְזֶה נִקְרָא **הַגָּדָה**.

אַחַר **הַהַגָּדָה** רָאוּי שֶׁיָּבוֹאוּ הַהֶקֵּשִׁים וְהָרְאָיוֹת בַּסֵּדֶר הַנָּכוֹן וְהוּא הַנִּקְרָא **הוֹכָחָה**[67], וּבְסוֹף הַכֹּל — הַחִתּוּם, וְהוּא שֶׁיְּחַזֵּר וְיִכְלֹל בְּקִצּוּר נִמְרָץ עִקַּר מַה שֶּׁנִּתְבָּאֵר וְהַכַּוָּנָה בַּדְּרוּשׁ כֻּלּוֹ, וְיַרְבֶּה לְהַזְהִיר וּלְזָרֵז עַל הַדָּבָר בְּכֹחַ גָּדוֹל.

וּמִמַּה שֶּׁרָאוּי לְזָהֵר[68] בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה הוּא, שֶׁלֹּא לָצֵאת מֵהָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ וְלֹא יָבֹא בַדְּרוּשׁ אֶלָּא מַה שֶּׁיּוֹכִיחַ עַל אֱמִתּוֹ; וְאָמְנָם, הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה אֶחָד וְלֹא יוֹתֵר, וְהָעִנְיָנִים הַמּוֹכִיחִים כֻּלָּם לֹא יִהְיוּ אֶלָּא מַה שֶּׁיְּאַמְּתוּהוּ, וּכְמוֹ שֶׁזָּכַרְנוּ. וְטוֹב שֶׁיְּחֻלַּק הָעִנְיָן הַנִּדְרָשׁ בַּחֲלָקָיו, וְנוֹכִיחַ אֱמִתַּת כָּל חֵלֶק וְחֵלֶק בִּפְנֵי עַצְמוֹ.

[65] "באמצעו", בכ"ח באמצע.
[66] "במלאכת המליצה", כלומר, "בספר המליצה".
[67] "הוכחה", בכ"ח ההוכחה
[68] "זהר", בכ"ח להזהר.

אַךְ הַמִּין הַשֵּׁנִי הוּא שֶׁיְּשׁוֹטֵט הַדְּרוּשׁ בְּעִנְיָנִים שׁוֹנִים. וְאָמְנָם, רָאוּי לוֹ שֶׁיַּעֲמֹד תָּמִיד עַל סֵדֶר אֶחָד, וְהַיְנוּ — שֶׁיִּהְיֶה יַחַס וְקֶשֶׁר בֵּין עִנְיָן לְעִנְיָן וְלֹא יִהְיוּ נִפְרָדִים לְגָמְרֵי. אָמְנָם, הַיַּחַס הַזֶּה הוּא מִשְׁתַּנֶּה וּמִתְחַלֵּף הַרְבֵּה, כְּפִי הִתְחַלְּפוּת הַדֵּעוֹת וְהַמִּקְרִים, אַךְ הַכְּלָל הוּא — שֶׁיִּהְיוּ הָעִנְיָנִים נִמְשָׁכִים זֶה מִזֶּה בְּהַדְרָגָה.

וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע עוֹד כִּי הִנֵּה, יֵשׁ דְּרָכִים רַבִּים בְּעִנְיַן הַלָּשׁוֹן. יֵשׁ לָשׁוֹן נִכְבָּד מְאֹד וְלָשׁוֹן בֵּינוֹנִי הָעוֹבֵר בְּרֹב בְּנֵי הָאָדָם, וּבִשְׁנֵיהֶם יִמָּצְאוּ מִשְׁפָּטִים מְיֻחָדִים לְפִי עִנְיַן הַלָּשׁוֹן הַהוּא וְיִמָּצְאוּ לוֹ יְפוּיִים כְּפִי עִנְיָנוֹ. עוֹד יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמְּנַזְּמִים בְּדִבּוּרָם וּמַגְדִּילִים אִמְרָתָם שִׁעוּר גָּדוֹל. וְיֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁלֹּא יַגְדִּילוּ הַדְּבָרִים, אֶלָּא יְדַבְּרוּ בָם כְּדוֹבְרִים בְּעִנְיְנֵי בֵיתָם וְיַקְטִינוּ עִנְיָנָם. וּבְכָל אֵלֶּה הַדְּרָכִים אֲפְשָׁר שֶׁיִּמָּצְאוּ יְפוּיִים, כְּפִי מַה שֶּׁבֵּאַרְנוּ בִּמְקוֹמוֹ, עַיֵּן שָׁם.

תָּם

אחרית דבר

פרק א

סגולת הדיבור, זו הסגולה המבדילה בין הַמְדַבֵּר לבין שאר כל החי, מחייבת את המחונן בה לשימוש ראוי ונאות בכשרון זה, שלא לתוהו ניתן, ומובן מאליו כי דבר זה, טעון לימוד. ואמנם חכמת המליצה כוחה יפה "לבאר דרכי הדיבור ומשפטיו"; ודיבור הרי פירושו לא רק להשמיע דעה למי שהוא אלא גם לשכנעו ולהשפיע עליו. ודאי שתוכן הדיבור הוא תמיד עיקר והוא קודם לכול, ואף על פי כן אין לזלזל כלל ועיקר בצורת הדיבור, קישוטו וסידורו, המסייעים את התוכן ומוסיפים לו תוקף. שכן כוח רב יש בדיבור הריטורי כדי "להטות רצון שומעו אל כל אשר יחפוץ להטותו". והרבה עניינים יש ללמוד כאן. מהם דברים הנמצאים בכל לשון ולשון והם קניין משותף לכל מדבר, ומהם דברים שהם מטבעה של לשון מיוחדת ואין הוא טבע לכל לשון. אף אין דיבור דומה לדיבור. לשון תורה לחוד, לשון חכמים לחוד ולשון שאר בני אדם לחוד, סוג סוג וסגנונו המיוחד. ואין הכוונה כאן לסגנון השירה, כי עניינה מיוחד וטיפולה שונה, ואף רמח"ל ייחד לה חיבור מיוחד. והנה יהודי ספרד ואיטליה שמו לבם לחכמת המליצה והשירה יותר משאר היהודים בארצות מגוריהם. מעורים היו יותר מאחיהם יהודי אירופה-המזרחית בתרבות הכללית ובהתפתחותה, וממנה למדו ועל פיה התפתחו. ולא עוד אלא שלבסוף השפיעו הם על יהודי אירופה-המזרחית השפעה ניכרת בשטח זה. וניכר הדבר כי האחרונים שתו את מימיהם מכלי שני ולא מן המקור. ריטוריקה ופואטיקה שימשו מקצועות של לימוד ליהודי ספרד ואיטליה, והם החשיבו אותם מאד

גם כאמצעים להבנת ספרי המקרא והספרות הבנויה עליהם וגם ככלים ליפוי הלשון והספרות בהתפתחותם.

פרק ב

רמח"ל הראה משחרות ימיו עניין בריטוריקה ובפואטיקה, וספרו הראשון "לשון למודים" (כעת גם בהוצאת "מחברות לספרות", תל-אביב תש"י) מעיד על כך. ומעניין, כי גם בשבת רמח"ל באמשטרדם חזר ל"אהבתו הראשונה". אף מסתבר כי הורה מקצועות אלה לתלמידים, ועל כל פנים לתלמידו דוד פרנקו — מינדיס, שהיה בין שומעי לקחו. ומתוך המונחים הלועזים יוצא בבירור, כי שימושם בפי המחבר היה בספרדית, אם לא נאמר כי דוד פרנקו- מינדיס (מעתיק הספר, וראה להלן) התאים אותם לספרדית. בהקדמה ל"ספר ההגיון", מהדורת "מחברות לספרות", תל-אביב תש"ח עמ' 4, אומר המחבר: "רובו העתקתיו מספרים שקדמוני בלשונות אחרות והבאתיו אל לשוננו להועיל לבני עמנו. ועניינים הוספתי, גרעתי ושניתי מאשר מצאתי לפני כמו שנראה לי יותר נאות". ואי אפשר לומר דברים אלה על ספר המליצה, אם כי גם בו יש כמה וכמה רעיונות שהם קניין הכלל ועניינים המשותפים לכל לשון. כל הספר הזה מבוסס על סגולות לשוננו, המקרא וספרי חז"ל. ונאמנים עלינו דברי המחבר באמרו: "והנה ביארתי לך עיקרי המליצה ודרכיה — יועילו לך להבנת כתבי הקודש על בורין ואמתתן, כי כשתדקדק בדבריהם, הנה תראם הולכים מהלכי הדרכים האלה כולם, וכשתדע עניין הדרכים האלה והתכלית בהם ואיך נמצא המכוון במאמר הנאמר על פיהם, הנה תדע למצוא מכוונם של הכתובים, מה שלא יעלה בידך בשלמות זולת זה" (עמ' 54).

המאמר על הדרשה בא להכניס סדר מה בדרשה, סוג מיוחד זה העומד בין דיבור וספרות, עד כמה שאין ענייניה דומים למליצה. וכמה יפים ונכונים דברי המחבר באמרו: "וממה שראוי ליזהר בדרך הזה הוא, שלא לצאת מהענין הנדרש ולא יבוא בדרוש אלא מה שיוכיח על אמיתו" (עמ' 61).

"ספר המליצה" הוא מעין קיצור של "לשון למודים". רמח"ל, שהיה מטבעו מסביר גדול, חזר והסביר בלשון קצרה וברורה מה שכבר הסביר קודם באריכות לשון, כשעדיין היה נער.

פרק ג

על "ספר המליצה" לרמח"ל שלפנינו נודעו דברים לראשונה מפי יוסף אלמנצי [פדובה 1801 – טריאסטי 1860] במאמרו "תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה" ב"כרם חמד" ג פראג תקצ"ח עמ' 168 סי' 125, אם כי הוא עצמו לא ראה את הספר. והרי

הוא אומר: "ובאו לידו [לידי הרב בצלאל בנימין הכהן באמשטרדם] מהחכם ר' דוד מינדיס פראנקו [1713 — אמשטרדם 1792] תלמיד רמח"ל להוציאם לכבוד מחברם עם ג' מאמרים אחרים הנקראים **הדקדוק**, **ההגיון והמליצה**, אשר עתה אולי כצמר יאכלם סס. ב"מאמר החכמה" [דפוס ראשון: אמשטרדם תקמ"ג בשם הכולל: "דרך חכמה"] דף ט ע"ב הזכיר רמח"ל ספר האחרון כשם "מחברת המליצה". ביתר בהירות נזכר כתב היד כולו ב Israelitische Annalen לי"מ יוסט [1793 – 1860] לשנת 1840 עמ' 112.

בעתון זה מודיע העורך מפי ש"ש מולדר [1789 – 1862] על מציאות "ספר הדקדוק" לרמח"ל, שנכתב באמשטרדם בשנת תק"ב – $32{,}8^0$ דף. והתחלתו היא: "חלקי דקדוק שנים. האחד בנין התיבות, והשני בנין המאמרים. חלקי תיבות לשוננו הקדושה שנים. האחד האותיות והשני הנקודות". בסוף הספר מדובר על מפיק, מפסיק וכו' והספר גומר במשלי א, ה.

הספר השני באותו אוסף היה "ספר ההגיון" הנ"ל, אשר אף הוא נכתב באמשטרדם בשנת תק"ב ונדפס ראשונה על פי כתב יד זה על ידי כהן צדק [לבוב 1827 – לונדון 1903] בווארשא שנת תרנ"ז "על ידי בית מערכת הצפירה".

הספר השלישי היה "ספר המליצה" שנתחבר באותה תקופה אחרי "ספר ההגיון" והוא נזכר בו הרבה פעמים — 31 דף. ומצורף לו "מאמר על הדרשה" — 3 דפים; ה"מאמר" נדפס בהמלצת יוסט, שקיבל אותו ממולדר לשם פירסום, בכרם חמד ו פראג תר"א עמ' 1 – 3.

ולסופו של כתב היד צורף מכתב בכתב ידו של רמח"ל לשני תלמידיו דוד פרנקו מינדיס ודוד די פוניסקה באמשטרדם (נדפס על ידי שמעון גינצבורג בספרו האנגלי, The life and works of M. Ch. Luzzatto פילדלפיה 1931, עמ' 71 הערה 153).

"מחברת הדקדוק" ו"ספר המליצה" אף נזכרו על ידי גינצבורג עמ' 143 סי' 62 – 63 ככתבי יד שאין אדם יודע מקומם כעת. ואשר לספקו של גינצבורג שם, אם יש ל"ספר המליצה" קשר ל"אגרת המליצה" (קיצור מ"לשון למודים") לי"ל מרגליות, נאווי דוואהר תקנ"ו — הרי אפשר כעת לומר בבטחה, שאין שום קשר לשני הספרים הללו; ואין שום ספק, כי מרגליות לא ראה את "ספר המליצה".

כתב היד כולו, כפי המתואר לעיל, היה במשך שנים בבית עקד הספרים של ר' יעקב מאיר לעהרן [1793 – אמשטרדם 1861] ומשם נתגלגל ובא לידי ההיסטוריון הנודע ד"ר מ. שטרן [שטיינבאך 1864 – ברלין 1939?] בברלין. אצל האחרון ראיתי את כתב היד

בשנת תרצ"ב וקיבלתי רשות לצלם את "ספר המליצה" וה"מאמר על הדרשה" לשם פירסומם. ואין אני יודע בידי מי נמצא כתב היד כעת. ומי יודע אם לא אבד.
כתב היד הוא כתב ידו של דוד פרנקו — מינדיס שהעתיקו כנראה מתוך כתב ידו של המחבר. לכתב היד המכורך בכריכת עור, היה שער מקושט מעשה פיתוח נחושת ואף בסופו נמצא קישוט קטן העשוי בטעם.
מקורות הכתובים וכן המונחים הלועזים (באותיות עבריות) כתובים על הגליון, והמונחים אף מסומנים הם בספרות ערביות, בפנים ועל הגליון, כדי לדעת מה מקומם בפנים הספר.
במהדורה זו שלפנינו הוכנסו המקורות וכן המונחים לפנים הספר בתוך סוגריים עגולים.
מפתח המונחים בצירוף טרנסקריפציה לועזית ומראי מקומות סודר על ידי המהדיר.
א. מ. הברמן